

credo

evangélikus folyóirat

XXX. ÉVFOLYAM
2024/3. • 2200 FT

"...véneitek álmokat álmodnak, ifjaitok látomásokat látnak."

FANTÁZIA
(ApCsel 2,17)

Tartalom

- LUKE SYSON:** *Rájöttem, hogy nem kell félni a „haszontalan” művészettől, meg is lehet szeretni* 1
- OROSZ ISTVÁN:** *Hazatérés* 12
- PÁNGYÁNSZKY ÁGNES:** *Fantázia és homiletika* 15
- BARBARA BROWN TAYLOR:** *Isten merész terve* 18
- AYHAN GÖKHAN:** *Növények és állatok* 22 / *Vőlegényért, menyasszonyért* 23
- KÓKAI JÁNOS:** *A halottak kapujának hívása* 24 / *Templomok galaxisa* 25
- CZAKÓ RÉKA:** *Belső mozi* 26
- SZÖVÉNYI-LUX BALÁZS:** *Fantázia* 30
Hajas 31 / *Álddmegamit* / *Teaima* / *Ébredő* 32
- JANCSÓ ÁGNES:** *Képtelen kegyelem* 34
- ZÁSZKALICZKY RÉKA:** *„Üresen szálltak a hinták”*
Álom, képzelet és valóság Mándy Iván ifjúsági regényeiben 36
- LESITÓTH CSABA:** *Hívatlan* 46
Manó 50 / *Kártyajáték gránitlapokkal* 51
- SOMOGYI LÁSZLÓ:** *„Véneitek álmokat álmodnak, ifjaitok látomásokat látnak”*
Az ember léthelyzete 54
- PETRÓCZI ÉVA:** *Szokatlan angliai utazás*
Köszönet két staffordshire-i kistányérnak 64
- BÓDAI DALMA:** *Fogaskerekkel hajtott képzelet*
Mechanikus játékok a kora újkori gyűjteményekben 66
- BOTH BALÁZS:** *Elalvás előtt* / *Anyák napja* 77
Hagyaték / *Fiam 18. születésnapjára* 78
Seneca / *Nárcisz születése* 79
Dante: Inferno / *Weöres-improvizáció* 80
Hirosímai gyerek verse / *Gázláng (1944)* 81
- BOTH BALÁZS:** *Teremtő képzeletünk* 82
- SZEMETHY ORSOLYA:** *Sötétség* 84
- NEGYELA LÁSZLÓ:** *Klerikus és laikus az oltár és a rítus azonos oldalán*
Beszélgetés Balogh Péter Piusszal és dr. Földvály Miklós Istvánnal 87
- S. BÉRES BERNADETT:** *Arcok és szemek Molnár Krisztina Rita Hosszú utazás (2022)*
című verseskötetében 97
- HORVÁTH FLORENCIA:** *Amazonit* 104
- KINYIK ANITA:** *A táguló világ terei és elbeszélhetetlen idői Budapesten*
„Akármilyen is, ez itt az új világ, itt fogunk már élni, és itt halunk meg...” 106
- ANGYAL-CSEKE CSABA:** *Egy pillanatképről festett portré* 109

Rájöttem, hogy nem kell félni a „haszontalan” művészettől, meg is lehet szeretni¹

→ LUKE SYSON

▲ 1. kép. Leonardo da Vinci: *Hölgy hermelinnel*, 1489–90 (olajfestmény, 54,7 x 40,3 cm, Czartoryski Múzeum, Kraków, ltsz. XII-209)

→ **Luke Syson** (1965): kurátor, művészettörténész. Kutatási területe az itáliai reneszánsz festészete, azon belül is a portréfestészet. 2019 óta a Fitzwilliam Museum (Cambridge) igazgatója.

▼ 2. kép. Leonardo da Vinci: Sziklás Madonna, 1483–1486 (olajfestmény, 199 x 122 cm, Musée du Louvre, Párizs, (tsz. 777)

Azt kell mondjam, két évvel ezelőtt még nem volt velem problémám. Két évvel ezelőtt pontosan tudtam, hogy néz ki egy ikon. Ez mindenki számára egyértelmű, egy itáliai reneszánsz festményekkel foglalkozó kurátornak pedig alap – ez voltam én ak-

kor. És más szempontból alapvető választás szokott lenni még Leonardo da Vinci hihetetlenül kifejező festménye, a *Hölgy hermelinnel* (1. kép) is. Szándékosan így mondom: *kifejező*. Aztán itt van még ez vagy inkább ezek: Leonardo *Sziklás Madonnájának*

▲ 3. kép. Leonardo da Vinci és műhelye: Szentkís Madonna, 1495–1508 (189,5 x 120 cm, National Gallery, London, ltsz. NG1093)

két változata, amelyeket első alkalommal 2011-ben Londonban helyeztek el együtt egy kiállítóterben (2–3. kép).²

Szenvedélyesen vetettem bele magam a kiállítás szervezésébe. Elmerültem Leonardo műveiben

mintegy három éven keresztül. Minden gondolatom körülötte forgott. Leonardo tanított meg arra a három év alatt, hogy mire képes egy kép. Elrepít a saját kis anyagi világodból egy spirituális világba. Ahogy ő fogalmaz, a festő dolga az, hogy

▼ 4. kép. Jean-Claude Duplessis: Váza, 1758 k. (39,5 × 25,7 × 15,7 cm, polikróm zománc, porcelán, arany, The Metropolitan Museum of Art, New York, ltsz. 58.75.90a)

megfesse mindazt, ami látható és láthatatlan az univerzumban. Ez hatalmas feladat. Ő valahogy mégis képes volt rá. Úgy vélem, feltárja előttünk az emberi lelket. Megmutatja, hogy van lehetőségünk belépni a spirituális világba. Egy a sajátunknál tökéletesebb univerzum vízióját ábrázolja. Az isteni tervet, ha tetszik. Ez lett tehát számomra az ikon megfelelője.

Akkoriban kezdtem el egyeztetni Tom Campbell-lel, a New York-i Metropolitan Museum igazgatójával a folytatásról, hogy visszatérek a korábbi tevékenységemhez, amit a londoni British Museum-ban kezdem el, vissza a három dimenzió világába itt, a Metben, a szobrászat és a dekoratív művészetek közé, az európai szobrászati és iparművészeti osztály átvételével. Nagyon sűrű időszak volt. Telefonos

beszélgetéseink mindig szokatlan napszakokban folytak. Végül elfogadtam az állást anélkül, hogy eljöttem volna. Mint említettem, jártam már itt pár évvel azelőtt azon a bizonyos találkozón. A Leonardo-kiállítás megnyitója előtt végre visszajöttem a New York-i Metbe, hogy megnézzem magamnak az új munkahelyemet. Hogy megnézzem, milyen az európai szobrászat és dekoratív művészet azokon a reneszánsz gyűjteményeken kívül, amelyeket már jól ismertem. Úgy gondoltam, első nap körül kellene járni a képtárat. Ötvenhét ilyen képtár van – akár csak az ötvenhétféleképpen elkészített paradicsomos bab.

Hazai terepen, az itáliai reneszánsznál kezdtem. Aztán fokozatosan haladtam tovább, és néha kissé elveszettnek éreztem magam. A fejem még tele volt a Leonardo-kiállítással, amelyet megnyitni készültünk, amikor megpillantottam ezt (4. kép). És arra gondoltam: Úristen, mit tettem? Képtelen voltam kapcsolódni hozzá, vagy ha mégis, csak az undoron keresztül. Teljesen idegenként hatott rám ez a tárgy. Olyan szinten nevetséges volt, amelyet még sosem láttam. Sőt súlyosbító körülmény: kettő is volt belőle.

Aztán elkezdtem azon gondolkodni, hogy miért taszít ez a tárgy annyira. Miért nem tetszik nekem?

▲ 5. kép. A váza részlete

▼ 6. kép. Ismeretlen: Marie Antoinette halála, 1793 (aquatinta, 163 x 206 mm, The British Museum, London, ltsz. 1861.012.151)

Túl sok az arany, túl közönséges. Egyszóval: túlságosan giccses. Leonardo maga is az arany használata ellen volt, tehát akkor ez volt az „abszolút nem” kategória számomra. És tele van kis virágokkal (5. kép). Meg rózsaszín is. Az a flancos rózsaszín! Annyira mesterkél! Olyan szín, amelyet soha nem látni a természetben, semmit, ami ilyen árnyalatú volna. És még tütüke is van rajta! Az az apró kis csillámló fürtelem, ami a váza alján van. Furcsa mód az unokahúgom öt éves születésnapjára emlékeztetett. Amikor minden kislány királykisasszonynak vagy tündérnek öltözött. És volt egy kislány, aki tündér-királykisasszonyként jött. Látniuk kellett volna a fejüket. És akkor rájöttem, hogy azon a tárgyon gondolkodom, amit ugyanaz az elme szült, mint a Balerina Barbie-t (7. kép).

Aztán ott vannak rajta az elefántok. Azok a furcsa elefántok szokatlan, vészjósló tekintetükkel, Greta Garbo-szempillákkal, aranyagyarakkal és így

tovább. Rájöttem, hogy ennek az elefántnak abszolút semmi köze a Serengetin masírozó, előkelő társaihoz. Olyan, mint rémálmaink Dumbója.

Ugyanakkor volt mögötte valamiféle jelentés is. Tipikusan olyannak tünnek ezek a tárgyak, mint amilyenekben én és a Londonban élő balliberális barátaim mindig is a 18. századi francia arisztokrácia szörnyűségét láttuk. A feliraton az állt, hogy a sèvres-i porcelángyárban készültek az 1750-es évek végén, és hogy egy Jean-Claude Duplessis nevű tervező munkái, aki kifejezetten neves művész volt, mint később megtudtam. Számomra mégis azt a haszontalanságot testesítették meg, amit a 18. századi arisztokrácia képviselt. Kollégáimmal mindig arra gondoltunk, hogy ezek a tárgyak voltak a megtestesítői a... Tudják, nem csoda, hogy kitört a forradalom. Vagy inkább: hála az égnek, hogy kitört a forradalom! És arra gondoltunk, hogy ha valakinek ilyen vázája volt, akkor annak megpecsételődött a sorsa (6. kép).

Tehát ott álltam az iszonyattól lebénulva. De elvállaltam az állást, és továbbra is nézegettem a vázákat. Muszáj volt, mert a főfolyosón voltak elhelyezve a Metben. Tehát akárhova mentem, ott voltak. Furcsa mód a bűvöletükbe kerítettek, akár egy autóbaleset. Amikor az ember nem tudja levenni róla a szemét. És ahogy nézegettem, arra gondoltam: tulajdonképpen mit is látunk itt? Elkezdtem úgy tekinteni rá, mint a dizájn magasiskolájára. Eltartott egy ideig. De az a tütüke például a maga módján táncra is kel. Van benne valami könnyedség, és mégis tökéletes egyensúlyban van. Megvannak benne a szobrászati alkotóelemek. És a hihetetlenül pontosan kivitelezett festés, aranyozás és a felületek összjátéka igazán rendkívüli.

Aztán belegondoltam, hogy ezt a vázát legalább négyszer kellett kiegészíteni ahhoz, hogy így nézzen ki. Hányszor és hányféle baleset történhetett volna vele? És nemcsak egy, hanem két darab is volt belőle. Tehát a művésznek két pontosan megegyező vázát kellett készítenie.

Aztán ott van a haszontalanság kérdése. Az ormányok végei eredetileg gyertyatartókként funkcionáltak. Tehát mindkét oldalán gyertyák álltak. Képzeljük el, hogyan hatott a gyertyafény ezen a felületen. A kissé egyenetlen rózsaszíneken, a gyönyörű aranyon. Úgy szikrázhatott a szobabelsőben, mint egy kisebb tűzijáték.

És akkor megvilágosodtam legbelül. Valaki eszembe juttatta, hogy a *fantasztikus* szó, mely számomra ezzel a tárggyal volt egyenlő, ugyanabból a tőből ered, mint a *fantázia*. És hogy a maga módján ez a tárgy is annyit ér, mint egy Leonardo da Vinci-festmény: átjáró egy másik világba. A képzelet szüleménye. Ha csak azokra az őrült 18. századi operákra gondolunk, amelyek a Keleten játszódnak, a kerevetekre és rózsaszín elefántokról szóló ópiumlátomásokra – abban a pillanatban értelmet nyer ez a mű. A valóságból való menekülést mutatja. Egy olyan menekülésről szól, melyet a francia arisztokrácia tudatosan keresett, hogy azzal is elkülönüljön a közemberektől.

Azonban ezzel a fajta meneküléssel nem igazán tudunk manapság azonosulni. És továbbgondolva

rájöttem, hogy tulajdonképpen mindannyian áldozatai vagyunk egyfajta önkényuralomnak: a modernizmus diadalának, amelyben a tárgy formájának és rendeltetésének egyeznie kell vagy legalábbis kellene. A túldíszítettséget pedig egyenesen botrányosnak találjuk. Ennek oka a polgári értékek diadala az arisztokratikus értékek felett. És ez így is van rendjén. Kivéve, hogy ez korlátozza a képzeletünket. A 20. századhoz hasonlóan, amikor még sokan tartották hitük szerint a sabbátot, az életük többi része pedig, amely a mosógépekről és a fogszabályzókról szólt, más napokon folyt. Úgy érzem, mi is így kezdünk viselkedni. Oda jutottunk, hogy a képernyők előtt éljük ki a fantáziánkat. A mozi-

terem sötétjében, a szobánk sarkában álló televíziót nézve. Bizonyos szempontból eltöröltük azt a fajta állandó képzelgést, amit ezek a vázák töltöttek be az emberek életében. Talán ideje, hogy visszatérjünk ehhez a szokásunkhoz.

Úgy vélem, érezhetővé vált a változás szele. Londonban például megjelentek ezek a különleges építmények az utóbbi pár évben (9. kép). Sci-fi-szerűek, amelyek egyfajta fantázia-játszóterré változtatják Londont.

Lenyűgöző látványban van része annak, aki manapság lenéz egy ilyen magas épületről. De nem mindenkinek nyerték el a tetszését.

Londonban Uborkának, Üvegszilánknak és Walkie Talkie-nak hívják őket, amivel degradálják ezeket az építményeket. Sokan úgy gondolják, hogy nem hiányoznak a mindennapjainkból ezek a nyugtalanító, képzeletbeli utazások.

Szerencsésnek érzem magam, hogy rátaláltam erre a tárgyra (8. kép). Az interneten találtam, amikor hivatkozások között kutakodtam. És akkor megláttam. És a rózsaszín elefántos vázával ellentétben első látásra beleszerettem. Azon nyomban megvásároltam. És most az irodámban díszleleg. A 19. század közepén készült Staffordshire-ben. Edmund Kean színészt ábrázolja, aki Shakespeare

„Imádom a narancs-rózsaszín gatyáját. Tetszik, hogy olyan, mintha háborúba készülne, de épp most fejezte be a mosogatást. Úgy tűnik, elfelejtette elhozni a kardját.”

III. Richárdját játszotta. Tulajdonképpen egy magasztott porcelántalapzaton áll. Megtetszett művészettörténészként, tetszik, hogy több rétegből áll. Sőt mi több, imádom. Elképzелhetetlen lett volna ez az érzés, ha nem találkozom a sèvres-i rózsaszín vázával a leonardós korszakomban. Imádom a narancs-rózsaszín gatyáját. Tetszik, hogy olyan, mintha háborúba készülne, de épp most fejezte be a mosogatást. Úgy tűnik, elfelejtette

elhozni a kardját. Imádom a kis piros pofiját, az energiát, ami árad belőle. Bizonyos szempontból az alteregóm-má vált. Remélhetőleg valahol mélyen van benne egy kis méltóság,

de többnyire azért közönséges. És remélem, hogy energikus is. A rózsaszín elefántos váza hatására engedtem, hogy az életem részévé váljon ez a figura. És Leonardo hatására megértettem, hogy ez a tárgy a mindennapjaim szellemi utazásának részévé válhat azáltal, hogy ott áll az irodámban.

Őszintén remélem, hogy mindannyiukkal előfordul, hogy meglátnak egy művet a múzeumban, és otthon értelmet nyer az önök számára. Garantáltan színesíteni fogja a képzeletüket nap mint nap. ■

Fordította: Fekete Eszter

JEGYZETEK

¹ *How I learned to stop worrying and love „useless” art.* Az előadás elhangzott 2013 októberében a TEDxMet keretében: https://www.ted.com/talks/luke_syson_how_i_learned_to_stop_worrying_and_love_useless_art/transcript?subtitle=en. (Megtekintés: 2024. augusztus 6.) Az előadás címe utalás Stanley Kubrick *Dr. Strangelove, avagy rájöttem, hogy nem kell*

félni a bombától, meg is lehet szeretni (*Dr. Strangelove or: How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb*) című filmjére.

² *Leonardo da Vinci: Painter at the Court of Milan.* (2011. november 9. – 2012. február 5.) Kiállítás a londoni National Galleryben. Kurátor: Luke Syson.

▲ 8. kép. A szerző birtokában lévő figura párdarabja: Edmund Kean mint III. Richárd, 1830-as évek, Staffordshire (festett és ólommal díszített cserép, 12,8 x 6,6 cm, The Victoria and Albert Museum, London, Itsz. S.1023-1996)

▲ 9. kép. Renzo Piano: „Sziánk”, az Egyesült Királyság legmagasabb épülete (The Shard vagy Shard London Bridge, London Bridge Tower), előtte a Tower épülete, 2009–2012 (felhőkarcoló, 309,6 m, London)

Hazatérés

→ OROSZ ISTVÁN

Valamit hallott, sőt a repülön talált újságban olvasott is róla, de nem sokat törődött vele. Nyilvánvaló, hogy a külföldi sajtó újabb túlkapasáról van szó. A néhány hétre tervezett „kiküldetés” az ismert okok miatt több mint másfél évre nyúlt, aminek nagyobbik fele kiesett K emlékezetéből. Alig aludt valamit, minden gondolata a hazatérés körül forgott. Az első szokatlan jel az volt, hogy a cihelődő utasok egy része kendőt kötött az arcára, pontosabban egyik szeme elé. Színes textíliák voltak, tréfás maszkok. Valami népi vagy vallási rituálé lehet, gondolta, olyasmi, mint a töklámpás vagy a homlokra rajzolt hamukereszt, noha nem emlékezett semmi jeles napra, amihez hasonló szokás kapcsolódott volna. A K mögötti sorban szedelőzködő nő olyan kendőt tett föl, amelyen az eltakart szem helyén egy festett szem látszott. Vicces, gondolta, és a hölgy is mosolygott, amikor megköszönte a csomagtartóból leemelt bőröndöt. Az útlelvizsgálat előtti sorban egy darabig egymás mellett haladtak, újra megpróbáltak beszélgetni, de csak kevés szót ismertek egymás nyelvén, ráadásul a második vagy a harmadik kordonnál egy láthatósági mellényt viselő hivatalnok különválasztotta őket. Neki, mivel nem volt letakarva a szeme, másik pultnál kellett várnia. Voltaképpen jól járt, mert az ő sora sokkal rövidebb volt, igaz, itt hosszabb ideig tartott egy-egy vizsgálat.

– Egyéb – erősítette meg K szóban is a másfél éves távollét okára vonatkozó kérdést, miután az úrlapon választható feleletek egyikét sem találta megfelelőnek. A szóke, szemüveges kisasszony

(az egyik lencse leragasztva) nem kérdezősködött. Az ujjlenyomatok levétele, a duplaoldalas kérdőív aláírása és a csomagok átvizsgálása után egy távoli kijáráthoz irányították. Tömegközlekedést nem vehet igénybe, tudta meg, de jobban jár, mert egy külön autóbusz ingyen szállítja haza azokat, akik szemtakaró nélkül érkeztek. Nagyon jól mégsem járt, mert a lefüggönyözött busz bevárt néhány újabb járatot, és csak akkor indult el, amikor minden ülőhely megtelt, sőt egy csoport ázsiai sportoló miatt már állóhelyek sem igen maradtak. Tényleg

→ **Orosz István** (1951): Kossuth-díjas képzőművész, rajzfilmdirektőr, író. Legutóbbi kötete *A hasonmás – A Rév Júlia-dossieré* (Helikon Kiadó, 2024) címmel jelent meg.

„házhoz szállítás” történt, ami az ő esetében, mint-hogy egy peremkerületben lakott, azt jelentette, hogy utolsóként szállhatott le. Késő éjszaka volt, hold nélküli sötétség. A zseblámpás kalauz is leugrott, előzékenyen nyomta meg a kapucsengőt, s csak akkor mászott vissza, amikor odabent is fölgyulladt a villany.

A felesége jött ki, nem számított az érkezésére, a táviratai nem érkeztek meg, furcsa is lett volna, mondta, hiszen hónapokkal ezelőtt megszüntették az üzenetküldésnek ezt a korszerűtlen módját. Odabenn látta csak meg, hogy az ő arcán is a bal szemet eltakaró, ragtapasszal rögzített fehér géz fut végig. Riadtan lépett hátra, amikor K megpróbálta megérinteni. Ilyenkor még csúnya, magyarázta, két-három hét kell a teljes gyógyulásig. Lassanként derült csak ki, miközben a délről maradt cvekedlit kanalazta, és hagyta, hogy a mögé álló asszony a vállát masszírozza, hogy a géz alatti szem el lett távolítva. Vannak, akik egyelőre csak szemellenzőt

viselnek, de a kormány által preferált megoldás a végleges eltávolítás. Gyakorlatilag minden jogot visszkap, aki ezt választja, és az OEA (Országos Egészségbiztosítási Alap) jóvoltából teljesen ingyenes. Az orvosok megállapították, hogy a látás egy szemmel sokkal koncentráltabb és megbízhatóbb, a szociológusok pedig a társadalmi kohéziót látták biztosabbnak a félszeműek körében. A két szemmel való nézés, vagyis a sztereoszkópikus szemléletmód néhány olcsó előnyért cserébe, amilyen a térlátás, vagyis a távolságok könnyebb érzékelése, olyan hátrányokkal járt, amelyek következtében az emberek megszűntek egységes, azonosan gondolkodó nép, homogén társadalom, illetve nemzet lenni. Az individuális különbségek kialakulásáért, vagyis a társadalmi megosztottságért a két szem a felelős – ezt már a bekapcsolt televízióban hallotta, ahol a késő esti műsor végén a napi statisztikát is közölték, mely szerint az egyszeműek aránya elérte, némileg meg is haladta az ötven százalékot, de a városi lakosság

▲ Francesco del Cossa: Szent Lúcia, részlet, 1473/1474 (tempera táblán, 77,2 x 56 cm, National Gallery of Art, Washington, D. C., ltsz. 1939.1.228)

tekintetében az eredmény még ennél is jobb, a magasabb iskolákat, sőt egyetemeket végzettek körében pedig már hetvenöt százalék fölött van. Addig, amíg az ország lakossága csekély számú volt, vagyis könnyen kormányozható tömegek lakták, szükségtelen volt a tudományos eredmények gyakorlatba való átültetését szabályzókkal serkenteni, de amióta a kritikus népességszámot túlléptük, sőt jócskán meg is haladtuk, sürgetővé vált a rendelet, amelyet a nemzetközi szervezetek is a leghumánusabb intézkedésnek tartanak. Néhány elavult regionális köztöttség miatt egyelőre nem lehet kötelezővé tenni, de meggyőzéssel és jelentős előnyök bevezetésével rá lehet venni az embereket, magyarázta egy ismert politikus, akinek a családjában, sőt közvetlen környezetében már mindenki félszemű volt. A másik, a kulturális csatornán nyelvészek beszéltek arról, hogy a *félszemű* kifejezés bántó lehet, mert hiányra utal, holott ebben az esetben az egy szem éppen hogy többet jelent a kettőnél. A megszólalók az *egyszemű* szót tartották követendőnek, legalábbis addig, amíg egyáltalán értelme lesz a megkülönböztetésnek. Néhány hónap, legföljebb egy év, és okafogyottá válnak az ilyen polémiák, magyarázta egy ismert tudós. A Művészeti Akadémia kebelén működő Polüphemosz Kör alelnöke, akit még az egyetemről ismert mint az ifjúsági szervezet titkárát, a művészetek föllendülését prognosztizálta, a fantázia szárnyalását, a fantáziáét, amit a bárgyú látvány nem fog a továbbiakban gátolni. A többi csatornán már nem volt adás, de az egész napi fáradtság után nem is nagyon tudott volna figyelni rájuk.

– Hidd el, megértelek, eleinte én is ódzkodtam – magyarázta a reggeli kávénál a felesége –, de elfogadtam, és az őszinte elfogadás mára már lelki békét teremtett.

– A fizikai szemmel látott kép elhomályosítja a lelki szem képét – fejtegette a kerületi operatív törzstől érkezett férfi, aki hivatali feladatként kapta, de mint mondta, önként is szívesen vállalta volna, hogy a váratlanul hazatérő és vélhetően komoly lelki megrázkódtatáson áteső K-n segítsen. – A tu-

datban kialakuló képet a primer vizuális ingerek, illetve a tapasztalat, az erkölcs, az etika, a hit által létrehozott korrekciók, vagyis a tanult és örökölt elemek közösen alkotják. A szembe érkező vizuális inger nyilván a legalacsonyabb rendű elem, ráadásul a szem által látott kép az illúziók melegágya. Az ilyen közvetlen látvány a primitív társadalmakban még nehezen lett volna nélkülözhető, a tudomány fejlődése és a lélek spirituális igazodása azonban már képes kiváltani a naturális képet. A nem is olyan távoli jövő az úgynevezett lelki szem által alkotott és a tudat által pontosított képről szól majd. Ezt az ideális látványt a többség egyelőre csak úgy képes érzékelni, hogy az „ráúszik” a fizikai szemmel látott képre, de nyilván pontosabbá, élesebbé és tisztábbá lenne, ha a primer látás zavaró pontatlanságait kiküszöbölhetnék.

– Vagyis ha egyáltalán nem lenne szemünk... – fejezte be a mondatot udvariasan K.

– Ó, igen! A nem is nagyon távoli jövőben ez lesz a természetes. A tudomány egyre több szervünkről mutatta ki, hogy valamikor ugyan nélkülözhetetlenek voltak, de betöltvén funkciójukat, fölöslegessé váltak. Gondoljon a vakbélre, ugyan mi szükség van rá? Semmi, csak bosszúságot okoz. Bizonyára ön is tudja, hogy már a 20. század közepén az első úrhajósokat úgy lötték föl, hogy előtte kivették a funkciótlan, ám gyakori problémát okozó vakbélüket. És a bölcsességfogak... De tudom, ön máris megértett.

A regisztrációs lapon, amit a férfi K elé tolt, gyakorlatilag minden rovat ki volt töltve. Nemcsak saját adatai és részletes, gyermekkori betegségeket is felidéző körképe szerepelt rajta, de a közvetlen hozzátartozóké, sőt a távoli rokonoké is. Voltaképp egyetlen sor, illetve két rubrika kitöltését kellett elvégeznie.

– Ha volna szíves itt beikszelni – nyújtotta előzékenyen szivárványszín golyóstollát a férfi. – Ez az egyik szem eltávolítására vonatkozik, de ajánlatos mind a két négyzetbe ikszet tenni, hiszen fölösleges fáradságtól kíméli meg magát. Engem meg dupla adminisztrációtól – tette hozzá barátságosan. ■

Fantázia és homiletika

→ PÁNGYÁNSZKY ÁGNES

A fantázia nem kifejezetten az a műfaji megjelölés, amelyet gyakran alkalmaznánk az igehirdetés sajátosságaira. A fantázia kérdését kevésbé, a képzelőerő mozgósításának a lehetőségét azonban bátrabban vizsgálja a kortárs homiletika. Felvetődik a kérdés, hogy elmerészkedhet-e a mai igehirdetés a képzelőerő mozgósításán túl a fantázia világába. Létezik-e interakció igehirdetés és fantáziailrodalom között? A „nem látható dolgok létéről való meggyőződés” (Zsid 11,1) kihívása mindig is foglalkoztatta az embert. A görög phantasia (φαντασία) kifejezés Arisztotelész-től kezdve azt a képességet jelentette, amelynek segítségével az ember a megismerés érdekében a világ értelemmel, akarattal és emlékezettel felfedezhető jelein túl további összefüggéseket keresett.¹ Ezek az összefüggések nem csupán a racionális megismerés, hanem a lelki „megragadás”, teremtő elképzelés emberi igényére is rámutattak.

Amikor a képzelőerő mozgósítására törekvő igehirdetéseket keresünk, gyakran fordulunk Barbara Brown Taylor prédikációihoz, homiletikai és spirituális hitvallásaihoz.² Ha azonban a *képzelőerő* kifejezés mellett homiletikai kihívásként a fantázia világába is elmerészkedünk, hogyan válhat összeegyeztethetővé a fantáziáról és fantáziával operáló irodalmi és mozgóképvilági műfaj, a Jézus Krisztusról bizonyosságot tevő evangélium és az azt közvetíteni szándékozó igehirdetés?

Barbara Brown Taylor igehirdetése közi az *Isten merész terve* című igehirdetés³ talán a „legmerészebb”

prédikáció, amely műfaji határokat feszeget a prédikáció, a képzelőerő és a fantázia határmezsgyéin. „Istenről így nem beszélhetünk, nem színezhajtuk ki, nem ruházhatjuk fel ezekkel a tulajdonságokkal!” – vallották többen, akik az elmúlt években teológiai tanulmányaik során hallották vagy olvasták ezt az igehirdetést. „Magával ragadott, beindította a fantáziámat, közel vitt magához, csodálatos élményben volt részem!” – fogalmazták meg mindazok, akiket megérintett. Milyen jó, hogy nem szükséges igazságot tennünk abban a kérdésben, hogy miként hat az igehallgatóra, az olvasóra vagy a nézőre egy-egy homiletikai műfaj vagy megközelítés! Feladatunk azonban, hogy megfelelő teológiai kérdések alapján megvizsgáljuk, hogy az adott műfaj az evangélium üzenetét közvetíti, avagy apologetikai feladattal találjuk szemben magunkat akkor, amikor egy homiletikai novummal találkozunk.

Barbara Brown Taylor karácsonyi prédikációját olvasva rádöbbenünk, hogy ez az igehirdetés nem csupán címében merész vállalkozás, de homiletikai újdonságként több szempontból is éles határokat feszeget.⁴ Határán áll annak, hogy a befogadók kapcsán tudatosítsuk, nem vagyunk egyformák abban, hogy képzelőerőnk milyen homiletikai tágasságot tekint elfogadhatónak. Határán vagyunk annak, amit ma elfogadott homiletikai műfajnak, normatív igehirdetésnek tekintünk. Határán állunk annak, hogyan feszegeti komfortzónánkat a szokatlan konkrétiltságu Istenről szóló beszéd, Isten bemutatása és megismerésének fantáziadús lehetősége.

→ *Pángyánszky Ágnes* (1969): evangélikus lelkész, gyakorlati teológus, egyetemi docens, az Evangélikus Hittudományi Egyetem rektorhelyettese és a gyakorlati teológia tanszék tanszékvezetője, az *Együtt a hit útján* (Kálvin Kiadó, 2019) című gyülekezetpedagógiai kézikönyv társszerkesztője.

Meggyőződésem azonban, hogy Barbara Brown Taylor igehirdetésében ott van a szilárdan álló teológiai fundamentum: az evangélium, az Isten mentő szeretetének hirdetése, a bűnbe esett ember megváltásának üdvtörténeti jó híre. Ha azt érezzük olvasás (vagy hallgatás) közben, hogy már-már a fantázia világába tévedtünk, szabadítson fel bennünket a fantáziarövidítés kiemelkedő mesterének, a nagy tündérmeseírónak, J. R. R. Tolkiennek a vallomása hit és fantázia kapcsolatáról:

„Az evangéliumokban egy tündérmesét olvasunk, illetve egy olyan nagyobb méretű mesét, amely felöle-

li minden tündérmese lényegét. Sok csoda van bennük: különösen művészi, szépséges és megindító csodák, »mitikusak« az ő tökéletes, magába forduló jelentőségükben; és e csodák között ott van a legnagyobb és az elképzelhető legteljesebb eukatasztrófa. De ez a történet belépett a történelembe és az elsődleges világba... Krisztus születése az emberi történelem eukatasztrófája. A történet kezdete és vége öröm. Mindenek felett megvan benne »a valóság belső rendszeressége«. Sosem mondtak még mesét, amelyről az ember ennyire szeretné, hogy igaz legyen, olyat sem, amelyről pusztán saját érdemei alapján ennyi kételkedő hintse el mégis, hogy igaz. Mert e történet művészete az elsődleges művészet, a teremtés mindennél meggyőzőbb hangján szól.”⁵

Barbara Brown Taylor igehirdetésének kihívása abból a szempontból szólíthat meg bennünket, hogy mennyiben tud segítségünkre lenni a fantázia és a képzelőerő a mélyebb igazságok megértésében és átélésében.⁶ Isten megváltó terve jön közel hozzánk az üdvtörténet e széles spektrumában, hogy a tolkieni eukatasztrófa, azaz a keresztény történet örömteli végkifejlete, a bűnös ember és világ megváltása és feltámadása megérinthesse a transzcendens megragadására irányuló hitbéli lehetőségeinket. ■

JEGYZETEK

¹ HOMOKI 2021, 140. o.

² PÁNGYÁNSZKY 2024, 210–213. o. Előszó Barbara Brown Taylor igehirdetése-kötetéhez: BROWN TAYLOR, Barbara 2024. *Másik úton hazafelé*. Ford. Székács Judit. Luther Kiadó, Budapest.

³ ELLIOT 2000, 254–258. o.

⁴ PÁNGYÁNSZKY 2020, 187–199. o.

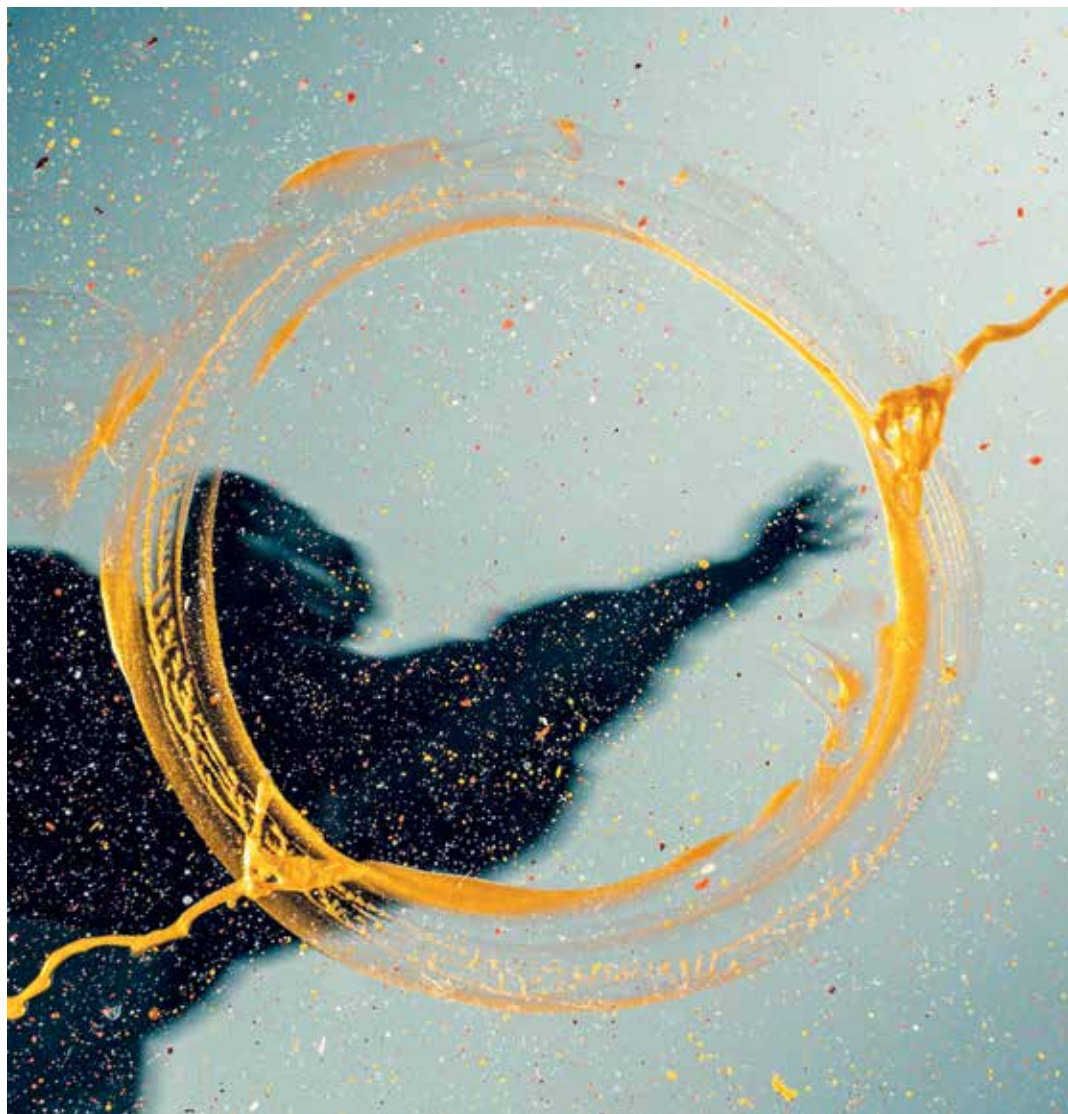
⁵ TOLKIEN 2006, 167–242. o.

⁶ PÁNGYÁNSZKY 2021, 47–54. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ELLIOT, M. Barger 2000. *Creative Styles of Preaching*. Westminster John Knox Press, Louisville.
- HOMOKI Gyula 2021. Tolkien és a tündérmese teológiája. *Sárospataki Füzetek*, 25. évf. 4. sz. 137–152. o.
- PÁNGYÁNSZKY Ágnes 2020. Határátlépések szent és profán között. Barbara Brown Taylor homiletikájának spirituális útkeresése. In: Orosz Gábor Viktor (szerk.): *Teológia és határok. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatóinak tanulmánykötete*. Luther Kiadó, Budapest. 187–199. o.

- PÁNGYÁNSZKY Ágnes 2021. Képzeltalkotás és igehirdetés. *Credo*, 27. évf. 4. sz. 47–54. o.
- PÁNGYÁNSZKY Ágnes 2024. Részesedés Isten képzelőerejében. Barbara Brown Taylor igehirdetés-kötete. *Lelkipásztor*, 99. évf. 4. sz. 210–213. o.
- TOLKIEN, J. R. R. 2006. A tündérmeséről. Ford. Nagy Gergely. In: *uő: Szörnyek és itészek*. Szukits Kiadó, Szeged. 167–242. o.

▲ JR Korpa: cím nélküli, 2021

Isten merész terve

→ BARBARA BROWN TAYLOR

Egyszer nagyon régen vagy még azelőtt, amikor még óra sem volt, naptár sem és karácsonyfák sem, Isten volt minden, ami volt. Senki sem tud semmit arról az időről, mert senki nem volt ott, hogy tudjon róla, de valahol annak az idő előtti időnek a közepén Isten elhatározta, hogy létrehoz egy világot. Lehet, hogy Isten unatkozott, vagy lehet, hogy Isten magányos volt, de az is lehet, hogy Isten szeretett dolgokat csak úgy létrehozni, és úgy gondolta, eljött az ideje, hogy valami nagy feladatba vágja a fejszét.

Bármi is volt az oka, Isten megalkotta a világot – ezt a világot –, és elképesztően izgalmas élőlényekkel népesítette be: bálnákkal, akik énekelnek, fehér csíkos borzokkal, akik a szagukkal mindenkit eljlesztenek, és a legszebb ceruzás doboz színpompáját is felülmúló színes madarakkal. Hosszú lenne a lista, ha mindent felsorolnánk most, legyen annyi elég, hogy a végén, amikor Isten hátralépett, és megtekintette az egészet, nagyon tetszett neki, amit látott. De valami mégis hiányzott az egészből. Isten először nem is tudta, hogy mi lehet az, de lassan elkezdte megsejteni.

Minden, amit alkotott, nagyon érdekes és gyönyörű volt, és nagyon jól összepasszolt, csak éppen semmi nem volt a világban, ami hasonlított volna hozzá. Mintha megfestette volna élete nagy művét, és elfelejtette volna aláírni. Gyorsan nekilátott tehát megteremteni ezt a nagy művet; valamit, amit saját képeére teremthet, hogy akárki néz is rá, tudja róla, ki volt az alkotója.

„Pásztorok tanyáztak azon a vidéken a szabad ég alatt, és örködtek éjszaka a nyájuk mellett. És az Úr angyala megjelent nekik, körülragyogta őket az Úr dicsősége, és nagy félelem vett erőt rajtuk.” (Lk 2,8–9)

Isten először csak egy dologra gondolt, de amint nekilátott, rájött, hogy egyvalami önmagában nem az a fajta bemutatkozás, amit ő szeretne. Tudta, milyen egyedül lenni. Most, hogy lett saját világa, megtudta, milyen az, ha van társasága, és ez mindennél jobbnak tűnt. Így Isten elhatározta, hogy egy dolog helyett kettőt fog alkotni, amelyek hasonlóak, mégis különbözők, és mindkettő rá fog hasonlítani – egy férfi és egy nő, akik egymásnak és neki is társasága lesznek.

Húsból alkotta meg őket, húsból és vérből, amelyek nagyon jó anyagnak, nagyon rugalmasnak és meleg tapintásúnak bizonyultak. Mivel Isten szigorúan szólva nem valamiből volt megalkotva, hanem tiszta értelem és tiszta lélek volt, nagyon elbűvölte a hús és a vér. Elnézte teremtményeit, amint nyújtzkodnak és ásítanak, nevetnek és futnak, és legnagyobb meglepetésére egy kicsit még irigy is volt rájuk. Ő teremtette őket, ez igaz, és tudta, milyen törekenyek, de ez a törekenységük valahogyan még kedvesebbé tette őket a szemében. Nem sok idő telt el, és Isten teljesen beléjük szerelmesedett. Jobban szeretett velük lenni, mint bármelyik másik teremtményével, és esténként a hűvösben különösen is szeretett sétálgatni velük a kertben.

Istennek majdnem összetört a szíve, amikor ők a háta mögött összefogtak, és mégis megtették azt, amit kért tőlük, hogy ne tegyék meg. Ezek után elbújtak előle – előle! –, ő pedig még a sötét beállta után is kereste őket a kertben, újra és újra nevéükön szólongatva őket. Minden megváltozott ezután. Isten még mindig mindenk felett szerette az em-

→ *Barbara Brown Taylor* (1951): amerikai teológus, episzkopális lelkész, számos könyv szerzője, korunk egyik legjelentősebb igehirdetője. 2014-ben a *Time* magazin a száz legbefolyásosabb ember közé választotta. Magyarul *Másik úton hazafelé* (Luther Kiadó, 2024) címmel jelent meg prédikációs kötete.

beri teremtményeket, de ez a szeretet már nem volt kölcsönös. A madarak odavoltak Istenért, különösen is a rubintvörös nyakú kolibrik. A delfinek és a mosómedvék nem tudtak betelni Istennel, de az emberi teremtményeknek máson járt az eszük. Egyre elfoglaltabbak lettek. Megtanultak alkotni, növényeket termesztetni, vásárolni, eladni, és minél több mindent tanultak meg egyedül, annál kevésbé függtek Istentől. Isten éjszakáról éjszakára kavicokkal dobálta az ablakukat, sétára hívta őket, de azt mondták, sajnálják, nagyon elfoglaltak.

Nem sokkal később a legtöbb emberi teremtmény el is feledkezett róla. „Önmevgalósító” embereknek nevezték magukat, a férfiak és a nők egyaránt, mintha ez pluszt és nem mínuszt jelentene. Komolyan azt gondolták, ők teremtették magukat, és annyira tetszett nekik az eredmény, hogy felosztották magukat csoportokra: hasonlóan néztek ki, hasonlóan gondolkodtak és hasonlóan beszéltek.

Akik még hittek Istenben, lerajzolták őt, pontosan olyannak, amilyenek ők voltak, és ez segített nekik, hogy el tudjanak fordulni azoktól az emberektől, akik mások voltak. Elképzelhetetlen bajok következtek ebből: háborúk, kettészakított városok, ilyen emberek az egyik, olyanok a másik oldalon.

Isten megállította volna ezt az egészet, de egy dolog miatt nem lehetett. Amikor az emberi teremtményeket megalkotta, szabaddá tette őket. A szabadság ugyanúgy hozzájuk tartozott, mint a szívük vagy az értelmük, és ezt a szabadságot nem tudta volna visszavenni az életük elvétele nélkül. Így Isten inkább szabadnak hagyta az embereket, és leginkább neki okozott mérhetetlen fájdalmat, amit egymással műveltek.

Isten a partvonalról próbált nekik kiabálni, és felhasznált minden lehetséges eszközt, ami csak elképzelhető: árvizeket, éhínséget, küldötteket, manát. Megjelent emberek álmaiban, vagy éppen fel-

▶ Gerard David: Jézus születése, részlet, 1510–1515 k. (olajfestmény, 90,2 x 71,1 cm, The Metropolitan Museum of Art, New York, ltsz. 49.7.20a)

ébresztette őket a suttogásával az éjszaka közepén. De bármit is próbált, mindig szembetalálta magát a hús és vér korlátaival. Ebből teremtette őket, ő pedig nem ebből állt, ami nagyon megnehezítette a kommunikációt. Olyan szívesen mondta volna, hogy álljanak meg, mert tönkreteszik magukat! De az emberek nem hallottak mást, csak egy villámlást. Isten annyira szerette volna elmondani, hogy most is úgy szereti őket, mint amikor megteremtette őket, de ők csak a bűvármadár hangját hallották a folyó felett.

Csak a csecsemők voltak kivételek ebben az elkésztető helyzetben. Míg a szülei szinte teljesen süketek voltak Isten üzenetére, a kicsi babáknak nem okozott gondot, hogy hallják Istent. Egyfolytában nevettek Isten viccein, vagy együtt sírtak vele, amittől persze rögtön megfájdult a szülők feje. Hasfájás – mondták a felnőttek, vagy ha nevetett a baba, azt mondták, milyen édes, kacag a napfényben látszó porszemcséken! Dehogyan azon nevette! Azon, hogy Isten pont akkor mondta, hogy nagytakarítás van a mennyben, és látta a hulló csillagokat, amelyeket az angyalok ráztak ki a porolójukból.

A csecsemők nem háborúztak. Soha nem mondtak gyűlöletbeszédeket, nem szemeteltek, és nem zavarták el játszótársaikat, mert azok másik politikai párthoz tartoztak. Életszükségleteikben más emberektől függtek, és attól a kifejezéstől, hogy „önmegvalósító baba”, még ők is a kis hasukat fogva nevetnének. Annak ellenére, hogy egyetlen fontos kérdésben sem kérték ki a véleményüket, mégis úgy tűnt, őket mindenki szereti, és Istennek eszébe jutott valami.

Miért nem alkotja meg magát ő is olyannak, mint egy ilyen kedves kis teremtmény?

Felvetette az ötletet az arkangyalok tanácsában, és az angyalok először mélyszéles csendbe burkolódtak. Végül is a legidősebb arkangyal előlépett, és a többiek nevében is szólt. Elmondta Istennek, mennyire aggódnának érte, ha ilyet tenné. Teremtményei kegyére bízna magát – mondta az angyal. Az emberek bármit megtehetnének vele, és ha valóban komolyan gondolja, hogy olyanná válna, mint egy közülük, nem tudna megmenekülni, ha rosszra fordulnak a dolgok. Nem tudná magát legalább különleges hatalommal

felruházott bébinek teremteni? Nem lenne annyira nehéz. Csak annyi hatalma legyen, hogy ha kell, láthatatlanná tudjon válni, vagy villámokat tudjon szórni, ha éppen arra van szükség. A csecsemőötlet valóban zseniális, mondta az angyal, csak éppen a biztonsági intézkedések hiányoznak belőle.

Isten megköszönte az angyaloknak az okos tanácsokat, de nemet mondott rájuk. Ő csak egyszerű csecsemő szeretne lenni. Hogyan nyerhetné el másképpen a teremtményei bizalmát? Hogyan tudná meggyőzni őket arról, hogy kívül-belül ismeri őket, ha nem úgy él, mint közülük bármelyik? Mindez rizikós. Tudta. Nagyon rizikós, de szeretne volna, ha a teremtményei is tudják: mindezt kockára tesz azért, hogy közel kerüljön hozzájuk. Abban reménykedett, hogy újra szeretni fogják őt.

Merész terv volt, de amikor az angyalok látták, hogy Isten eltántoríthatatlan a tervétől, nagy tapsban törtek ki. Nem abban a tapsviharszerűben, hanem olyanban, amely hosszan, elnyújtottan szól, mint amikor úgy tapsol az ember, hogy tudja, olyasmit látott, amit soha többé nem fog.

„Ott, ahol a palást leesett, a padló elolvadt, a nyíláson keresztül pedig előbukkant egy kietlen, barna legelő, rajta egy nyáj, és a közepén néhány pásztor, akik a tűz körül bort ittak tömlőből. Nehéz megmondani, ki volt jobban meglepődve...”

Még tapsoltak, amikor Isten megfordult, és elhagyta a termet, leejtve palástját, amint elhaladt. Az angyalok nézték, amint éjkék felöltöje a padlóra esik, és rajta az összes csillag egy kupacba omlik. Akkor különös dolog történt. Ott, ahol a palást leesett, a padló elolvadt, a nyíláson keresztül pedig előbukkant egy kietlen, barna legelő, rajta egy nyáj, és a közepén néhány pásztor, akik a tűz körül bort ittak tömlőből. Nehéz megmondani, ki volt jobban

meglepődve, a pásztorok vagy az angyalok, de amint a pásztorok felnéztek rájuk, az angyalok előretolták legidősebb társukat a lyuk széléhez. Miközben az angyal ránézett az emberi teremtményekre, akik egymás háta mögé

próbáltak bújni (szegények, még szárnyuk sincs), olyan angyali hangon, ahogy csak lehetséges, a következőt mondta nekik: *„Ne féljétek, mert íme, nagy örömet hirdetek nektek, amely az egész nép öröme lesz: üdvözítő született ma nektek, aki az Úr Krisztus, a Dávid városában.”*

És a hegyről, a város irányából hallatszott, amint felsír egy újszülött csecsemő. ■

Növények és állatok

→ AYHAN GÖKHAN

„Ha mi is néhány százmillió éve élnénk a Földön, mint a pókok, a Föld tele lenne a mi szemetünkkel, romjainkkal, útjainkkal és tereinkkel, és semmi más számára nem lenne hely. Ezért az embernek magának kell eltiüntetnie a saját életfonalait és élethulladékait: a természet képtelen őket olyan gyorsan eltiüntetni, mint ahogyan kellene.”

Jaan Kaplinski: *A jég és a Titanic*
(Patat Bence fordítása)

„...a majomnak meg lehetett bocsátani, és fel lehetett menteni a büntetés alól, az embernek azonban nem lehet megbocsátani.”

Akutagava Rjúnoszuke: *A majom*
(B. Fazekas László fordítása)

Velencében megismertem egy teknőst. A teknős nem ismert meg engem. Nézett orral előre, mint egy vaporetto. Nem sértődtem meg. Egy teknősnek könnyebb a megbocsátás. Általában az állatoknak könnyebb. A figyelem, figyelmesség súlyos teher, és az emberi törekvés, ha egy mód van rá, érthetően az, hogy ne hízzon el, nagyobb súlyt ne viseljen. Legyen szem előtt kisebb tömegben. A teknős került a túlzást, a vízhez tartó aprócska lépcsőn ült, akkora méretben, hogy egy sirály szájában elfért. Nem igényelt szemrevételezést, törődést, a világ figyelmé zárt dobozként hevert előtte, nem nyúlt hozzá, nem feszegette, ahogy az ember megteszi, felfeszíti, hajtja a kíváncsiság és az adrenalin. Ez a nyílt társadalom, a növényeké és az állatoké tiszteletben tartja, amihez nincs jogos hozzáférése. Képzetelem szüleménye ez a teknősbéka. Fantáziámból kihásított, barlangfalról lemászott rajz páncélos káprázata, az összes növény- és állat-nagyfejedelemség jelképe, címere, himnusza, mint az oszlopok szent folyójából kiemelkedő áldozati oltárról származó szobor, fátjolba öltöztetik, ahogy egy szomorú menyasszonyt szokás. A növények és az állatok szobra egy vonatra ültetett flóra-fauna turistacsoport átutazása az emberiség Poklain/Paradicsomán. ■

→ *Ayhan Gökhán* (1986): költő, korábban az *Üveghegy* és a *MeseCentrum* gyerekirodalmi portálok szerkesztője, jelenleg szabadúszó újságíró és a PPKE BTK kommunikáció- és médiatudomány MA szakos hallgatója, Balogh Paci-ösztöndíjas.

Vőlegényért, menyasszonyért

Szólít egy esküvő, mint valahol kihalt, lombok ke-
reste erdő, sokasodjon belakásig erdő, a fák közt
összegyűlt menyasszony és vőlegény próbára tett
kísérlet erdei hangsbemondó zúgásában, hullá-
mokból következtetett, kihalt tenger valahol, vá-
rakozásuk szertartása ünnep, erdő szervei közt
megbújt levél, erdő szervei közt bújócskázó lomb,
a tenger szervei közt megbújt hullám, ahogy szüle-
tést elképzelsz, levelek közt sétáló menyasszonyt,
ruhája súlya szemérmes magzatburok, ahogy
születésselképzelt lomb zúg, átmérője lezúdult, a
készülődő ég nászéjszaka-sötétség: vőlegényért,
menyasszonyért, születésselképzelt lomb zúg. ■

A halottak kapujának hívása

→ KÓKAI JÁNOS

Toszkána dombjai hiányoznak most,
 a hegyre épült városkák utcái, házai,
 a halottaknak nyíló ajtóval.
 Vajon hányan járnak vissza
 elménk járataiban,
 agytekervényeink középkort idéző sikátorain át,
 átverve élőket,
 hogy van értelme e földi karneválnak?
 Majd elválik, dobogja erre az emberi szív,
 s szivattyúzzuk magunkba a lét princípiumait,
 s lét öntünk nyelőcsövünkbe,
 Chiantik alkonyvörös ízeit.
 Eltévedni vágyunk Gubbio útvesztőjében,
 veszni hagyni magunkat,
 mászni vissza azon a titkos ajtón,
 hisz végtére is saját életünket látogatjuk folyton,
 önbejártú kísérteteink vagyunk,

s vágyunk emberinek látszani.
 Játszani már túl kockázatos,
 ahogy kopognak lépteim
 macskakövek darabkáin,
 Káin vagyok,
 ki meggyilkolt testvérét cipeli,
 cipóm elvásott vásznai söpri az utat mögöttem,
 eltakarítva a nyomokat.
 Az okokat már rég nem keresem,
 faltól falig esem,
 eszem fel nem mérheti,
 mibe is ártottam magam,
 hogy megszülettem itt megint
 kabócák kiáltozása közt,
 a köztes időt elidőzve
 ajtófélfák réseinél.

→ Kókai János (1972): költő, kritikus, színházi alkotó.

Templomok galaxisa

Sienna csíkjai metszik arcomat.
 Hitem stigmái szeletekben testemen.
 Tesztelhetném magam,
 de a számonkérés már nem vezet sehova.
 A templom hűvöse marja az utca porát,
 porból vagyok,
 mindinkább elteltí tudóm,
 s az idő haladtával levegőért kapkodok.
 De már rég nem akarok annyit kapni,
 és mégis fel-felbukkanok, mint halacska,
 vágyaim padsorában.
 Sorban állok ereklyék garmadánál,
 lecserelném testrészeim.

Vajon illenének hozzám?
 Hangzik az értelmetlen kérdés,
 hisz testem mindig is jobban tudta,
 ki vagyok, s ki nem.
 Vajon ki vezet ki e helyről,
 helyettesítve a város nyüzsgésében,
 a gépek és automaták
 szemérmetlen tisztaságában?
 Nem vagyok egyismeretlenes egyenlet,
 logaritmusban lüktet bennem a vér,
 s a Szíriusz galaxisában bolyongva
 árnyékom rávetül a toszkán templom köveire.

Belső mozi

→ CZAKÓ RÉKA

„Ide születni kell... Azért van több művész innen, mert ehhez a vidékhez kell fantázia. Ezt valahogy be kell népesíteni, be kell lakni a fejedben...” – Grecsó Krisztián szavai ezek egy Szegvár melletti üvegháztelep mellett ácsorogva, ahogy a *Propaganda* című műsorban mesél szülőfalujához fűződő viszonyáról. Oda születtem, ahová ő, és úgy nőttem fel, ahogyan ő. Gyerekként, kamaszként Szentesen, paprikatermesztő fóliásátrakban töltöttem a hétvégeket, a nyári szüneteket. Az egész napos munka után esténként a fóliásor végén a nagy, fém öntözőcsöveken néztem a semmibe, az alföldi pusztaságba, vagy éppen a csövek illesztésénél csöpögő vízből alakuló pocsolyák sarából gyúrtam apró kis szobrokat, amíg arra vártam, hogy édesapám még utoljára ellenőrizzen mindent, „becsukdosson”, és indulhassunk haza a szentesi panel harmadik emeletére. Bizony, ide kell a fantázia! A belül futó belső mozi, a fejemben állandóan zakatoló Narnia, amelyet a semmiből tanultam meg elindítani.

A magamnak felépített mesevilág érzésem szerint jórészt az apró koromban hallgatott végtelen számú hangjáték és mesekazetta folyamánya lehet, de ahogy olvasókorba érek, már Astrid Lindgren, Csukás István, Erich Kästner és még sokan mások is alkotótársaim lesznek. Kiskamasz koromra pontosan tudom, hogy nincs olyan végeláthatatlanul hosszúnak tűnő paprika- vagy paradicsomsor, amelynek kaccsalását, kötözését, szedését... ne lehetne túlélni, ha a kellő zenei aláfestést a walkman elindítva térben és időben messzire indulunk. Igen, nagyon igaz! Ide bizony kell a fantázia, amelyet

a Kurca-parti tanyán, a folyóparton üldögélve, az ebédszünetben forgatott *Ronjával*, *A titkos kerttel*, *A két Lottival*, a *Kétévi vakációval* még nagyobb fordulatszámra lehet kapcsolni.

Az, hogy a szakmai életemet a könyvek iránti rajongás és annak reménye mozgatja, hogy minden gyereknek jár a saját, fejben bármikor elindítható mese- vagy álomvilág, a bárhogy elképzelhető és így nagyobb eséllyel megvalósuló szép vagy szebb jövő, egyértelműen ezeknek a fantáziavilágban időzéseknek köszönhetem.

Snitt

Gimnázium, budapesti osztálykirándulás. A második nap reggelén óriási fájdalomra és duplájára duzzadt fejre ébredek. A diagnózis egyértelmű: mumpsz. Cirka kétszáz kilométerre és akkor, a kilencvenes évek közepén négyórányi útra az otthontól. Az osztály városnézésre indul, engem buszra kell tenni sürgősen. Kíséretemre és a busz indulásáig történő megőrzésemre Poszler György irodalomtanárunk vállalkozik.

Bedagadt fejjel, igen magas lázzal csak csendben várakozva üldögélek egy emberektől zsúfolt betongödörbe vezető lépcsősor legfelső fokán, az általam addig és azóta is ismert legintelligensebb, legolvasottabb, legbölcsebb ember mellett. Mindent és mindenkit látunk. Egyébként tanórákon, diákok között igen beszédes tanárom hosszan hallgat, és a betegség okozta kellemetlenségek ellenére csodás nyugalommal figyeljük a téren jövő-menő emberek hadát, a rohanókat és a bámészkodókat, a buszok

→ *Czakó Réka* (1977): az *Égigérő* gyermekkönyv- és olvasásnépszerűsítő blogoldal alapítója, 2016-ban létrehozta a Neveljünk olvasókat! elnevezésű, könyvforgató szülőket, pedagógusokat, könyves szakembereket és alkotókat tömörítő Facebook-csoportot, mely mára több tízezer tagot számlál.

mellett toporgó bizonytalan érkezőket és a sietős léptekkel körülöttünk elhaladó indulókat. Az én szófukarságom a zavarban levésnek és az állandó fájdalomnak köszönhető, ő ezt most érezhetően

választotta, és jólesik neki. Aztán csak éppen pár mondatban megjegyzi, milyen csodálatos, hogy az olvasó emberek milyen sokáig tudnak kényelmesen csendben lenni, figyelni a világot, gondola-

▲ Könyvespolc, 1955 (Fortepan/Hunyady József)

taikban történeteket szőni, sohasem unatkozni... Mert ez nagy ajándéka az olvasásnak és nekünk, olvasóknak. *Nekiünk*. Mondja. Neki és nekem. Mert egy csapatban vagyunk, és ezt ezek szerint ő a heti egy-két irodalomórán észrevette. Én meg kihúzom magam, és már nem kényelmetlen a csend, hiszen nyugodtan csinálhatom, amit amúgy is csinálnék, és csinállok azóta is mindig, ha sokat kell várakoznom hivatalban, tömegközlekedve, utazva... Figyelek, hallgatózom, történeteket gyűjtök és alkotok... Izzítom a mozigépet és indítom a filmet. Mert mi, *olvasók* ilyenek vagyunk.

Snitt

Főiskola, első évfolyam. Minden reggel rosszuléttel kezdődik, fáj mindenem, alig megy már az indulás is. A Hattyas sori épületek felé vezető út nem az én utam. Szülők által kierőszakolt kényszerválasztás, soha meg nem szokható közeg. Jó szakma lesz ez, biztos kereset! Csak éppen semmi könyv, semmi világmegváltás, semmi fantázia. Ahogy mifelénk gyakran idézik Lovász Károly verséből: „...Anyám, én nem ilyen lovat akartam.”

Aztán egyszer csak ott van a kezemben Fannie Flagg *Sült zöld paradicsom* című kötete, és nyílik a kiskapu, amelyen kisorsranhatok a fojtogató valóságból. Napokig nem látom a számomra teljesen érdektelen csoporttársakat, tanárokat. Testben közöttük, de lélekben Alabamában járok. Napokig a Whistle Stopban csatangolok, és Mrs. Threadgoode történeteit hallgatom. A könyvet becsukva eldöntöm, ez lesz az út: adjunk a hónapok óta el nem indított mozigépnek kakaót! Legyenek a mindenhová magammal hurcolható „filmek” hangosabbak és fényesebbek a nem megúszható, de egy-két év alatt talán lezárható és örökre süllyesztőbe számúzhető valóságnál.

A világirodalom remekei – a családok igen nagy százalékának könyvespolcán teljes számban vagy

darabban ott van a sorozat. Több száz kötet Jane Austentől Thomas Mannon át Zoláig.

Az elképzelés, hogy a főiskola alatt minden, a sorozatban kiadott könyvet elolvasok, természetesen nem válik valóra. De így is végtelenül szerencsésnek érzem magam, hogy szellemileg legfogékonyabb

éveimet a 18. századi Angliában, a svájci hegyekben vagy francia bérkaszárnnyak környékén tölthettem. Ez utóbbi, bár nem annyira idilli, mégis a leginkább

vonz, és többször adom fejem a visszatérésre. A szegedi utcákon szembejövő valóság, a főiskolai szemináriumok, előadások az elmúlt huszonöt évben teljesen homályba vesztek, de a Tisza-parti üldögélések, fantáziálások élénken élnek emlékezetemben. A saját bejárátú, egyszemélyes mozim három éven át vár állandóan nyitott kapukkal és személyemre szabott műsorral.

Snitt

Már anyukaként mesélem négyéves lányomnak Bálint Ágnes *Tündér a vonaton* című csodás meseregényét. Első hosszabb, „fejezetes” könyvünk, illusztrációk már nem minden oldalon vannak. Izgulok, vajon így is leköti-e hallgatóságomat a szöveg. Az első fejezet vége előtt egyszer csak elfordul tőlem. Arccal a fal felé, mereven bámul maga elé. Pontosan emlékszem a pillanatra, amikor lecsatlakozik az addig hordozórakétaként szolgáló illusztrációkról, és életében először teljesen szabadon, a súlytalanság állapotában indul neki a fantáziavilágnak. Csodás hét év következik, amikor esténként meseregények tucatjait olvassuk ki közösen, ugyanazt a történetet, de két vásznon, két feldolgozásban nézve. A szerepjátékok, a délutánonként egy gyerekekkel, de sok-sok kitalált vagy éppen a könyveinkből ismert mesélényekkel megtelt gyerekszoba hangzavarát hallgatva pontosan tudom, micsoda csoda zajlik csöpp kis fejében. Napközbeni és esti könyvforgatásaink állandó kreatív alpanyagot adnak saját, éjjel-nappal nyitvatartó mozijának.

„A saját bejárátú, egyszemélyes mozim három éven át vár állandóan nyitott kapukkal és személyemre szabott műsorral.”

Snitt

Szülőként hajlamosak vagyunk kizárólag az „első” figyelésére. Az első lépések, az első szó, az első babakönyv... Az utolsók megélése, a valami fontostól búcsúzás gyakran elmarad. Azon egyszerű okból kifolyólag, mert nem tudjuk, hogy az lesz az utolsó.

Tíz éven át tartó, minden este könyv fölött összebújásunk utolsó napjára azonban pontosan emlékszem. Igen határozott vonal lett meghúzva, az akkor tízéves lányom egy regény utolsó mondata után közli, hogy a közösen kezdett sorozat következő kötetét már egyedül olvasná. Azon az estén megtapasztalom az összetörve örülni állapotát. Végtelenül kétségbeejtő a tudat, hogy nem kapom meg azt a fél órát a nap végén, amikor együtt kalandozunk, mozizunk, de boldog vagyok, hogy mesehallgatóm készen áll a teljesen önálló olvasóvá válásra.

Aztán a néma csend... Nem kerül kézbe az addig szeretett könyv második része, és új, izgalmas olvasnivalót sem talál a kislányom. Telnek a napok, hetek, hónapok és évek könyvforgatás nélkül. A lányom születése óta először mesék nélkül marad.

Elvesztettem a csatát, nekem sem sikerült az olvasói lét felé megmutatnom az utat. Nem voltam elég ügyes marketinges, nem tudtam kellően hívogatóvá tenni az irodalmi kalandozást úgy, hogy éveken át naponta akár több órám is volt a meggyőzésre.

Kudarcot vallottam, a cipész cipőjének talpa bizony lyukas!

Snitt

A változás észrevétlenül érkezik. Az íróasztal mellett töltött hosszú órák nekem csak hetek után tűnnek fel. Mesék, regénykezdemények születnek a csíkos papíron, illusztrációk készülnek bármin, amin látszódnak a színes ceruzák nyoma. Az esték elnyúlnak, mert bár olvasás nincsen, a sötétben gubbasztás, a félálom beindítja a mozigépet, és dőlnek a történetek, melyeket az ágyból kiugorva gyorsan le kell jegyezni. Tízévnnyi mesés *input* alakul át alkotói *output*tá. Nincs idő és kapacitás újabb sztorik

befogadására, hisz dőlnek kifelé a történetek, csöppnyi pihenőidőt sem hagyva egykor mesehallgató lányomnak. Három év, végtelen számú alkotói óra és már-már a füstölésig hajtott „filmvetítő”, amit figyelemmel kísérhetek. Csodás folyamat, amelyet más, hasonló cipőben járó szülőkkel azóta sokszor átbeszéltem. A meséken felnövekvő gyerekek sokaságára igaz dolog ez, amire a kétségbeesett, a könyveket szerető és a szeretetet átadni igyekvő szülőknél bizony fel kell hívni a figyelmét. Nem vészett el a sok mesének, olvasásnak szentelt idő. Éppen az érik be, amit elérni igyekeztünk. Gyerekeink fejében már örökre ott lesz a mozigép, amely, ha kell, szórakozás, ha kell, biológia-, kémia-, matematika-, történelemmagyarázatok illusztrálására remek „szerkezet”, és ha a szükség úgy kívánja, a jövőt, sikerhez, munkában elért eredményhez vezető, mindent egy film pontosságával mutató „jögömb”.

Snitt

Tizenhat éves kamasz gyerek „nyomasztó” könyvre vágyik. A nagy olvasási szünet után érkező három év rengeteg önálló olvasmánya után már pontosan érzi, mire van szüksége. Látni, tapasztalni, érezni akarja azokat a helyzeteket, melyek számára távoliak, de amelyekre a világ megértéséhez – egy irodalomterapeuta ismerős megfogalmazása szerint az immunitás megszerzéséhez – szüksége van. Elképzelné a sokszor elképzelhetlent. A durvát, az erőszakost, a kiszámíthatatlant... Saját belső mozijában nézi a mások számára létező valóságot, hogy megélhesse fájdalmukat, tervezhesse saját esetleges döntéseit. A sok tucat, a világ számos pontjáról érkező, a világot más és más életutak, tapasztalatok alapján figyelő és értelmező alkotók által leírt forgatókönyv alapján gyárt magának oktatófilmeket az életről.

Úgy érzem, megvagyunk. Sikerült, bejutott a gyerekek! Kezében az élethosszra szóló bérlet az emberiség legnagyobb szórakoztató centrumába, ahol több ezer éve emberek milliói alkotnak együtt történeteket és élvezik a *mozit*. ■

Fantázia

→ SZÖVÉNYI-LUX BALÁZS

Mikor szeretlek
kinézek a szemem mögül és
benézek a füled mögé
hátha lakik ott egy
cinegemadár.

→ *Szövényi-Lux Balázs* (1990): MMA-ösztöndíjas filmrendező, forgatókönyvíró. Tanulmányait az Edinburgh College of Artban végezte. Családjá történetét és Erdély elvesztését kutatja, rövidfilmjeit Chicagóban és Seattle-ben is díjazták. Jelenleg első játékfilmjével (*Az első kettő*) járja a világot.

Hajas

Amikor rövid volt a hajad
megismertelek és azt gondoltam
ilyen vagy te akit szeretek.

Amikor hosszú lett a hajad már
ismertelek és azt hittem
ilyen vagy te aki az enyém.

Aztán levágtad a hajad
mintha felejténéd a velem
növekvő önmagad.

▲ Sir Joshua Reynolds: *Mrs Abington*, 1771 (olajfestmény, 76,8 × 63,8 cm, Paul Mellon Centre, Yale University, London, ltsz. PA-F01604-0007)

Áldd meg amit

A cukkinis tészta fölött
elkapod a tenyerem
átkulcsol az ujjad asztal
alatt a lábfejed és a milliószor
ismételt elkopott gesztust
visszavezetjük az eredethez
a legelső én-te a név nélküli
ámenhez a kezdetben lebegő
tányér fölötti realitáshoz
a legelső éhségben megfogant
közös cukkinis hármashoz.

Ébredő

Krumplit izzadunk mindketten
celofán hullócsillagba ragadva
a ruhára varrt vadvirágok fodrában
közlekedni tanulunk galaxisból
hajszálérbe beléd-belém teremtett
megérkezés és elengedés
túlbeszélt talán és lüktető pórus
tisztuló-mosódó metszetében játszva
tükrözni tanulunk magunkból egymásra
kettőt látva a kiszáradt pergő csipában a
holnapi félmosolyban kettőt szeretve
véletlenszerű egyensúlyban olykor
máskor szorongó krumplikat izzadva.

Teaima

Egyszerű: forró vízben a
megfelelő összetevő
feloldódik és minőségben
esszenciában átlényegül.

Ezért: lehetnék benned ázó
hibiszkusz (zöld, fekete) filter
megfelelő összetevő minden időben
és bármely variációban.

Látod Uram: ennyire teafilter
még soha nem vágytam lenni.

▲ Barbara Elisabeth van Houten: Csendélet, 1872–1950 (vízfesték, 497 × 662 mm, Rijksmuseum, Amszterdam, ltsz. RP-T-1959-317)

Képtelen kegyelem¹

→ JANCSÓ ÁGNES

Képzeld el, ahogy
a bűvárok egyenletes szuszogással
merülnek mélyre és még mélyebbre,
tudva, hogy nem úszhatnak fel rögtön,
bármilyen történi is velük lent,
fokozatosan kell csökkenteni a nyomást,
megszabadulni a nitrogéntől,
az életveszélyes buborékoktól.

Képzeld el, hogy
túl régóta élsz a tenger mélyén
egy üres oxigénpalackot ölelve,
hirtelen tör rád a vágó,
lélegezni teljes tüdővel,
érezni a felületi feszültséget,
átlépni a vízhatárt,
megszüntetni a dübörgést
a füledben,
az ereidben,
azonnal.

Képzeld el,
épphogy kidugod a fejed,
hínárként tekerednek végtagjaidra
a társaid, nem látnak át
a színes műhalak,
a mesterséges korallok kompozícióján,
a levegőztető ritmusára hagyják szétfolyni
az életüket,

érveidre nyálkás mentségeket keresnek,
még visszamehetsz,
még megbocsájtaná, hogy lent hagytad,
bármivel megesik,
visszhangozzák az üvegfalak.

Képzeld el, hogy
úszol a part felé,
sehol egy vitorlás,
sehol egy rozoga csónak,
skarlát betűt éget rád a nap,
ajkaid cserepesek a benned rekedt szavaktól,
bőrödét kimarták a sós ítéletek,
mindenki a díszkavicsok menedékéből fürkészi
kétségbeesett csapkodásodat,
te akartad, tessék,
süllyedni kezdesz.

Képzeld el, hogy
a víz a hátadra fordít,
lebegni kezdesz,
a feltámadt szél finoman sodor partra,
mint egy szárazföldi halat,
a kopoltyúd tele homokkal,
először lábat kell növesztened,
bizonytalanul haladsz, mint egy öregasszony,
már saját tüdővel lélegzel,
mégis algaszagú vizet köhögsz,
a sirályok a múltad csonkolt haltetemeit ejtik
az utadba,

→ Jancsó Ágnes (1990): nemzetközikapcsolatok-elemzőből lett kommunikációs szakértő, minden szabad pillanatában ír, hol kultúrtörténeti cikkeket, hol novellákat, a PesText világirodalmi fesztivál 2022-es irodalmi pályázatának döntőse.

a lassan összeforró kopoltyúdon át szirének éneke
csöpög be,
a hullám szétzúzza a homokváradat,
aztán sötétség vesz körbe,
pedig ébren vagy,

képzeld el, hogy
hirtelen minden kép eltűnik a fejedből,
lehunyod a szemed,
sem színesben, sem fekete-fehérben
nem látod
a hínárok korbácsnyomait,
a férjed szájának felemás biggyenését,
a keze erezetét,
a lila foltokat a combodon,
nem hallod az üvegszilánkok recsegését,
a fogadkozó könyörgést,
az érzelemhullámok dübörgését,
nem ráz ki a hideg a sós vízre gondolva,
nem érzed a homok csiklandozását a lábujjaid
között.

Lelki szemeidre fekete kendőt kötöttek,
életed mozaikképei egy bealgásodott akváriumba
kerültek,
hozzáférhetetlenül.

Képzeld el, hogy
eltűnt a kopoltyúid hege,
az uszonycsokjaidnak hült helye,
csak a paplan hullámzik körülötted,
a szoba sarkában álló akváriumban békésen úszik
egy aranyhal,
az asztalon egy fotó rólatok,
egy hajón készült, még a legelején,
lassan szívod tele levegővel a tüdődet,
mielőtt az arcképe végleg elmerül
a lefolyócsatornán.

▲ Úszó, 1976 (Fortepan/Urbán Tamás)

JEGYZETEK

¹ Utalás az afantáziával élőkre, akik nem tudják képként elképzelni gondolataikat. A népesség 0,7–2%-át érintő állapot nem rendellenesség,

csupán másfajta tapasztalás, amelyet egyes források szerint trauma is okozhat.

„Üresen szálltak a hinták”

Álom, képzelet és valóság Mándy Iván ifjúsági regényeiben¹

→ ZÁSZKALICZKY RÉKA

Ugyan tetten érhetőek bizonyos törekvések a Mándy-életmű kanonizálásával kapcsolatban (például nemrég tanulmánykötet jelent meg „Egy ember álma” – Tanulmányok és esszék Mándy Ivánról címmel Darvasi Ferenc, Horváth Csaba, Papp Ágnes Klára és Radvánszky Anikó szerkesztésében),² ahogy azt Jelenits István is megjegyzi Darvasi-interjúkötetében, Mándy bizonyos értelemben ma is a „pálya szélén” mozog: „Tulajdonképpen sokan szerették, és talán most is szeretik Mándyt. Középiskolában nem igazán tanítják. Amikor egyetlen felvetem a nevét, alig mondja valaki, hogy ismerné. Még mindig mellőzik kicsit, mint annak idején a politikai meggyőződése miatt.”³

Az ötvenes évek sajátos politikai viszonyrendszerében számos író és költő csupán akkor jutott publikálási lehetőséghez, ha figyelembe vette, hogy munkája csak ifjúsági irodalomként láthat napvilágot.⁴ S mivel ezek többnyire az Ifjúsági, később pedig a Móra Könyvkiadó gondozásában jelentek meg, a kritika is többnyire így tekint rájuk, a megérdemelnél mérsékeltebb érdeklődést mutatva irántuk.⁵ Mándy Iván Csutak-regényeinek legkorábbi előzményeként két hangjátékot említhetünk (*Csutak színre lép; Ródliverseny az Ördögárokban*, 1954), 1956-ban pedig megjelent egy egyfelvonásos vígjátéka *Csutak és a többiek* címmel. Ezt követte 1957-ben a *Csutak színre lép*, 1959-ben a *Csutak és a szürke ló*, 1961-ben a *Csutak a mikrofon előtt*, végül pedig hosszabb kihagyás után a *Csutak és Gyáva Dezső* 1968-ban. A *locsolókocsi* pedig a tetralógia harmadik és negyedik részének megjelenése között, 1965-ben látott napvilágot.

Elképzelhető, hogy Mándy a szilencium okozta kényszerhelyzet nélkül is megírta volna a felsorolt műveket, hiszen az általa megalkotott gyerek- és kamasz figurák ugyanolyan hétköznapi szereplői a nem ifjúságiként számontartott regényeinek, mint a ténfergő felnőtt alakok, a pálya szélén állók. A gyerekek hétköznapijainak megírására irányuló szándékra utal egy a *Magyar Szóban* megjelent interjú részlete is, amelyben az egyik kérdés Csutak karakterének megformálására irányul:

„– Csutak alakja pusztán az írói képzelet szüleménye, vagy élő alakról mintázta meg?

– Élő alakról. Pesten a Rádió felé menet, a Szentkirályi utcán egy rollerverseny állított meg. A közönség fergetegesen szurkolt. Egy Csutak nevű fiú ért célba utolsónak. Csak a szétesett rollert láttam belőle, ami elég megejtő volt. Akkor gondoltam, hogy meg kellene írni a gyerekek hétköznapijait. Mert mindig inkább a gyerekek hétköznapijai a fontosak, mint az ünnepeik.”⁶

♦ ♦ ♦

Mándy poétikai innovációja az élőbeszédben találja meg hivatkozási alapját, idekapcsolódik például a kihagyásos szerkesztésmód, a párbeszéd nyelvi formáiból következő utalásszerű megoldások és a hiányos mondatok használata, valamint a hallgatás szövegformáló tényezőként való felfogása.⁷ Olasz Sándor Mándy novellaciklusairól és regényeiről szóló tanulmányában hangsúlyozza, hogy a mozaikos ábrázolás, a szaggatottság, a fragmentumszerűség és a linearitás megtörése a 20. század végére alap-

→ Zászkaliczky Réka (1997): az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, kutatási területe Mándy Iván prózája. 2021 óta dolgozik a Gyermekek Háza Alternatív Általános Iskola és Gimnáziumban, ahol angol nyelv és kultúrát, valamint magyar nyelv és irodalmat tanít.

vetően átformálta a regénykánont és az olvasói elvárásokat, és ebben Mándy fontos előzménynek tekinthető.⁸ Esterházy így emlékszik vissza ezzel kapcsolatban:

„Másodikos vagy harmadikos gimnazista lehettem, amikor a tanár úr kezembe adta *Az örök könyháját*. Azt gondolom, uram, ez magának tetszeni fog. Valóban. Én könyvben ilyen összevisszasággal addig még soha nem találkoztam. Ő volt az első úgynevezett mai magyar modern, akit olvastam. Tökéletes zűrzavar. Nem tudtam, hol vagyok, mikor, hogy ki beszél, hogy most ezt gondolja csak, vagy már valóság, egyáltalán, történik-e valami itt, vagy hogy is van ez [...], úgy zuhantam bele abba a könyvbe, mintha mindig ott lettem volna, illetve oda való volnék.”

A fenti idézet a maga esszészzerű nyelvével nagyon pontosan fogalmaz meg a Mándy-prózára jellemző sajátosságokat (ráadásul egy kamasz korú olvasó perspektíváját visszaidézve). Kiemeli az időrend felbontását, a cselekményelemek sokszor nehezen rekonstruálható kronológiáját és a szövegek jelöltségének redukcióját. A narráció ugyanis sokszor nem jelzi a szövegváltást, és arra sem reflektál, hogy amiről éppen szó van, az a diegetikus világ ténye, vagy a szereplő képzetében játszódik le. Ez a fajta elbeszélés mód jellemző a Csutak-tetralógia szövegeinek bizonyos részleteire is, melyekben szintén gyakoriak a váratlan idősk- és nézőpontváltások, az egymásra montírozott, képszerű leírások, az álom és a valóság, valamint a képzelet és a valóság határainak elmosódása. Ezek a prózapoétikai eljárások a gyermeki nézőpont működés módját is leképezik, érzékelésük mozaikszerűségét tükrözik.¹⁰ A gyermeki, részletre koncentrálnak figyelem folyamatosan szelektál, ez pedig Mándy írói módszerével is párhuzamba állítható, amelyről az *Egyérintő* (1969) fülszövegében ír:

„Amit írok, egy szelet a világból. Amennyit a reflektor kihal a sötétebből. Mint mikor egy gyerek az ablakon át az utcára bámul, s az előtte elvonuló látványból valamit behúzik magának, hogy alapo-

san szemügyre vegye. Írói igényem: kizárni minden esetlegességet, elhagyni a töltő- és mellékanyagot, megtalálni és rögzíteni a legfontosabbat. Egy szóval sem többet.”

Ez a látásmód tehát az alkotói módszert is meghatározza, a gyermeki figyelem iránya és működési elve, valamint az ehhez kapcsolódó asszociatív gondolkodás, fantáziálás a világteremtés eszközként válik műveiben. Az események kronologikus egymásutánisága, a cselekményelemek elbeszélése helyett fontosabb a hangulatok, pillanatok megragadása, felvillanó arcok, hangok, benyomások rögzítése, utcák, terek, kertek, pincék felfedezése, elguruló labdák útjának követése. A narráció valóban csak a legfontosabbat

rögzíti, amely sokszor éppen a csendben, hiányban, a meg nem válaszolt kérdésekben található meg.

A helyek, emberek és események leírása közben a narrátor nem törekszik átfogó bemutatásra, sokkal inkább csak néhány karakteres vonást, fontos elemet mutat fel, ezáltal sokszor elmosódnak a határok tárgyak és személyek között. Egyrészt, mert az elbeszélés egymás mellé rendeli őket, másrészt pedig, mert a tárgyak antropomorfizálódnak („Néhány perc múlva befutott egy busz. Oly szerényen és féloldalasan, ahogy apa szokott jönni”¹¹), az alakok megjelenítése pedig elmozdul a tárgyak vagy természeti jelenségek szinte statikus pozíciója felé¹² („Apa és anya úgy néztek Márkus nénire, mint egy szekrényre, amit ki kéne tolni a szobából”¹³), „Csutak csak állt, hóna alatt a plakáttal. Arca megnyúlt, mint egy ázott cipő”¹⁴). Ez a technika, ahogyan azt Bodó Márton is kiemeli, rokon a filmnyelv sajátosságából eredő jelenséggel, vagyis a személyek és tárgyak azonos szinten és hasonló módon történő megjelenítésével. Doboss Gyula ennek kapcsán Raymond Carver gondolatmenetéből idéz egy részletet: „Egy versben vagy egy novellában írhatunk köznap dolgokról és tárgyakról közhelyes, de pontos nyelven úgy, hogy jelentőséggel vagy éppen félelmetes erővel ruházzuk fel azokat – egy széket, egy függönyt, egy villát, egy követ, egy női fülbevalót.

„Amit írok, egy szelet a világból. Amennyit a reflektor kihal a sötétebből.”

[...] Számomra ez a legizgalmasabb írásmód.”¹⁵ A Csutak-történetek gyakran alkalmazott eljárása ez: „Sötéten és üresen álltak a buszok. Nagyon fáradtan. Legszívesebben rágyújtottak volna egy cigarettára, vagy betértek volna egy pohár sörre. De hát buszok voltak, s csak álltak egymás mellett, mintha az utasokról beszélnének, meg mindarról, amit napközben láttak.”¹⁶ A fokalizátor ebben a példában a munkások megszokott magatartásmódját, viselkedési sémáit vetíti rá a buszokra.

A mozaikos, szagatott, fragmentált történetmesélést, cselekménybonyolítást, valamint a váratlan nézőpont-, elbeszélő- és idősíkváltásokat az epikai ív redukciója is hangsúlyosabbá, érzékelhetőbbé teszi.¹⁷ A szövegben több ponton egymásra

vetített leírások, statikus képek váltogatják egymást, ami azt a tisztán formanyelvi eszközökre, mozgásra, ritmusra, kompozícióra stb. épülő filmek vágásaihoz, jelenetváltásaihoz teszi hasonlatossá: „Vézna kerítések, kertek. Alacsony, felhős ég. Az út megdőlt, mintha valaki gyöngéden megtolta volna. Az egyik kert belecsúszott a másikba, az megint egy másikba.”¹⁸ „Kapualj ásított Csutakra, meg egy körfolyosó megfeketedett rácsával. Kapualj porolorúddal. Fekete fallal.”¹⁹ „Aztán a többiek. Régi kikiáltók, bohócok. Múlovarok és múlovarnók, delejesek és delejesnők. Merev, kifestett arcok a víz fölött, távoli, elúszó mosolyok. Kopogott a verklizene, posztóval letakart asztalkát hozott a víz. Azon fölfelé fordított cylinder, egy pár fehér kesztyű, pálcá, pakli kártya.”²⁰

A helyszínek leírásának, a szereplők jellemzésének minimálisra redukálása azt eredményezi, hogy az alakokat, történeteket az olvasónak sokszor a szereplők elejtett félmondataiból, megjegyzéseiből kell összeállítania. Ahogy arra Gáll István is felhívja a figyelmet a *Mi van Verával?* (1970) elbeszélés-ciklus kapcsán, a szereplők Mándy szövegeiben folyamatosan beszélnek, a narráció többnyire a közöttük létrejövő dialógusokból épül fel,²¹ de a beszédhelyzetben belül maradván nem osztanak meg olyan információkat, amelyek (ugyanabban a diegetikus világban mozgó) beszédpartnerük számára természetesek. Az így megismert, sokszor részletekből utólag összeállított események kiemelt szerepe összefüggésbe kerül a valóságosság elvével, az orális beszédtevékenység során előadott történeteknek ugyanis nincsen mindentudó elbeszélőjük. A párbeszéd töredékességét, laza szerkezetét imitáló elbeszélésmód nem illeszkedik rendezett struktúrába, sokszor esetleges és szórványos marad, ezzel pedig nagyon hasonlónak válik ahhoz a módhoz, ahogy a világot megtapasztaljuk, ahogy az befogadhatóvá válik számunkra.²² Mándy a gyermeki nézőpont életszerűségét, hitelességét fokozza azáltal, hogy rájátszik arra a tapasztalatra, ahogyan sokszor a számukra lényegtelen dolgokról szóló, csapongó szóáradatakból kell kiválogatniuk a fontosabbnak tűnő információszegmenseket. Ez a szelekció jellemző a gyermeki befogadásra, az így megszerzett információk fragmentumokban hagyása viszont annál kevésbé. A gyermek ugyanis többnyire koherens egész világokat próbál felépíteni, homogenizálja, összerendezi maga számára a dolgokat. A részletekben megtapasztaltakat gondolatban kiegészíti, ezzel pedig sokszor le is egyszerűsíti, általánosítja. Mivel Mándynál ezeket a fragmentumokat sokszor nem lehet egy képbe, narratív sémába illeszteni, ez az olvasás folyamata közben a folytonos éberség igényét támasztja a befogadó felé.

„Rejtett kamerás módszer – mondják a film-szakmában. A művész csak vágja az anyagot. Hát ezeknek a vágásoknak mestere Mándy. Csupán sejteni lehet, hogy milyen túlforgatással dolgozik. Mit dob el. Mit húz. [...] Mándy nem izgatja magát,

mert tudja, hogy egy-egy sikerült pillanatfelvételen a kimerevített grimasz, az elkapott lendület pontosan megörökíti őket.”²³ Ilyenek például a regények karakterábrázolásai, amelyek mindig a lényegyet emelik ki az arcból, a testből vagy az egész figurából: „Szemben a sarkon valóban ott állt Csutak. Sápadtiszőke fapofa, két szódásüveggel a kezében. Cingár alakja szinte elveszett a lehetetlenül bő kabátban...”²⁴ „Akárcsak három becsukódott kapu, olyan volt a három fiú arca.”²⁵ Egy másik gyakori technikával pedig a hasonlatok már nem a pontos leírásra törekszenek, hanem látomásba csúsznak át: „A vörös hajú nő kijött. Léggömbre emlékeztetett. Várni lehetett, hogy a következő pillanatban felszáll és elrepül. Vagy megpukkad.”²⁶ „Egy arc az ablaknál. Oly vékony és sápadt, mint amikor a gyertya fénye felfut az üvegre.”²⁷ „Apa a barna nyári zubbonyában volt. Olajfoltra emlékeztetett. Bánatos olajfoltra.”²⁸ Ennél az eljárásnál a tekintet valamely hasonlóság mentén a karakterek egy adott tulajdonságának lényegiségét, a lezajló jelenet atmoszféráját ragadja meg, az érzékelésben a szereplők már szinte át is lényegülnek.

Illés György interjúkötetében problematizálja a gyermeki befogadás eredményességét:

„– Nem fél attól, hogy a realitásokból, álmokból és látomásokból összegyűrt ifjúsági könyveit nehezen értik meg a gyerekek?

– Nem a nagyon kicsiktől félek, hanem a nagyon nagyoktól! Az elrontott, a rossz olvasótól, aki azt hiszi, mindennek a birtokában van, és előítéletekkel közeledik a műhöz. Velük van a baj! Ők mindent számon kérnek; a cselekményt, bizonyos alakok fejlődését, rengeteg ostobaságot. [...] A gyermekek tudatában a valóság és az álom keveredik. Ők megértenek olyan titkokat, amiket a felnőttek többsége már nem.”²⁹

Milyen világerzékelésbeli és poétikai következményei vannak annak, hogy a tipikus „mándys” helyeket, történeteket és a hozzájuk kapcsolódó álmokat, látomásokat ezekben a montázsszerűen megkonstruált művekben gyermekek világaként ismerhetjük meg?³⁰ A Mándy-elbeszélések világá-

ban a múltnak (és azon keresztül az emlékezésnek) a jelen idődimenziójával egymásra vetülő rétegei „természetszerűleg elválaszthatatlanok a látomásos képzelet tartományaitól”.³¹ A Csutak-történetekben és *A locsolókocs*-ban ráadásul a gyermeki nézőponthoz is szorosan kötődő fantázia révén az álom, a képzelet és a valóság határai könnyen átjárhatóvá válnak. Ez egyrészt vágybeteljesítő funkcióval bír, másrészt az emlékezet és az asszociáció működéséhez is kapcsolódik. Papp Ágnes Klára az emlékezés lehetőségét emeli ki az általa vizsgált (nem ifjúsági) regényekben,³² álláspontja szerint tehát a letűnt világ felidézésének, újratemtésének médiuma a fiú alakja. Ez pedig, még ha különböző módon és mértékben is, de az emlékező felnőtt nézőpontját, nosztalgiáját is sejteti

az elbeszelt történetek háttérében; „...a tapasztaló, átélő fiú és az emlékező, értelmező felnőtt közt kialakuló bonyolult kapcsolat [...] a rendkívül lírai próza

átpoetizáltságának eredője.”³³ Lényeges különbség azonban, hogy míg az általa említett szövegekben a gyermeki nézőpont minden esetben a múlthoz kötődik (és így tolja ki a visszaemlékezés során megkonstruált valóság határait), a Csutak-regényekben, valamint *A locsolókocs*-ban ez a perspektíva nem a múlt felidézéséhez, hanem a cselekményidőhöz kötődik. A nosztalgia mégis központi szervezőelv marad, annak ellenére, hogy a személyes múlt, a letűnt világ ilyen jellegű felidézése a szereplők életkorából adódóan nem lehetséges. A házak, utcák, terek mesélnek, és hordozzák magukban az embereket, akik valaha közöttük éltek:³⁴ „Csutak fejében csak úgy kavargott a sok név! Makk Culi, Péter Ponni, Ádler Tibi, a régi fiúk, akik mintha mind itt állnának mellette az alkonyodó, téli délutánon. Furcsa zsidbadást érzett, szédülést. Akárcsak légörvényben repülne így mozdulatlanul.”³⁵ A Csutak által „régfiúként” emlegetett alakok³⁶ hozzák be ezt a múltdimenziót, a nosztalgiát; sosem költöznek el Budapestről, ott maradtak az öreg kerítésekbe vésett feliratokban,

a sokat koptatott macskakövekben, a gangok fényesre koptatott korlátaiban és titkos, továbbörökölt füttyjelekben.³⁷

Hózsza Éva Mándy prózapoétikája egyik meg nem nevezett alapelveként az életművön belül érvényesülő intertextualitást tartja, utalva arra, hogy a szerző több szövege is párbeszédben áll egymással, a befogadó szemszögéből ez a párhuzamosság a vissza- és továbblapozás aktusában válik megfoghatóvá.³⁸ Ez az alapelv a Csutak-regényekben is érvényesül: a regények átjárhatóak, nem a kronologikus események egymásutánisága köti össze őket, hanem a gyermekszereplők és a körülöttük kiépülő élményvilág univerzuma. Ebben az élményvilágban a képzelet, az álom és a valóság képei tehát egymásra vetítőd-

nek, a tárgyakat, a helyszíneket, az embereket valamiféle „mágikus derengés” veszi körül, mintha „meghosszabbítható, láthatatlan körvonalaik lennének, s vezetnének ezek valami-

milyen sejtelmes világítású dimenzióba, mintha szitáló porból, foszforeszkáló árnyékokból kavarnognak egy másik világ is Mándy figurái mögött”.³⁹ Ezt a másik világot, a Csutak-történetek gyermekszereplőjéhez kapcsolódó tereket kiszínezi a gyermeki fantázia, többletjelentéssel ruháznak fel, sokszor a játék rítusainak kitüntetett helyszínéivé válnak. Így lesz az ócska vasúti kocsiból nemzetközi luxusjárat (majd egy szürke ló otthona), elhagyatott pályaudvari töltésből sziget, az udvarokból külön kis városok,⁴⁰ a pincékből titkos alagútrendszer, Budapest utcáiból végtelen labirintus. A házak lakói, az utcai járókelők beleivódnak a tájba: „Maga az újságos ki se bújt a bódéból. Úgy fogadta vendégeit, mintha fürdőkádban ülne. Még a kezét is úgy lógatta ki.”⁴¹ „Öreg néni ment el mellettük. Oly észrevétlenül, mintha a járdából nőtt volna ki.”⁴² A neveiket is hangulatfestő erő jellemzi: Csutak, Színes Géza, Nagyvilági Főcső, Csiriz, Nacsaszta, Pazár Micu, Kamocsa, Szibinyák, Drugics Cézár, Zamencsik, Soponyai, Ronyec Mari, Brózik Engelbert, Hagara Öcsi, Dlugolinszky, Márk

„Mándy Iván a Csutak-tetralógiában Boldizsár Ildikó szerint egy olyan egyedülálló gyermekfigurát teremtett meg, aki saját és környezete labirintusaiban egyedül önmagára hagyatkozva igazodik el...”

Skugó, Gyáva Dezső stb. Erdődy Edit írja egy tanulmányában, hogy „az emlékezésmechanizmus legfontosabb aktusa a megnevezés: névadás, mely arra irányul, hogy a dolgokat az ismeretlenből az ismertbe rántsa át, hogy létezővé tegye őket [...]. S valóban: a nevek varázsszavak az elmúlás ellen...”⁴³ Bár Erdődy két jóval későbbi Mándy-szöveg, az *Átkelés* (1983) és az *Önéletrajz* (1989) című novelláskötetek kapcsán ír az emlékezésmechanizmus működéséről, a múlt felidézése és megőrzése az egész életmű központi kérdése. Az emberi létezés, történelem hordozói a megnevezett utcák, kávéházak, mozik, színészek és színésznők, velük együtt pedig a Csutak által emlegetett régi fiúk. A kerítésbe vésett régi nevek elindítják a fantázia működését, képzeletben megalkotja az eltűnt fiúkat és történeteiket, és megpróbál a maga és a barátai nevével, emlékével is jelet hagyni (hogy ennek nyomán egy másik kisfiú is meg tudja majd tenni ugyanezt):

„– Őrizz meg bennünket is, ahogy azokat a régi fiúkat.

Azzal beveste jó cikcakkosan, oda alulra azt, hogy:

CSUTAK.”⁴⁴

Mándy Iván a Csutak-tetralógiában Boldizsár Ildikó szerint egy olyan egyedülálló gyermekfigurát teremtett meg, aki saját és környezete labirintusában egyedül önmagára hagyatkozva igazodik el, és képes arra, amire a legtöbb kiskamasz nem: a vágyak és a valóság, a képzelet és az emlékezés különbségéből adódó feszültségek feloldására: „...az, ami a Mándy-novellákban vízióknak, hallucinációknak, montázsnak, szürreális vagy álomszerű narrációnak tűnik, az a Csutak-regényekben realitás, alaphelyzet. Csutak mindent valóságként él meg: a kerítéssel való társalkodás lehetőségét éppúgy, mint a tér sarkán, a csúszda mellett üresen szálló hinták látványát, számára ez a hinták és kerítések viselkedésének egyetlen lehetséges módja.”⁴⁵ A fantázia tehát meghatározó szerepet játszik: a gyerek tevékenységeként, illetve a képzelet és az illúziók világához fűződő speciális viszonyaként, ahol, úgy tűnik, ott-honosabban érzi magát, mint a valóságban. Csutak különleges képessége egyben védekezés is, ezekkel

a határátlépésekkel teszi elviselhetővé, érdekesebbé maga számára a világot: „A vonatfülke már nem volt vonatfülke, hanem egy kedves, kissé roskatag családi ház a szabadban. A szürke ló meg a lakó, aki itt tölti hétfégi pihenőjét.”⁴⁶ A képzelet játékaiból születő történetalkotás folyamatát bármilyen inger elindíthatja benne: „Csutak az Állatkert felé tartott. Átszaladt egy kis utcán. És akkor, csak úgy véletlenül, benézett ebbe a kapualjba. Előtte volt az elefánt. [...] Az öreg és beteg állatokat elhozzák ezekbe a csendes kis utcákba. Van olyan lépcsőház, ahol oroszlán kushad az ablakmélyedésben. Beteg strucc az udvaron. Krokodil belefúródva a játszótér homokjába.”⁴⁷ A történetalkotás eljárása ugyanakkor olykor tudatos művelet számára, egy akaratlagos múltbéli technika visszaidézése: „Hazament, lefeküdt a díványra, mint valamikor régen, kisfiúkorában, ha baj érte. A fal felé fordult, és megint eszébe jutott, mint valaha régen, hogy a falban van egy titkos ajtó, abban el is lehet tűnni... aztán folyosók, hosszú, sötét folyosók, és végül csodálatosan szép rétre jut az ember, amiről nem tud senki, ahová nem követheti senki.”⁴⁸

A *locsolókocsi* három gyerekfigurát állít a középpontba: olyan hősökről van szó, akik – ahogy Nadas Péter is kiemeli a filmadaptációval kapcsolatban –, mint a legtöbb Mándy-hős, nem cselekvésre, hanem szemlélődésre születtek.⁴⁹ Ezt a *locsolókocsi* című, 1973-ban megjelent filmadaptáció rendezője, Kézdi-Kovács Zsolt is megerősíti: „Mándy elsősorban a gyermekkor varázsát, a tizenegy-tizenkét éves gyerekek világát ábrázolja anélkül, hogy szorosan kapcsolódnék egy konkrét cselekményhez. Elsősorban arról szól [a film], hogy a gyerekek hogyan szövik bele álmaikat, vágyaikat a valóságba.”⁵⁰

Mindhárom gyerek szereplő álomvilágot épít maga köré, hasonló motiváció által vezérelve, mint Csutak: elsősorban akkor lépik át a képzelet és a valóság határait, amikor menekülni szeretnének a valóság szorongást keltő helyzetei elől. A népszerű Omasics álomképeiben két újra és újra megjelenő motívum figyelhető meg: egyrészt a férfierő, más-

részt pedig a művészi hatás maximumának ábrándja. Visszatérő fantáziájában világhírű kigyóember vagy fakír (dr. Szugero vagy dr. Inferno néven), de leggyakrabban karmester. Omasics ennek az alteregónak a segítségével szakítja ki magát a jelenből, amelyben nagyon hamar fel kellett nőnie (apja elhagyta családját, anyja pedig idegbetegségben szenved, nem tud felkelni az ágyból, és ő gondoskodik róla):

„Omasics vezényelt. A mamája bent feküdt a másik szobában, ő meg a londoni filharmonikusokat vezényelte. Előtte a rádióműsor. Brahms: a-moll kettősverseny. [...] Omasicsot pedig vitte, röpítette a zene. Ő meg magával vitte, röpítette a zenekart és a közönséget. Omasics anyja átszólt a másik szobából.

– Ez a Brahms csak ilyen ütényeléseket írt?

Omasics karja megállt a levegőben. Úgy maradt egy darabig, felemelt karral. A rádió barna dobozát nézte, a kopottas szőnyeget a rádióasztalka előtt.”⁵¹

Ebbe az álomképbe szövi bele mindig az aktuális történeteket. Amikor szerelmes lesz új évfolyamtársukba, Král Boriba, a lány is felbukkan a képzeletbeli koncerteken: „A szóke hajfonat átúszott Omasics előtt. Az a lány! Ott ült az első sorban, amikor ő a londoniakat vezényelte. De előzőleg kint álldogált a plakát előtt, és többször olvasta: Dirigent: Omasics.”⁵² Szerelmi bánatának kialakulásával pedig egy időre elmaradnak a képzeletbeli koncertek – párhuzamosan azzal, hogy érzéseinek viszonzását már ő is reménytelennek látja –, és csak a regény legvégén tér vissza hozzájuk, amikor sikerül elfogadnia, hogy legjobb barátját, Totyit választotta a lány.⁵³

Král Bori nem egy tipikus álmodozó természet, többnyire reálisan és praktikusán szemléli a világot. Mégis ő találja ki azt a (filmadaptációban még hangsúlyosabb metaforává váló)⁵⁴ papír városmakettet, amelyet egy iskolai feladathoz készítenek a gyerekek. A papírból és régi cukorkásdobozokból épített játékváros elemei és épületei ismerősek számunkra, megtalálhatók az őket közvetlenül körülvevő környezetben is, mégis átlényegülnek azáltal, hogy maguk is belépnek ezekbe a terekbe, és élettel, fantáziával töltik meg őket.

„Az asztalon ott volt a város. A város kemény-papírból. Egy-egy ház régi cukrosdobozból. Múzeum. Rajta a címke. Konyakmeggy. Tibi csokoládé a színház homlokzatán. [...] A fiú vállat vont. Aztán csak nézte a várost, a színházzal.

– Még nincs is készen – hallotta Borit.

De mi jöhet még ide? Talán egy fiút bedugnak az ablakba? Őrt a múzeumba?

– Mit játszanak a színházban? – suttogetta Totyi. – Mit játszanak?

– *Rómeó és Júlia* – bólintott Bori. – Ma van a bemutató. [...]

Totyí bólintott, hogy hallja. És akkor már ő volt Rómeó, Júlia pedig senki más, mint Král Bori. Együtt mentek ki a függöny elé, hogy meghajoljanak a tapsviharban. [...]

Az utcák üresek, de Totyi látta az autókat, hallotta a tülkölésüket. Aztán egyszerre csak feltűnik a locsolókocsi, kétoldalt szökőkutat bocsát ki magából.”⁵⁵

Azzal, hogy a locsolókocsi is megjelenik ebben az általuk épített városban, találkozik Bori és Totyi alternatív valósága; egymásra montírozódik és átjárhatóvá válik a két álomvilág. A fiú számára ugyanis a locsolókocsi bír térkonstruáló funkcióval, amely hasonlóan építi fel a képzelt várost, mint Bori a makett segítségével.⁵⁶

A narráció legnagyobb részében a harmadik központi szereplő, a Csutakkal sok szempontból párhuzamba állítható Totyi⁵⁷ belső monológjait halljuk, aki többnyire a vele megtörtént eseményekhez gondol ki alternatív befejezéseket. Befogadóként sokszor nehéz is eldönteni, hogy egy jelenet valóban megtörtént-e, vagy csak Totyi fejében játszódott le. A locsolókocsi általában akkor jelenik meg, amikor a fiú ki akar lépni egy-egy helyzetből, többször előfordul, hogy be is száll a kocsiba, és beszélgetést folytat a vezetőjével. Ezekben a jelenetekben fokozódik az álomszerűség, és az elbeszélői szólam nem jelzi a váltást a képzelet és a valóság síkjai között. Erre szemléletes példa a regény egyik kulcsjelenete, amelyben a locsolókocsi felszáll az égből,⁵⁸ hogy Totyi egészen sajátos perspektívából szemlélhesse az eseményeket:

„Odalent a mélyben, az utca szürke lapja. Kis bódék összecsukott ernyői. Egyszerre szétnyíltak, és beborították az utcát. Egy fiú kinyújtotta tenyerét a zuhogásba. Mögötte egy másik. Kislány kinyújtott tenyere az ablakból. Csöppnyi erkélyek egymás fölött. [...] Egy tér foltja. Jól lehetett látni, hogy kétkapura játszanak. [...] Fiú – pinceablakban. A pinceablak kockájában ült, ujját bedugta a zoknijába. Fölfelé bámult a szárnyas kocsira, ujsa bent maradt a zokniban. [...] Kövér nő a padon. Lábát

kicsúsztatva a cipőből. A ház előtt ült, újsággal a kezében. Az újság egy pillanatra olyan közel volt, hogy Totyi belepillantott. – Kirándulók, locsolók, házépítők – olvasta. – Sakkozók a réten. [...] Beépítetlen telkek. Cirkuszi kocsi az egyik telek közepén. Fekete szakállas férfi lábából evett valamit. Teljesen egyedül volt a lábosaival. Száradó ingek a kifeszített kötélén. Ahogy meglátták a kocsit, megpróbálták utána szállni. Hiába! Úgy oda voltak kötözve [...]. Erkélyekre lehetett látni, ablakokba és szobákba.

Megint egy tér volt alattuk, üres tér. Lapátok beszúrva a homokozó négyzetébe. Üresen csüngő hinták. Mindent elborított a vízesés zuhataga. Aztán a hatalmas vízszög lassan elvékonyodott, még egyet fröccsent – és vége volt.”⁵⁹

A fentebb idézett szövegrészek narráció-poétikai sajátosságai tehát mind az álom és a valóság, valamint a képzelet és a valóság közti ingadozás, oszcillálás eszközeivé válnak. A világok egymásba csúszthatósága, egyidejű láttatása és a fan-

tázia folyamatos működtetése miatt a regényvilág különböző síkjai a gyermeki asszociatív gondolkodás logikájához hasonló módon épülnek fel.⁶⁰ A történetalakítás ezen eljárása megítélésem szerint ugyanakkor nem tekinthető a gyerekeknek szóló könyvek sajátosságának, mivel szignifikánsan nehezíti az elbeszélés menetének követhetőségét. Mivel a gyermekolvasók nem ezt az olvasásmódot sajátították el, a gyermeki érzékelés működésének leképeződése inkább gátolja, mint segíti a befogadást. Gondoljunk hasonló jelenségként a gondolatfolyam-elbeszélésekre, amelyek eleinte zavarba hozták az olvasókat, annak ellenére, hogy az ő tudatuk működését is modellálta. ■

„A világok egymásba csúszthatósága, egyidejű láttatása és a fantázia folyamatos működtetése miatt a regényvilág különböző síkjai a gyermeki asszociatív gondolkodás logikájához hasonló módon épülnek fel.”

JEGYZETEK

- 1 A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.
- 2 Fontos hozzátenni, hogy az idén megjelent kötet csak részben tartalmaz kurrens szövegeket, a tanulmányok nagy része korábban jelent meg.
- 3 DARVASI Ferenc 2015. „A saját belső útját járta”. Beszélgetés Jelenits István teológussal. In: uő: *Köztünk vagy. Beszélgetések Mándy Ivánról*. Corvina Kiadó, Budapest. 145–154. o. 152. o.
- 4 SÁNTA Gábor 2023. „Az voltam én. A létszámförlősleg”. Mándy Iván Csutak-történetei. In: Darvasi Ferenc et al. (szerk.): „Egy ember álma”. *Tanulmányok és esszék Mándy Ivánról*. Ráció Kiadó, Budapest. (Libra librorum 3.) 375. o.
- 5 Az ötvenes éveket megelőző évtizedekben az ifjúsági folyóiratok, könyvkiadók részéről érkezett megbízások rendszeres jövedelmet jelentettek az írók és költők számára. A gyermekeket célzó orgánumoknak (is) dolgozó szerzők esetében vizsgálandó kérdés, hogy gyermek- és ifjúsági szövegeikben alapvetően másként írtak-e, figyelembe véve, hogy többnyire a speciális igényeket is szem előtt tartva dolgoztak. Ezért, ahogyan Sánta Gábor is kiemeli, „nézőpont kérdése, hogy a Mándy Iván esetében fontos előzménynek tekinthető Szini Gyula-, Cholnoky László- és Krúdy-életmű bizonyos darbjai ifjúsági irodalomnak számítanak-e vagy a magyar szecessziós és impresszionista próza figyelemre méltó alkotásainak. A válasz nem elhanyagolható, ugyanis az előbbi esetben alig vesz rólk tudomást irodalomtörténet-írásunk, viszont ha az utóbbira összpontosít, akkor a modernitás jelentős kezdeteiről beszél.” (Uo.)
- 6 F. Zs. 1977. Interjú Mándy Iván íróval. *Magyar Szó*, 34. évf. 101. sz. 16. o. Web: https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarSzo_1977_04_1/?query=Csutak&pg=303&layout=s. (Megtekintés: 2024. augusztus 29.)
- 7 GINTLI Tibor 2018. Poétikai önreflexió a Fabulya feleségei szövegében. In: Bengi László – Vörös István (szerk.): *Séta közben. Tanulmányok Mándy Iván életművéről*. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest. (MIT-konferenciák 5.) 83–92. o. 85. o.
- 8 OLASZ Sándor 1998. Műfajok között. Mándy Iván novellaciklusai és regényei. *Irodalomtörténet*, LXXIX. évf. 3. sz. Web: https://real-j.mtak.hu/2868/1/IrodalomTortenet_1998.pdf. (Letöltés: 2024. szeptember 19.) 460–469. o. 462. o.
- 9 ESTERHÁZY Péter 1997. Irodalmunk, amely. In: Domokos Máttyás – Lengyel Balázs (szerk.): *A pálya szélén. In memoriam Mándy Iván*. Nap Kiadó, Budapest. Web: <https://tinyurl.com/vhtf3ee8>. (Megtekintés: 2024. szeptember 19.) 170–176. o. 170. o.
- 10 A gyermek- és ifjúsági irodalom kategóriájába sorolt művek fontos kritériuma, hogy „képesek megszólítani a célközönséget, kommunikációba lépni az olvasóval (beelérés, befogadás, átélés fázisai) – az elsődleges cél az olvasás megszerettetése (örömszerzés, esztétikai élvezet)”. (PETRES CSIZMADIA Gabriella 2015. *Fejzetek a gyermek- és ifjúsági irodalomból*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra. 18. o.) A szöveg további részében vizsgált narrációpoétikai eljárások – amellet, hogy leképezik a gyermeki érzékelés működését – megneheztik a befogadást a gyermekolvasók számára.
- 11 MÁNDY Iván 1993. Csutak és a szürke ló. In: uő: *Csutak regények*. Magvető Kiadó, Budapest. 203. o.
- 12 BODÓ Márton 2000. Mándy Iván mozija. In: Gács Anna – Gelencsér Gábor (szerk.): *Adaptációk. Film és irodalom egymásra hatása*. Kijárat Kiadó, Budapest. 73–100. o. 88–89. o.
- 13 Csutak a mikrofon előtt. In: MÁNDY 1993, 384. o.
- 14 Csutak színré lép. In: MÁNDY 1993, 171. o.
- 15 CARVER, Raymond 2003. Az írásról. Ford. Koncz Kinga. *Helikon. Irodalomtudományi Szemle*, 49. évf. 1–2. sz. 14–17. o. 15. o. Idézi DOBOSS Gyula 2019. Mándy minimalizmus. *Műhely*, 42. évf. 2. sz. Web: https://real-j.mtak.hu/25184/2/Muhely_2019_42_2.pdf. (Letöltés: 2024. szeptember 19.) 65–68. o. 66. o.
- 16 Csutak és a szürke ló. In: MÁNDY 1993, 203. o.
- 17 Osztruczky Sarolta ezeket a tényezőket a regényszerű olvasat akadályozására is példaként hozza a *Mi van Verával?* kapcsán. Lásd: Osztruczky Sarolta 2018. „Vera meg azt mondta, hogy igenis, Ciklonnal foglalkozni kell”. Ablakmetaforák és létforaablakok a Vera-novellákban és a Ciklonban. In: BENGI-VÖRÖS 2018, 60. o.
- 18 Csutak és a szürke ló. In: MÁNDY 1993, 334. o.
- 19 Uo. 281. o.
- 20 Csutak és Gyáva Dezső. In: MÁNDY 1993, 637. o.
- 21 GÁLL István 1970. Mi van Mándyval? Mándy Iván: Mi van Verával? *Új Írás*, 10. évf. 5. sz. Web: https://adt.arcanum.com/hu/view/UjIras_1970_1/?pg=663&layout=s. (Megtekintés: 2024. szeptember 19.) 105–108. o. 107. o. A *Mi van Verával?* szövegével a szakkollegiatomban foglalkoztam: ZÁSKALICZKY Réka 2022. *Mándy Iván Mi van Verával? című elbeszélésciklusának narráció- és műfajpoétikai elemzése*. Szakkollegiat (ELTE BTK). Budapest.
- 22 GINTLI 2018, 91. o.
- 23 GÁLL 1970, 107. o.
- 24 Csutak színré lép. In: MÁNDY 1993, 18. o.
- 25 Csutak a mikrofon előtt. In: MÁNDY 1993, 435. o.
- 26 Csutak és a szürke ló. In: MÁNDY 1993, 223. o.
- 27 Uo. 224. o.
- 28 Uo. 266. o.
- 29 ILLÉS György 1985. Tiszteesség, hűség és részvét. (Beszélgetés Mándy Ivánnal.) In: uő: *Címzett az ifjúság*. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest. 93–103. o.
- 30 PAPP Ágnes Klára 2023. A fiú nézőpontjának kitüntetett szerepe Mándy és Hrabal írásaiban. In: DARVASI et al. 2023, 198. o.
- 31 CZÉRE Béla 1996. Látomás és mítosz. Mándy Iván mágikus prózájának születése. *Kortárs*, 40. évf. 1. sz. Web: <https://tinyurl.com/mtaw8pt4>. (Megtekintés: 2024. augusztus 29.) 74–78. o. 75. o.
- 32 PAPP 2023-ban az általa vizsgált szövegek Bohumil Hrabal Nymburk-trilógiája (*Sörgyári capriccio*, 1974; *Diszgyász*, 1979; *Harlekin milliói*, 1981), Mándytól pedig a *Francia kulcs* (1948), a *Régi idők mozija* (1967) és a *Mi az, öreg?* (1972).
- 33 Uo. 199. o.
- 34 „Zongoraszó hallatszot. [...] Állt az ablak alatt, és hallgatta a csöndesen kopogó dallamot. Mintha eső kopogna az utcán. Ebben a pillanatban ősz lett. [...] Csakhogy most már nem a zongora muzsikált, hanem maga a ház, az utca. Ahogy aztán mégis elment az ablak alól, a zene elkísérte. Egyik utca a másiknak adta tovább a dallamot. És ebben valahogy benne volt minden, amit Csutak valaha is látott az utcán. A Színes Gézáék kapuja előtti ácsorgás, a maszatos képű fiú, akivel a labdát keresték az egymásba nyíló udvarokon, aztán az a másik fiú, aki mindent kihalászott az ablakból, ami valaha is a világban elveszett. Öreg padok szálltak a zenében, árusok bódéi és a szürke ló, akit az utca hozott Csutak elé, hogy aztán elvegye tőle.” (Csutak és a szürke ló. In: MÁNDY 1993, 332–333. o.)
- 35 Csutak színré lép. In: MÁNDY 1993, 69. o.
- 36 „Csutak valahogy úgy érezte, hogy a régi fiúk egyszer csak fogták magukat, és szépen beszéltek a kerítésbe, és az öreg most is őrzi őket, de erről persze nem beszél.” (Uo.)
- 37 „Mind ismertem, akik kijártak a térre, meg azokat is, akik egy ócska telefonfülkében tanyáztak. Csapatok vonultak fel, hogy megmérkőzzenek egymással, aztán kibéjűltek, majd megint összekaptak, aztán egyszerre csak eltűntek, de én tudom a jelt... és ha megadom a jelt, akkor előjönnek az Ér utcaiak meg a Vay Ádám utcaiak, meg azok is, akik a Bakács térre jártak... csak az kell, hogy fűttenyegyet.” (Uo. 391–392. o.)
- 38 HÓZSA Éva 2003. *A novella új neve. Mándy Iván novelláinak tipológiája és szövegvizsgálata*. Forum Kiadó, Újvidék. 33–34. o.
- 39 CZÉRE 1996, 76. o.
- 40 „Mint rongyos, szétszakadt kabátban egyik zseb a másikból, úgy nyílt ebben a házban egyik udvar a másikból. És az egész mintha valami óriás katlanban főne. Csutak az első pillanatban azt hitte, megvakult és megsiketült. Uszoda medencéjében van ekkora zaj, ahol mindenki egyszerre kiabál és fröcsköl. Ahogy aztán lassan tisztult a kép, egy vén-séges szölkutat látott az udvar közepén. A törtört orru szobor nyakán egy gyerek kuporgott, végig a kút szélén gyerekek csücsültek. Rollererek vágattak körülötte szédítő iramban. Rácsos kocsiiban egy kislányt húztak. A kislány rázza a rácsot, és ordít. A kövezet telefirkálva kretával. Nevek és jelek. Agyontaposott és elmosódott körök. Egy kapu félköre.

- De mintha minden rajzot mindjárt szétmázoltak volna.” (Csutak és a szürke ló. In: MÁNDY 1993, 327. o.)
- 41 Uo. 280. o.
- 42 Uo. 245. o.
- 43 ERDŐDY Edit 1992. Szimbolikus átlényegülés és önéletrajziség. *Életpünk*, 30. évf. 10. sz. Web: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Ele-tunk_1992/?pg=1098&layout=s. (Megtekintés: 2024. szeptember 19.) 1053–1061. o. 1059. o.
- 44 Csutak színre lép. In: MÁNDY 1993, 188–189. o.
- 45 BOLDIZSÁR Ildikó 1996. Csutak. *Holmi*, 8. évf. 4. sz. Web: https://adt.arcanum.com/hu/view/HolMi_1996/?pg=551&layout=s. (Megtekintés: 2024. szeptember 19.) 535–538. o. 536. o.
- 46 Csutak és a szürke ló. In: MÁNDY 1993, 264. o.
- 47 Csutak és Gyáva Dezső. In: MÁNDY 1993, 613. o.
- 48 Csutak színre lép. In: MÁNDY 1993, 112. o. Hasonló gondolatfolyamat követhetünk akkor is, amikor a megmentett szürke lóval kapcsolatos félelmeit próbálja eloszlatni: „Igen, erre már annyiszor gondolt. Hogy egyszer lemegy a pincébe, és nem találja sehol a lovacskát. Merthogy elindult a szenes- és fáskmrák között, végig a sötét folyosókon, aztán hirtelen kiér egy mezőre, ahol lovak vannak. Olyanok, mint ő. Akiiket a vágóhídra akartak küldeni, aztán valahogy megmenekültek, és most lent élnek a föld alatt, pincék szénporos mezőin. Odafönt az emberek már rég megfélemlítettek róluk. De ők élnek. Ménesek robognak a föld alatt, a házak pincéiben.” (Csutak és a szürke ló. In: MÁNDY 1993, 225. o.)
- 49 NÁDAS Péter 1974. Színek és drámák. Kézdi Kovács Zsolt: A locsolókocsi. *Filmkultúra*, 15. évf. 2. sz. Web: https://mandadb.hu/dokumentum/8214/1974_2sz.pdf. (Letöltés: 2024. szeptember 19.) 10–14. o. 11. o.
- 50 BORSÁNYI Vera 1973. Egy hűsítő forgatáson. A sárga locsolókocsi. *Film, Színház, Muzsika*, XVII. évf. 8. sz. Web: <https://tinyurl.com/3fp4zrd3>. (Megtekintés: 2024. augusztus 29.) 13–14. o. 14. o.
- 51 MÁNDY Iván 1988. A locsolókocsi. In: uő: *Egy ember álma. | Álom a színházról. | A locsolókocsi*. Magvető Kiadó, Budapest. 289–537. o. Web: https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/MANDY/mandyo1029_kv.html. (Megtekintés: 2024. augusztus 29.)
- 52 Uo.
- 53 „Král Borit persze ma is Totyi kísérte haza. És ezután is mindennap Totyi kíséri majd haza. Jó, rendben van, csak vigye a táskáját. Én nem vinném. Nincs olyan lány, akinek vinném a táskáját. Az a lány elfelejtett megszületni.
- Leült a hokedlire. Ebben a pillanatban úgy érezte, hogy nagyon szívesen vinné Král Bori táskáját.
- Butaság! – Megint beleszagolt a kávéba.
- Odabent szólt a zene, aztán az üstdobos rémülten behúzta a nyakát.
- Elaludtunk?! – szólt rá Omasics.
- Senki se vette volna észre! – sutogta az üstdobos. – Senki más, csak egyedül ő, a nagy Omasics.
- Aki most ismét a zenekar élére állt! – ragyogott Gregor.
- Tudtam – bólintott Nathan –, én mindig tudtam, hogy visszatér hozzánk!
- Omasics vezényelt. És szerte a világban ismét megjelentek a plakátok: Dirigent: Omasics.” (Uo.)
- 54 A makettváros Kézdi-Kovács Zsolt 1973-ban megjelent filmadaptációjában az egyik legfontosabb jelenet helyszíne. Szimbolikáját az adaptáció sikeresen fordítja le saját nyelvére: a filmből egyértelműen kiderül, hogy a locsolókocsi két világ határán közlekedik, benne utazva a józsefvárosi kapuboltozatok elől a macskaköves utcák a játékváros tarka papírházai közé futnak. Az elképzelt, saját, színes Budapestet, ha csak képzeletben is, de bármikor megtalálhatják.
- 55 A locsolókocsi. *Digitális Irodalmi Akadémia*.
- 56 „A kocsi utcákat spriccelt ki magából. Mozit és villamosmegállót, vásárcsarnokot, iskolát és végtelenbe nyúló fasort. Erkély emelkedett fel a vízből. Kővér nő, ahogy kikönyökölt az ablakból. Totyi kidugta a kezét a kocsiablakból. Aztán már a vizet rázta az ujjairól. És akkor már ő rázta ki a tereket, az utcákat, a kirakatokkal meg az emberekkel.” (Uo.)
- 57 Érdeemes megemlíteni, hogy a második Csutak-regény előzménynovellája, az *Idegen szobák* (Magvető Kiadó, Budapest, 1957) kötetben megjelent *Szürke ló* (1957) főszereplőjét szintén Totyinak hívják.
- 58 A jelenet kezdetben egy átlagos utazás benyomását kelti, a befogadó is meglepődhet Totyival együtt, amikor kiderül, hogy a locsolókocsi közben a magasba emelkedett. „Fák között söpört végig a kocsi, csöpögő pofaszakállal. Az ágak szétnyíltak, mintha összetörnének a zuhatagban, majd megint egymásra hajoltak. A fák koronája között söpört el a kocsi, nedvesen csillogó, sötétzöld levelek között. Totyi, ha kinyújtja a kezét, behúzhatott volna egy ágat. Az utca meg valahol lent volt. Totyi a vezetőre bámult. Mégis, hogy van ez?” (A locsolókocsi. *Digitális Irodalmi Akadémia*.)
- 59 Uo.
- 60 Visy Beatrix 2021. Mozivásznon élni – nosztalgia és vágyakozás, a valóságból való kilépés mediális útjai Mándy két művében. In: Horváth Csaba et al. (szerk.): *Közép-Európa a komparatistikában*. L'Harmattan Kiadó, Budapest. (Károli könyvek.) 67–76. o. 73. o.

Hívatlan

→ LESITÓTH CSABA

▼ Nicolaas Struyk: *Hernyó két molylepkével és két pillangóval*, 18. század eleje (toll, fekete tinta, vízfesték és grafit, 23,9 x 20,2 cm, The Metropolitan Museum of Art, New York, (tsz. 2008.441))

→ **Lesítőth Csaba** (1970): költő, korábban a Szófavíz és a The Minek együttesek énekese és dalszerzője volt. A Turczi István vezette Filter csoport tagja. Két verseskötete jelent meg: *Jégvirágok* (magánkiadás, 1992), *Ezt kerestem* (Garbo Kiadó, 2019).

Asztmás hernyó voltam, szemhéjamra pikkelyek nőttek,
 bőröm sokáig vedlett, és hogy megmaradjak,
 keserű leveleket rendeltek rágni.
 Semmire tartottam magam, párkapcsolatra visszataszítónak,
 levélfocizni is a többiek legfeljebb kapusnak vettek be,
 és folyton kiszakadt a háló, akkora cseresznyéket lőttek.
 Utólag pontosan látom, hetyke, magának való figura voltam,
 kukacokkal nehezen ismerkedő, s hogy mégis jusson valami derű,
 a fa tetejére araszoltam. A csúcshajtás levelét szivarként
 magam köré hálózva játszottam ki madarak éberségét.
 A szomszéd kertben föltűnt az a tüzesen izzó lombozat,
 ha azon túlnéztem, ami hernyók közt szólva ostobaság,
 fölfedeztem egy másik, pikkelyesen pislogó szempárt.

Különös légmozgás támadt, egymásnak üzentek a fák,
 vitorlázva értek címhez a levelek, és ez az üzenethordó légárapály
 nem volt sem hideg, sem éles, hernyótestem mégis beleborzongott.
 Nem emlékszem, hogy jutottam le,
 egyik szelvényem a másik után rakosgatva, puhány bódulatomban
 áglakomhoz értem, és a megszokott repedésbe bújtam.
 Egyszerre nevettem és sírtam. Tudom, amit tudok.
 Mától nem vagyok egyedül. Megkeresem azt a másikat,
 talán ő is ugyanilyen megtűrt odaát. Hát csak azért is átalakulok.
 Az őszi éjjelen, amikor a holdsugárecset
 ciklusonként minden lombot és tetőt ezüstpasztellre színterez,
 rászántam magam, és nekiveselkedtem gubómat szőni;
 becsomagoltam mindenem, álomra csuktam pikkelyeim.

Tudtam, nincs visszaút, elpusztulok, vagy túljutok ezen.
 Amikor álmomból magamhoz tértem, azon csodálkoztam,
 nem kell kirágnom magam; burkomból, szlotty, kicsusszanok,
 virágforma égitest fölöttem, idegen szálból szótt ruhát csavar körém
 új anyám mellett a talpig fehér lény, és kapom a tápláló mellet.
 Sehol a néhai repedés, a termékeny gyümölcsfa ága.
 Azóta több mint hetven lombhullást láttam,
 kereséssel töltött hét évtized, és mind eredménytelen.
 Senkinél sem állapodtam meg, nem csaptam be sem magamat, sem őket.
 Az az egyetlen szempár a sorsom, azt kellett volna megtalálnom.
 Hányszor jártam be a várost, hányszor lehetett biztos a *nem*,
 és milyen ritkán reménylett fel a *talán*, aztán újra az *á*, *dehogy!*

Újság lapjain, plakáton és neten mennyi csábító rovararc!
 Szívókájuk trükkösen oldalra fésülve, és mind vénát keres.
 A pillangók adnak békét, társaságukban simulnak homlokredőim,
 apró, drapp araszolóktól kezdve tenyérnyi színes tüneményekig,
 akikkel megosztom rönkházam; akiket rajtam kívül kevesen látnak,
 akikről sohasem posztolok. Pettyes boglárkám az önfelelt játék,
 Hajnalpírlepkém a gondtalanság, Apolló-lepkém maga az élvezet,
 Farkincás boglárkám a szertelenség, Havasi tűzlepkém a szerelem,
 Kis rókalepkém a tánc öröme, Gyászlepkém a nagyvonalúság,
 Galagonyalepkém a kedvesség finom mosolya,
 és Gyöngyházlepkém az, hogy nem adom fel.

Néhány napja, miután elalszom, ébredő félelem dobálja ágyam,
 félreszabott szúnyogháló keretrésén hamiskás özvegy hatol otthonomba,
 kinek őse, a néhai potyautas hívatlan hajózott be, megnyílt előtte Európa.
 Egyesével vadássza le pillangóim, nem ad védelmet bútorhát,
 kartonfal vagy függöny, harapása selymes testükbe mar,
 és minden hú barátom szétszívva hever.
 Mint akinek vazaról lefőzték húsát, átázott takaróm alatt csontüregig fázom.
 Fölém tornyosul a hatalom terebélyes potroha, imbolyogva vonszolja gazdája,
 a jóllakottak jóllakottja lépdél szőrös karjaival kifelé, hasán vörös méregpohár,
 lefordult csokornyakkendő, és a hörpölt fehérjével az elhagyott repedésbe petéz.
 Ezeket álmodom újra meg újra; és ébredés közben azon agyalok,
 ha kikelve az ágyból ma még nem ez fogad, hasítok egy passzoló hungarocellt,
 és a szúnyogháló elszabott részébe illeszttem mint pókbiztos zárlat.

Ráveszem magam a felkelésre, és még minden hiánytalan.
 Vágom a habot, tömöm a rést, készülök a reggelihez.
 Csicszeriborsókrémre aprított snidling, milyen jó, hogy ma szombat,
 kitalálhatom, mit kezdjen nappalommal, mondjuk, felkereshetném szüleim házát.
 Az utcát könnyen megtalálom, a házat nehezebben.
 Fűnyíró robot kereng a talajszinten, és a régi cseresznyefa sehol.
 A kerítésen át méregetem a néhai törzs pozícióját,
 a csipkebokor még mindig ott van, mögüle nézhetett vissza az a másik,
 épp, ahol a modern stílus templom áll. Annak idején fölkapott irodaház volt,
 fekete üvegtáblái mögül, ki tudja, milyen ügyek kerültek ki, jó ízlést és jogszabályt;
 kívülről minden fényt visszaver, nettó reflexió, tökéletes tükör.
 És ebben a pillanatban értem meg, a tükörképem lehetett, akit láttam;
 bár akkor felvetődik pár kérdés. *Hogyan találhattam mégis szépnek?*
 Egész életemben csak magamat kerestem?

▲ Nicolaas Struyk: Bogarak, 1715 (á. n.)

Az utcák mintha lassan pöndörödni kezdenének körülöttem,
 a végére kell járnom és megnézni, mi van a templom falain belül.
 Amikor az épülethez érek, a környék kihalt, sehol egy lélek,
 bejárata még az eredeti, a körcikkbe lépek, bekanalaz a forgóajtó,
 és a műmárvány falú nyelőcsövön a gyülekezeti terembe jutok.
 Mintha hazaértem volna, pedig nem jártam itt azelőtt,
 és bár az orgonajáték hangszóróból árad, magához ölel,
 elcsendesedve hallgatom, és az az érzésem támad,
 nyitva maradt otthon az ablak.
 Isten házának bukóablakain már röppenek is befelé pillangóim,
 közelednek, és hirtelen változtatva irányt, mintha hívnának magukkal,
 szállnak a teremben tovább az áldozóasztal felé, és megpihennek a sarkain.
 Közelebb lépkedek a bottal, a halovány terítőn hófehéren hímzett szöveg,
 „azok közül, akiket meghívtam, senki sem kóstolja meg a vacsorám”.

Manó

▼ Csendélet, 1936 (Fortepan/Sattler Katalin)

magzatpózban alszik
 karácsonyfát árul
 tilosban kivágott csemetét
 csillagszóró-karikát röptet
 ha ráun
 gömbökre rajzol gördülő cseppeket
 modellkedést vállal a művésztelepen
 az sem baj ha akt
 megfizetik
 mélyebbre hatol a művészetben
 valamelyik festőnővel
 semmiség a köztük lévő húsz év
 alpinistaként ablakot tisztít
 beválogatják statisztának
 nem engedi levágni
 haját a lágeres jelenethez
 bekötik egy ronggyal a fejét
 a földre teperést folyton elröhögi
 hazazavarják
 édes borral kínál
 ó szárazat fogyaszt
 nagyvonalúan kölcsönad

nem tartja számon
 de valami dereng
 utolsó filléréből vendéget
 onnantól te fizetsz
 kölcsönkér
 nem lehetsz bunkó
 átül más asztalához
 kirándulást szervez a Pilisbe
 rajta kívül mindenki ott van
 induljunk úgysem veszi fel
 biztos lemerült
 akkor hogyhogy kicsöng
 megismert valakit az éjjel
 nem ébredt fel
 valahol mégiscsak otthon
 csillagszeme elnéz
 még nedves a takaró
 mintha minden pillanatban
 végleg mosolyogna
 tartozom neki
 nem tudom mennyivel

Kártyajáték gránitlapokkal

Rendezem lapjaim, mielőtt távozom,
a második oszlop első sora után
leteszem a harmadik és negyedik sort.
Ide most kellene új, ami passzol.

Rakosgatom magamban
sírkövekről előhívott emlékeim,
mint egy pasziánsznál.

Nagyapám orosz fogságba esett,
cukrászként oszthatta az ételt,
elcsent kenyérdarab a zakóban,
mimóza barátja éhen ne haljon.

Nagyanyám már érett lány volt,
kuncgó és esztelen.
Oroszok költöztek minden házba,
együtt ropogtatták a szotyolát.
Csak érthetően akart szólni,
mutatta vihogva: Sztalin-sokolád,
megdermedt a konyha.

Mit is akartam eredetileg?
Ja, igen, de az sehoggy sem jön ki.
Kivéve, ha az első sor elé találok
valami előrelátóan félretett ászot,
mondjuk, a Mama korai intelmeit.

Csabikám, ha egyszer megnősülsz,
ne beszélj ennyi sületlenséget.
Néhányszor még jót nevetünk,
de egy egész életen át hallgatni
végtelenül unalmas.

Könnyen megígértem,
kizártnak tartottam, hogy megnősülsz.
Bocsáss meg, Mama.
Kíváncsiságból átrakom eseményeiteket
az enyémekek helyére.

Nagyjából egyeznek a lapok,
csak fordított sorrendben.
A háború rémisztő árnya nem előtte,
hanem boldog évtizedeim után,
a végére jön, oda illeszkedik,
az állástalanság tehetetlenségével
és az üres pénztárca szagával együtt.

Hol is tartottam? Ja, igen.
Vissza a második oszlophoz.
Bár itt a lapok brutálisan megkeveredtek,
mindegyiken fekete lóhere;
sehol egy rombusz, szív vagy lándzsahegy;
a Duna jegén ünnepélyesen
lékbe sülyesztett szivárvány,
egy király és egy dáma rejtőzik még valahol.

Á, meg is van.
A király szájából kivillan harminckét aranykorona,
Fanyalország földjeinek hektáronkénti értéke
egy tízes meg egy kilences lap,
és mind a saját köreinek kezében.

Na látod,
 mégis jutott ide egy kör,
 és jogtalan a sirám,
 hogy igazságtalan lenne a leosztás.
 Próbáld csak ki.
 Indulj a földárverésen, és figyelj,
 vajon ki lesz, aki megkapja a magáét.

Nagyapám a Duna-háton
 vett éves bérletbe erdőrészeket,
 egymás fölé sosem licitáltak,
 csak jelképesen,
 a szocializmus is épp ilyen.
 Sorjázom is a többi értékes alakot
 a négy fő helyre.

Itt jön mindjárt tánclépésben
 apám nővérének kamionos férje,
 jobb kezével mintha hanyagul tisztelegne,
 baljában lángoló üzemanyag,
 bedönti, és repül a feles pohár,
 a hosszú asztal végére pattan,
 kapkodja a terítéket a felesége meg a lánya,
 mintha róla mintázták volna a Hairt.

Nagyapám nővérét rakom következőnek,
 mindhárom lánya
 Kovács Jánoshoz ment férjhez.
 Dédapám lapja, mint cserzett bőr,
 lószerszámkészítő,
 a padlásán találtam szerszámaint,
 azt mondták róla, örök derű,
 pedig elsőre megözevgyült,
 amikor nagyanyám megszületett.

Kijátszom apám unokatestvérének lapját,
 bár lehet, hogy még korai,
 minden harmadik mondatába iktatott
 egy *végezetül*list,
 megszámlálhatatlan
 végső következtetésre jutás
 minden beszélgetés.

Anyám nagybátyjái a következő lap,
tőle nehezen válok meg,
állomásfőnök volt egy déli vonalon,
akkor is mosolyog pirospozsgás arca,
ha csak nyugodtan néz,
előtte laza fröccs, és kérdezi,
mi leszek, ha nagy leszek.

Egy rég nem látott lap a Mama sógoráié,
barackokat nyomott a fejemre,
kapatosan tolta kerékpárját,
nem születhetett gyerekük.

Igazi dédanyámnak nem jutott kőlap,
leszúrt orvosi spatulára karcolva a név,
szülésnél elkapott fertőzés vitte el,
az egyetlen fénykép ez a fakuló kártyalap,
a bábaasszony köszönte, jól van,
azóta már valahol ő is itt fekszik;
egy a temetője ennek a paklinak.

Majdnem minden kijön,
mindenki jön velem,
mégsem hagyok itt senkit,
irány az új szabadulójáték,
gurulós bőrönddel a ravatalozóba.

A közjegyző majd mindent elrendez,
mire a határon túl leszek,
magunk elé nézünk,
a kezdésre várunk csendben,
követek egy gyalogló lepkét,
nekivág a két sor közötti terepnek,
nem tűnik föl, ha eltapossuk,
kezdődik a köze-nincs beszéd.

Egyetlen lap hiányzik a sorhoz,
ha lehet, tartanám még egy ideig,
hogy az összképre méltó legyek,
bárhová keverednék.

„Véneitek álmokat álmodnak, ifjaitok látomásokat látnak”

Az ember léthelyzete

→ SOMOGYI LÁSZLÓ

Az emberi gondolkodás számára a sok izgalmas, gyakran kínzó kérdés között is különös jelentőségűnek mutatkozik az a kérdés, hogy ki is az ember. Másképp fogalmazva, a megoldandó problémák egyik legnagyobbika az ember számára önmaga. Annyira nehéz egyszerű választ adni arra a kérdésre, hogy kicsoda az ember, hogy minden megfogalmazás csupán részszigazságot vagy apró sejtést nyújt az emberről. Szophoklész *Antigonéjában* a Kar nemes pátozzsal fogalmazza meg: „Sok van, mi csodálatos, / De az embernél nincs semmi csodálatosabb.”¹ Arisztotelész *zoón politikonnak* nevezi a közügyekben részt vevő embert. A Biblia is többféle vallomást tesz az emberről. A 8. zsoltár szerint: „Kevéssel tetted őt kisebbé Istennél...”² A 39. zsoltár ellenben az ember aggasztóan rövid élete miatt fest sötét képet az emberlétről. A tudományok között a biológia végül is oda jutott, hogy az ember az élővilágban *Homo sapiens*, és ez különbözteti meg az állatvilágtól, de adós maradt azzal, hogy világosan megfogalmazza, mit is jelent ez a *sapientia*.

A filozófiai antropológia 19. század végi, 20. század eleji fellendülése új megközelítéseket, gyakran gyümölcsözően más szemléletmódot hozott az emberről való gondolkodásban. Sokan egyetérthetnek azzal, hogy talán a nagy német tudós, Helmuth Plessner fogalmazta meg legfrappánsabban az ember világban elfoglalt sajátos léthelyzetét. Plessner szerint az emberlét alapvető sajátossága az „excentrikus pozicionalitás”, amely azt jelenti, hogy az ember

étközpontja önmagán kívülre esik, azaz egyszerre alanya és tárgya a megfigyelésnek. Habár az állatok is rendelkeznek valamiféle „éntudattal”, mégis egyedül az ember képes reflektálni és ítéletet megfogalmazni önmagával szemben. Az állati léttel szemben az ember nem fajspecifikusan érzékeli világát. Míg az állatok a fajfenntartás egyedi és csoportösztöne által vezérelve irányítják létüket, addig az ember belső készletése nem fajspecifikus. Jóllehet az állati és az emberi viselkedés számos azonosságát ki tudta mutatni a lassan önálló tudományággá fejlődő humán etológia, az emberi és állati lét eltérését nem lehet pusztán mennyiségi vagy komplexitásbeli különbségekkel leírni. Az állatok „szelektálnak” a külvilág észlelésében, és csak a faj túlélése szempontjából fontos ingereket építik be tapasztalatukba. Ennek megfelelően sajátos „külvilággal” rendelkeznek, és ez a külvilág fajonként más és más. Más a baglyok számára, más a macskák számára, ismét más a pisztráng számára, és így tovább. Az ember azonban – legalábbis elvileg – képes érzéklni a külvilágból érkező ingerek végtelen gazdagságát. Nyilván az ember is szelektál, bizonyos ingerek fontosnak vagy élvezetesnek minősülnek számára, mások kellemetlenek, zavarók lehetnek, ezért igyekszik „kikapcsolni” őket. Az emberi „szelektálás” azonban nem fajspecifikus, hanem az ember döntésének a kérdése. Ez egyben azt is jelenti, hogy az ember végtelenül nyitott a környezetére, vagy másként fogalmazva: végtelenül nyitott a világra.

→ *Somogyi László* (1955): okleveles élelmiszeripari mérnök, a Szent István Egyetem tanszékvezető egyetemi docense volt nyugdíjba vonulásáig. Élelmiszer-tudományi oktató- és kutatómunkája mellett évtizedek óta rendszeresen foglalkozik bibliai teológiával. Cikkei jelentek meg az *Unitárius Élet*, a *Lelkipásztor* és a *Credo* folyóiratban. A Magyarországi Unitárius Egyház által szervezett *Korunk unitarizmus*a című konferenciasorozat rendszeres előadója volt. Jelenleg a történeti Jézus vonatkozásában *third quest* irányzatú kutatást végez.

A világra nyitottság egyben világra utaltság is. Az ember a világgal való érintkezésben valósítja meg önmagát. Nem csupán a felnőtté válás folyamata során elsajátított képességek alapulnak a környezettel való kapcsolaton, hanem a mindennapi rutin ismétlődése is. Habár a rutin lényeges szerepe egészen nyilvánvaló hasonlóságot mutat ember és állat esetében, az etológiai megközelítés az alapvető különbségekre is rámutat. Egyrészt az ember „csupasz majom”,³ egyúttal azonban *Homo faber* is. Mindkét megnevezés csupán egy sajátos nézőpontot és nem a teljességet tükrözi az ember mibenléte vonatkozásában. A teljességet feltehetően nem is lehet definíciószerűen megragadni, úgy tűnik, találó Friedrich Nietzsche megfogalmazása: „Az ember meghatározatlan állat”, még nem „kész”. Arnold Gehlen is hasonló véleményen van, szerinte az ember

„hiánylény”. Hiánylény volta azt jelenti, hogy az ember egyszerre alanya és tárgya a cselekvéseinek. „Olyan lény, aki valamilyen feladatot talál önmagában [...], melyet önmaga értelmezése során kézzelfoghatóvá kell tennie.”⁴ Ezt úgy is ki lehet fejezni, hogy az embernek nem egyszerűen *léte* van, hanem *létfeladata*. Cselekedeteiben pillanatról pillanatra válik valamivé, valakivé. Ez akkor is így van, ha ez a valakivé válás nem tudatos, sőt akár a vegetálás szintjén megmaradó élet. Hiszen érzéseivel, vagy akár tompultságával, depressziójával vagy felfokozott tenni akarásával végül is önmagát hozza létre, önmagát alkotja meg.

A fantázia az ember sajátossága

Ha az ember „hiánylény”, akkor minden cselekedete ennek a hiánynak a betöltésére irányul. Ébrenléte minden pillanatában meg kell terveznie önmagát. Legfontosabb támasza ebben a képzelőereje. Célszerű Csányi Vilmos megállapítására hivatkozni: az ember az a lény, aki képes elképzelni egy helyzetet anélkül, hogy azt ténylegesen át

kellene élnie, pusztán egy másik ember közlése alapján.⁵ A nyelvi kommunikációnak kiemelkedő szerepe van a kreativitás kibontakozásában. Különösen a pragmatika szintjén mutatkozik meg a jelentősége. A szóhasználat módja, szituációs helyzete az asszociációk egész sorát indítja el, amelyből új jelentés, újabb értelmezés bontakozik ki. A képzelőerő teszi lehetővé, hogy az ember birtokba vegye jelenét és nem kismértékben a jövőjét is. Azért lesz képes célokat kitűzni maga elé, mert el tudja képzelni azokat.

A fantázia sajátosságai a gyerekek játékában mutatkoznak meg egészen nyilvánvaló módon.

Akár magányosan, akár csoportban játszik egy gyermek, új világ bontakozik ki a játék során. A plüssállatok átalakulnak iskolai osztálylává, a gyermek pedig tanítóvá. Elkezdődik egy történet, amelyet a

„Mi lenne, ha Eukleidész rendszeréből elhagynánk a párhuzamossági axiómát? Az eredmény ismeretes, az úgynevezett hiperbolikus geometria. Joggal fejezte ezt ki Bolyai János így: »Semmiből egy új, más világot teremtettem.«”

gyermek alakít – néha még számára is meghökkenítő ötletekkel. A játszótéri homokozó csoda szép konyha lesz, ahol finomabbnál finomabb ételek, ínycsiklandozó sütemények sülnek. A gyerekjáték elemzéséből megérthető, hogy a fantázia egyik lényeges eleme a spontaneitás. Nyilvánvaló, hogy az új ötletek a korábbi tapasztalatokat felhasználva jönnek létre, de összekapcsolásuk módja jelenti az igazi újdonságot. Ez a mentális-idegrendszeri tevékenység kétségkívül az emberi lét sajátossága. Úgy tűnik, szerepe nem csupán a játékosság nyújtotta öröm átélése, jelen van az élet csaknem minden területén. Még a legformalizáltabb tudományok területén is. A nagy tudományos felfedezések gyakran egy ötlet alapján és nem módszeres oknyomozás révén születnek meg. A geometria területén például egyszer csak felvetődött a kérdés: Mi lenne, ha Eukleidész rendszeréből elhagynánk a párhuzamossági axiómát? Az eredmény ismeretes, az úgynevezett hiperbolikus geometria. Joggal fejezte ezt ki Bolyai János így: „Semmiből egy új, más világot teremtettem.”⁶

► Michelangelo Buonarroti: A Sixtus-kápolna mennyezetfreskójának részletei: Jóel próféta, a líbiai szibilla, a delphoi szibilla és Dániel próféta, 1508–1512 (freskó, 4093 x 1341 cm, Vatikáni Múzeum)

A fantázia teológiai dimenziója

A tanulmány címe idézet Jóel próféta könyvéből (Jóel 3). A rövidke szakasz arról szól, hogy az Örökkévaló majd kitölti Lelkét minden népre, a szolgálókra is, ami azt eredményezi, hogy „véneitek álmokat álmodnak, ifjaitok látomásokat látnak”. Jóel két fő témát egyesít könyvében, az egyik egy kettős

természeti csapás (pusztító sáskajárás és szárazság), a másik pedig az Úr napjának eljöveteléről szóló jövendölés. A valószínűleg a babiloni fogság után keletkezett könyvben már az is eredeti, hogy a nagyon is valóságos történet nyomait összekapcsolja az Úr szabadító tetteivel. Értelmezi a katasztrófát, egyben rámutat a pozitív kibontakozás lehetőségére.

Még érdekesebb azonban a nyúlfarknyi 3. fejezet szerepe. Míg a könyv 4. fejezetében az Úr napjának beköszönte egyben a népek megítélését jelenti, tehát bizonyos népek számára büntetést, bosszút, pusztulást, addig a 3. fejezet szerint az Úr „minden emberre” kitölti Lelkét, ami azt sejteti, hogy ez a „kitöltés” korlátlan. Feltehető, hogy Jóel 3,1–2 önálló hagyományelem. Az itt szereplő ígéretet kapcsolta a próféta az Úr napjának eljövételéhez mint Izrael számára pozitív jövőndüléshez. A kapcsolatot a 3. fejezet 3–4. versei jelentik, ezek vezetnek a Lélek kitöltésének ígéretét az ítéletes teofániához. Hogy a Lélek kitöltése önálló hagyomány, az abból is következik, hogy az Apostolok cselekedeteinek szerzője a pünkösdi eseményekhez kapcsolja a jóeli jövőndülést. ApCsel 2,16–20 Jóel próféta könyvének egész 3. fejezetét idézi, de mondanivalója nem az Úr napjának eljövetele, hanem a Lélek kiáramlása.

Érdemes az ószövetségi próféciát részleteiben is átgondolni. A szöveg szerint előbb az Úr kitölti Lelkét minden emberre (itt a konkrét „hústest-embert” jelentő *basa* szó szerepel a héber szövegben), majd mintegy ennek eredményeként a „vének” álmokat álmodnak, az „ifjak” látomásokat látnak. Az álom jelentésű héber szó, a *halom* nem egyszerűen álom, hanem próféta, Istennel „beszélgető” álombéli állapot. Tartalma fontos, előremutató, az Istennel való kapcsolat módját jelzi. A látomás pedig a *hizajjon* kifejezés formájában szerepel, amely szintén teológiai összefüggésben érthető. Olyan „látomás”, amely a mennyei világgal való harmonikus kapcsolatra utal. Feltehető, hogy a jóeli hagyománynak ez a darabja valós tapasztalaton alapul. A hívó ember vallomása arról, hogy mit is jelent a Lélek megtapasztalása az életében. Ennek leírására használja az „álmokat álmodni”, „látomásokat látni” formulát. Nem nehéz felfedezni, hogy itt az alkotó fantázia mutatkozik meg – hitbéli összefüggésben.

A fantázia felszabadít

A szabad képzelőerő már azzal új távlatokat képes nyitni az embernek, hogy megkérdőjelezi a megdönthetetlennek hitt beidegződéseket. Különös erővel jelentkezik ez a vallás területén. A hívó ember

ugyanis óhatatlanul beleütközik fundamentalista megkötöttségek sokaságába. Ezeknek kulcsszavai a *tilos* és a *kötelező*. Érthető, hogy a képzelőerőnek, a fantáziának nem jut hely ebben a szabályrendszerben. A hitélet története azonban épp azt bizonyítja, hogy mindig is voltak bátor „álmodozók”, akik mertek kérdőjeleket tenni oda, ahová addig senki nem mert. Maga a Biblia is tanúskodik ezekről a történetekről, a határátlépés nyújtotta kiteljesedésről.

Ilyen eset a 4Móz 27,1–11-ben leírt történet Celoahád lányairól. Az ismert szakasz szerint a Manassé törzsből származó izraelita férfi fiú utód nélkül halt meg. Öt lánya azonban – annak tudatában, hogy a Tóra nem engedi, hogy a fiúk mellett a lányok is örökölhessenek – vette a bátorságot, és Mózes elé vitték problémájukat. Érvelésük így szólhatott: Rendben, hogy a fiú utóddal együtt nem örökölhettünk, hisz ez a törvény. De ha nincs fiú utód, miért ne örökölhettünk mi, lányok? Az akkoriban nyilván meghökkentő felvetést Mózes nem utasította el azonnal. Az „Úr elé vitte” a kérést, és lám, Isten igazat adott a lányoknak, ők is örökölhettek. Így született meg a leányági örökösödés törvénye Izraelben. Ez a történet nyilván nélkülözi a historiai hitelességet, de az bizonyos, hogy valakik valamikor mertek újat gondolni, mertek „álmokat álmodni”, mertek túllépni a már megszokotton. Tették ezt annak tudatában, hogy az isteni tekintéllyel alátámasztott törvény területén voltak, amely szent és sérthetetlen. A fantázia kinyitotta a törvényrendszer zárt kapuját, „tágas térre” (vö. Zsolt 31,9) vezette Isten népet.

Hasonló tabudöntésként értelmezhető, ha összevetjük a filiszteusok elleni harc két legendás alakját, Sámson és Dávidot. A Bírak könyve keletkezésének idején, a filiszteusokkal való küzdelem időszakában érthető vágyként fogalmazódott meg Izrael tudatában az erős, mindent legyőző hős alakja. Régészeti leletek is utalnak arra, hogy az oroszlant pusztá kézzel legyőző hős képzelet jelen volt már a Kr. e. 11. században. Ennek a mitikus alaknak az egyik „megtetesülése” lehetett Sámson személye. Valószínűleg csak azért sorolták Izrael bírái közé, hogy tizenketten legyenek a bírák, hiszen a

tizenkettes szám szorosan kapcsolódik Izraelhez. Sámson történetében több folklorisztikus elem ötvöződik, így például a vágatlan haj mint az erő forrása, Delila, a csábítás és az árulás nóalakja, vagy a megvakított ember végső bosszúja. Mindenekelőtt azonban ő a hős, az erő birtokosa, akit az Örökkévaló tett erőssé, népe szabadítójává. Ő testesíti meg Izrael győzelmének reményét.

A történelem során azonban csak nem jelent meg az „erős hős”, megmaradt a legendák körében. A nép egy bizonyos körének tudatában mégis változás állt be valamikor a királyok kora idején. Felvetődhetett a kérdés: Biztos, hogy egy gigászi hősrre van szüksége a népnek az ellenségeivel való harcban? Nem lehet a mi hősrnk egy egyszerű pásztorfiú? És lassan megfogalmazódott, hogy a gigászi hős az ellenséget személyesíti meg, a neve Góliát. A pásztorfiú pedig a kicsik között is a legkisebbként képes szembeállni az óriással, és a népi hagyomány ismert toposzaként csaknem fegyvertelenül diadalmaskodik az óriás felett. A gondolati bátorság abban érhető tetten, hogy a népmesei elemet az ellenséggel vívott harc összefüggésébe emelték, és az isteni gondviselés megnyilvánulásaként értelmezték. A pásztorfiút pedig azonosították az Úr választottjával, Dáviddal, a királlyal. Ezzel a teológiai gondolkodás kiszabadult a fizikailag legyőzhetetlen hős iránti vágy görcséből.

Izraelnek a babiloni fogság utáni újjáépítése nem csupán fizikailag és társadalmilag jelentett óriási feladatot, de a teológiai reflexió újraértelmezése területén is. Az Örökkévaló vezetésében és védelmében bízó „Isten népe” joggal tette fel a kérdést: Hogyan történhetett meg ez velünk? Miért engedte Isten a nép csaknem teljes megsemmisülését? Miért nem lépett közbe? A kínzó kérdésekre válaszként előbb-utóbb kialakult az a nézet, hogy Izrael (most a névnek nem az egykori északi ország-részt mint államot, hanem a választott nép egészét jelentő értelmében) vétkezett az Úr ellen, megtörte a szövetséget, olyannyira megsokasodtak bűnei, hogy méltán zúdult rájuk az Úr haragja Babilon hódításának képében. Ezsdrás könyve szerint az újjáépítést a nép mostani bűnei is nehezítik. Ezek

közül az idegen népekkel való keveredést, a „vegyes házasságokat” kell igazán bűnös tetteknek tekinteni. Ezsdrás el is rendelte a vegyes házasságok kényszerű felbontását. Elképzelhető, hogy a családok szétszakítása konfliktusokhoz vezetett. Nehémiás könyvében fizikai erőszakról is szó esik: Nehémiás veszekszik velük, átkozódik, és némelyeket meg is ver (vö. Neh 13,25).

Vannak azonban, akik a rigorózus rendcsinálás közben valami másról, megértésről, nagylelkűségről, békéről mernek álmodni. Egy a bírák korából származó folklorisztikus történet alakul át meghatározó elbeszéléssé, és nyeri el végleges formáját Ruth könyveként. Szerzői, alakítói a móábi (tehát ellenségnek számító népből származó) nóalak, Ruth személyében bemutatják az „idegen népből” származó személy (ráadásul nő!) értékeit, emberi nagyságát. Ruth szerény, hűséges, és tud szeretni. A történet a szimpatikus idegen nő viselkedésének bemutatásánál is tovább megy. Felvonultatja azokat az izraelitákat, akik igazodva a „minden népre kiáradó Lélek” indításához, pártfogásukba veszik Ruthot, melléállnak, és végül családi harmóniája újbóli megtalálásához segítik. Naomi és Bóáz személyében a hívó izraeli példát láthat arra, mi is lehet az Úr valódi akarata. Szembesíti a hívó izraelitát azzal, hogy vajon eredményes-e a „bezárkózás a nemzeti hagyományba”.⁷A Ruth-tekercs (a Héber Biblia az Őt tekercsnek nevezett gyűjtemény egyik darabjának tekinti Ruth könyvét) alkotói köre mert álmodni, mert újat gondolni, mert szakítani az Úr nevében végzett családbontó erőszakával.

A fantázia felszabadító ereje az Újszövetség számos helyéről is megérthető. Leginkább Jézus példázataiban lehet találkozni a görcsös vallási beidegződések meghaladásával. Ismeretes, hogy Jézus fő mondanivalója abban foglalható össze, hogy „*elközelített az Isten országa*” (Mk 1,15). Isten jelenléte mindenekelőtt irgalmában, emberszeretetében mutatkozik meg, és az ember dolga elsősorban az, hogy örömmel elfogadja ezt a jelenléte, és „belépjen” a mennyek országába. Jézus arra bátorítja hallgatóit (és minket, kései követőit is), hogy merjék elfogadni ezt a szeretetet. Meghökkenő metaforáival az emberi

fantázia képességeire épít. Azt állítja például, hogy az Isten országa megérthető a mustármag növekedéséből is. Az egészen kicsi mustármag óriási fává növekedése egyrészt megkérdőjelezi a libanoni cédrusnak mint a hatalom és a győzelem jelképének tekintélyét. A példázat hallgatója elgondolkozhat azon, hogy az Úr hatalma olyasvalami-e, amit a korszellem hatalomnak tart. Más aspektusból nézve még meghökkenőbb a mustármag képe. A mustárnövényt Jézus idejében afféle gyomnövényként tartották számon burjánzásra hajlamos terjeszkedése miatt.⁸ Vajon egy gizgaz is alkalmas lehet arra, hogy Isten országáról mondjon valamit? Az ember fantáziájára van bízva, hogy végiggondolja, mi is az erő, mi is a tekintély, és mi megvetett. Nem lehet, hogy alapvetően újra kell gondolni a fogalmainkat?

De hasonló a kovász képe is. A példázat szerint a kevés kovász az egész tésztát képes megkeleszteni. Ez nyilván a kicsi-nagy ellentét hagyományos képzetének felülvizsgálatára ösztönzi a hallgatót. De hogy kerül ide a romlást, romlottságot kifejező kovász képe? Hát nem arról van szó, hogy „*óvakodjatok a farizeusok kovászátlól*”? Hiszen a *peszach* előtt minden kovászoszt ki kell takarítani az otthonokból. Ismét csak az emberi fantáziára van bízva, mi tiszta, mi tisztátalan. Egyáltalán, alkalmasak ezek a fogalmak a hit világának leírására?

Talán a legmerészebb fantázia mégis abban nyilvánult meg, amikor Jézus követői közül egy-némelyek egyszer csak feltették a kérdést: Vajon az Örökkévaló felkentje, a Messiás tényleg Dávid házából származó király kell legyen? Tényleg csak így lehetséges az ember felszabadulása? Tényleg az a Messiás feladata, hogy lerázza a rómaiak elnyomását? Persze igen sokan voltak olyanok is, akik nem tudtak elszakadni ettől a vágtyól. Rabbi Akiba messiásnak nyilvánította a nagy felkelés vezérét, Bar-Kochbát, a Csillag Fiát. Nyilván nem arról szolt

„Izraelnek a babiloni fogság utáni újjáépítése nem csupán fizikailag és társadalmilag jelentett óriási feladatot, de a teológiai reflexió újraértelmezése területén is. Az Örökkévaló vezetésében és védelmében bízó »Isten népe« joggal tette fel a kérdést: Hogyan történhetett meg ez velünk?»

a Jézus-hívók meggyőződése, hogy a római uralom jó és kívánatos, hanem arról, hogy az Úr felkentjét nem a hadvezérek között kell keresni. A Lélek szabadságára hivatkozó fantáziájuk rátalált az Úr szenvedő szolgájára (Ézs 52). Lassan erre irányult a kér-

désük: Miért ne lehetne a felkent a mások által megvetett, sokat szenvedett és megölt szolga? Miért lenne kötelező a kardok és az erőszak világában megszületni annak, akit maga az Örökkévaló választ ki? Ebben a gondolkodásban új értelmet kap az

isteni elhívás, az isteni jelenlét fogalma. Óhatatlanul szembe kell nézni a kihívással: vajon a szenvedés hatalmasabb, mint az erőszak?⁹ A keresztény hit-tapasztalat a názáreti Jézus előképének értelmezte és egy bizonyos szinten azonosította is vele az *Ebed Jahvét*, az Úr szenvedő szolgáját. A zsidóságban ez a gondolat már a Talmudban is megjelenik (Sanhedrin 97b11), és a harminchat igaz legendájában él tovább. Szívbe markoló őszinteséggel jelent meg ez a legenda a híres francia zsidó író, André Schwarz-Bart *Igazak ivadéka* című regényében.

A fantázia teremtő erő

A fantázia tehát segíti az embert abban, hogy megszabaduljon beidegződésektől, megdönthetetlen hitt dogmáktól, és ezzel távlatot ad. Ez egyben azt is jelenti, hogy esély van valami újnak a megszületésére. Ez az új a fantázia működésének eredménye. Az, hogy létrejön valami, ami eddig nem is volt elképzelhető, teológiai szóhasználatnál nem más, mint teremtés.

Érdeemes közelebbről is megvizsgálni, milyen értelemben lehet része a „teremtésnek” az ember. A teremtés aktusára a Biblia a *bará* igét használja, amely kizárólag Isten cselekedetét jelöli. Van azonban egy másik szó is, az *ászá*, amely ugyancsak a teremtésre vonatkozik, de inkább ’alkot, létrehoz’ értelemben, és nem kizárólag Isten tettét jelöli.

Érdekes, hogy az úgynevezett hatnapos teremtés-történetben az ember teremtését ez utóbbi, az *ászá* írja le (1Móz 1,26). Ugyanebben a bibliai versben a teremtő tett alanya többes számú: „*Teremtsünk embert...*” (Károli-ford.) A héber nyelv nem ismeri a „királyi többest”, tehát ez a kifejezés nem kizárólag Istenre vonatkozik. Az írásmagyarázók egy része a „mennyei udvartartást” gondolja a többes szám indokának, mások szerint az úgynevezett *pluralis deliberationis* (a megfontolás többes száma).¹⁰

A kiváló rabbi, Raj Tamás ezektől eltérő magyarázatot javasol.¹¹ Szerinte 1Móz 1,26 értelmezhető úgy is, hogy a többes szám alanyai az Örökkévaló és maga az ember. Szerinte a teremtésre való felszólítás magának az embernek is szól. Természetesen nem a fogadás-nemzés összefüggésében érti a „teremtést”, hiszen a kérdéses versben megtalálható a teremtés célja is: „...*a képmásunkra, hozzánk hasonlónak...*” („...*a mi képünkre és hasonlatosságunkra...*”; Károli-ford.) A *képmás* és *hasonlóság* szavak a hívők számára egy korabeli szokás képéhez kötődtek. Akkoriban ugyanis ha ki kellett nyilvánítani valamely terület tulajdonosát, uralkodóját, akkor a terület jellemző pontjain kifüggesztették a képmását. Ha tehát valami „képmásként jött létre”, annak az volt a célja, hogy megmutassa, ki a tulajdonosa annak a területnek. Mivel itt a mindenségről van szó, a képmás tehát azt jelenti, hogy az ember (valójában az emberiség) az, akinek meg kell mutatnia, hogy a mindenség Ura az Örökkévaló. 1Móz 1,26 összefüggésében ez azt jelenti, hogy az embernek Isten társaként kell „megteremteni” az embert olyanán, hogy jelezze, minden Istenhez tartozik, ami létrejött. A következő versben szereplő *uralkodás* kifejezés is ezt a teremtő megbízatást fejezi ki. Az „Isten képmására teremteni” az ember vonatkozásában azt is jelenti, hogy az embernek önmaga teremtésében, önmaga Istenre mutató „képmás” voltának létrehozásában is van tennivalója. Arra lehet következtetni, hogy az ember egyszerre teremtett és teremtő, hiszen önmaga a létfeladata.

Hogy mit is jelent konkrétan a képmás megteremtése, az csak a teremtés folyamatában derül ki. A fundamentalista vélekedés szerint Istennek van egy

konkrét terve a konkrét emberről, és ezt a tervet kell megtalálni, megérteni és megvalósítani. Ez a vélekedés azonban megbénítja az embert, és azt feltételezi, hogy Isten rejtvényt ad az embernek, és megjutalmazza a helyes megfejtést. Ebben a világban Isten statikus, kívülről terelgeti az embert, és megbénítja az alkotó fantáziát. Holott a Biblia beszámol arról a tapasztalatról, hogy Isten saját munkatársának tekinti az embert. A „munkatárs” csak közelítő megfogalmazás az Örökkévalóval való kapcsolatáról, ugyanakkor nem nevezhető túlzásnak Roger Garaudy megállapítása: „Az ember teremtőnek van teremtve.”¹²

A fantázia felebarátnak nevezi a másik embert

„A pokol a másik ember” – fakad ki Jean-Paul Sartre *Zárt tárgyalás* című drámájában. A francia filozófus híres mondása megkérdőjeleződik a fantázia révén. A fantázia ugyanis felfogható úgy is, mint az embernek az a képessége, hogy elszakadjon saját helyzetétől, és egy tetszőleges másik szituációba képzelje magát.¹³ Eszerint a „beleérző képesség”, az empátia elválaszthatatlan az emberi léttől, függetlenül attól, hogy valaki használja-e ezt az adottságát, vagy sem. A viselkedéstudomány szerint az empátia potenciálisan van jelen az emberben, és fokozatosan fejlődik ki a csecsemőkortól kezdődően. Az a tény azonban, hogy ez a fejlődés egyáltalán megtörténhet, az ember léthelyzetéből következik. Emiatt lehet azt állítani, hogy az empátia képességét nem lehet elválasztani az embertől. Önmagában az, hogy mindenki rendelkezik beleérző képességgel (feltételezve, hogy mentálisan nem súlyosan sérült), még nem jelenti azt, hogy ez a képesség egyben erény is. Inkább feladatnak minősül. Válhat erénnyé is, de lehet a rosszindulat forrása is. Az empátia ténye erkölcsi kérdés: mit kezd az ember azzal a képességével, hogy képes beleérezni magát egy másik ember helyzetébe?

A názáreti Jézus arra biztatja hallgatóit (minket, kései követőit is), hogy ne zárkozzunk el a megértéstől. Bátran mondjunk nemet arra, hogy a másik ember a pokol. Elmond egy történetet az irgalmas samaritánusról, aki átérzi a bajba jutott ember kiszolgáltatottságát, és ez segítségre sarkallja. Az irgalmas samaritánus két gátat is át tud lépni szíve empatikus

rezdülése révén. Átlépi a nemzetek közötti gyűlölködés gátját, viselkedésével egyszerűen tudomást sem vesz a zsidók és a samaritánusok közötti ellentétekről. Másrészt átlépi a rituális tisztaságra vonatkozó szabályozás korlátait. A valószínűleg mozdulatlanul fekvő áldozatról nem lehetett tudni, vajon nem halott-e, és így érintése tilos volt. Az irgalom felülírja az egyébként logikusan megindokolható tiltást.

Jézus arra buzdít, hogy engedjük, hogy a fantázia a másik ember megértése, sorsának átérzése irányába terelje életünket. A „szeresd felebarátodat, mint magadat!” elv éppen azt jelenti, hogy használjuk empatikus képességünket, és úgy tekintünk a másik emberre, ahogyan önmagunkra. Mintha mi magunk lennénk abban a helyzetben, amelyben az a bizonyos „másik” van. Emiatt lehetséges, hogy valaki, aki „teljesen más”, felebarát legyen. „*De ki a felebarátom?*” – teszi fel a kérdést a farizeus Jézusnak. A válasz egyértelmű: az a felebarátod, akit azzá tudsz fogadni. És ebben az elfogadásban önmagadat is meghatározod. Az empatikus fantázia képes többet, mást látni az emberben, mint ami először nyilvánvalónak mutatkozik.

Azok az evangéliumi leírások, amelyek a tanítványok elhívásáról számolnak be, tipikus példái ennek. Nem történelmi-dokumentarista értelemben hitelesek ezek a történetek, hanem szellemiségük szerint. Valóban, Jézusra az jellemző, hogy az analfabéta, egyszerű munkásemberekben lényegesen többet: apostolokat lát. A mai embernek is feladatot jelent ez. Kit tudsz te felebaráttá fogadni? Vannak még elítéléteid? Különösen fontos ez a vallás területén, ahol gyakran az „ige mérlegén” osztályozzák az embereket. Jó lenne nem elfelejteni Jézus szavát: „*Legyetek irgalmasok, amint a ti Atyátok is irgalmas!*” (Lk 6,36)

A fantázia mint feladat

A fantázia éltetője

A fantázia a világra való nyitottságból ered. Elválaszthatatlan az ember életétől. De mikor eredményezi a megkötöttségekből való felszabadulást, mikor lesz teremtő erő, mikor válik irgalmasságot ébresztő empátiává? Miből tud táplálkozni a fantázia, hogy ne váljon üres képzelgéssé?

Pannenberg arra hívja fel a figyelmet, hogy az ember világra nyitottsága óhatatlanul felveti az „istenkérdést”. Ha az ember nincs specifikusan ráutalva a világra és a környezetére, hanem nyitott a végtelennek érzékelt világra, akkor kérdései, erőfeszítései, gondolatai és cselekedetei mindenen túlmutatnak. Ez egyfajta feszítőerő. Pannenberg idézi Arnold Gehlen megfogalmazását, mely szerint ez „meghatározatlan kötelesség”.¹⁴ Ennek a mindenen túlra való kérdezésnek az a feltétele, hogy legyen „szemközti valóság”, amely túl van minden véges létezőn. Nyíri Tamás Pannenberget kiegészítve „Valódi-Valóságnak” nevezi ezt, arra utalva, hogy a megnyugtató válasz sok esetleges mindennapi tapasztalaton túl, ebben a „szemközti” világban nyer értelmet és beteljesülést. Ezért illik rá a *valódi* jelző.

Nem kétséges, hogy erre az egészen más létezőre használja a vallás az *isten* szót, amely csak akkor válik valósággá, Istenné, ha az ember hajlandó érzékelni, hogy nem egy elvről, hanem személyes valóságról van szó. Ezt az érzékelést lehet „hitnek” nevezni, és ebben az értelemben a hit, amely minden ember sajátja, egyfajta érzékszerv az örökkévalóságra. A hitbeli tapasztalat azt tanúsítja, hogy a „szemközti valóság” nem néma, hanem párbeszédet igyekszik folytatni az emberrel.

Wojciech Pikor egy 2022-ben megjelent tanulmányában érdekes elemzést tett közzé. Mózes első könyvének 1–2. fejezetét elemezve arra a következtetésre jutott, hogy az ember teremtésének vonatkozásában a bibliai szöveg egyfajta befejezetlenségre utal.¹⁵ Ebből az következik, hogy a teremtés nem egy valamikori, egyszeri aktus, hanem folyamat, amely most is zajlik. Az ember részese a teremtésnek, egyszerre alanya és tárgya. A *most* tapasztalata Isten és ember közös története. Ha így értjük az életet, akkor az nem statikus, hanem dinamikus istenképet feltételez. Olyan Istent, aki nem kívülálló, hanem maga is részese a folyamatoknak.¹⁶ Azt tapasztaljuk, hogy mindenhatóságát Isten az ígéreteiben fejezi ki. Az ígéret megértését nevezhetjük reménynek. Az isteni ígéretetek adják az emberi kreativitás irányát, lendítőerőjét. Más szavakkal kifejezve: a teremtő fantázia a reményből táplálkozik. A remény mintegy magával

▼ William Blake: A Jelenések angyalja, 1803–1805 k. (akvarell, toll és fekete tinta, 39,2 x 26 cm, The Metropolitan Museum of Art, New York, ltsz. 14.811)

húzza, a jövőre irányítja az ember erőfeszítéseit – a fantázia éltető erejének tekinthető.

Fantázia vagy fantazmagória

A reményből táplálkozó fantázia kiteljesíti az ember életét, az Örökkévalóval folytatott párbeszédén belülre helyezi önmegvalósítását. Tudjuk azonban, hogy a fantázia minden ember sajátja, és mivel nem fajspecifikus, rendkívül sérülékeny. Nem védi az ösztönök rendszere, inherens biológiai program. A fantázia könnyen megbicsaklik, és önmaga negatív lenyomatát veszi fel. Ez a negatív lenyomat a fantazmagória, a kényszerképzet, amelynek lényeges eleme a statikusság. Míg a fantázia új és új utakat fedez fel és alkot meg, addig a rögeszmévé merevedett fantazmagória megbénít. Míg a fantázia felszabadít, a rögeszme megkötöz. A fantázia befogadó, a rögeszme kirekesztő. A fantazmagória középpontja egy megmerevített kép az emberről vagy egy emberi szituációról.

A fantázia és a rögeszme szimultán jelenlétét a vallásokban a legfájóbb megtapasztalni. Bibliai példa erre Jézus messiási szerepének értelmezése kortársai körében. A római elnyomás iránti lázadó hevület a dávidi Messiás eljövetelére iránti rögeszmévé vált. Ezt a megmerevített szerepet kívánták Jézusra erőltetni. Az ötezer ember megvendégelésének története végén olvassuk, hogy Jézust királlyá akarták kiáltani. Az oly sokszor feltett „*te vagy-e a Krisztus?*” kérdés is ezt firtatta: te vagy-e az a bizonyos hadvezér, aki a rómaiakat le fogja győzni?

Amikor zarándoktársaival együtt Jézus a *peszach* megünneplésére ment Jeruzsálembe, hívei jelentős része úgy gondolta, most jön el Isten országa (vö. Lk 19,11): Jézus mint hadvezér bevonul a városba, és átveszi a hatalmat. Ezzel a fantazmagóriával szemben Jézus egészen más álmokat adott követőinek, és fantáziájukra bízta, hogy megértsék: az ország megvalósulása a tékozló fiú (valójában a tékozló apa) történetében, a vagyont szétosztó Zákeus viselkedésében és az elveszett juh után eredő pásztor szeretetében mutatkozik meg. A változásra képtelen rögeszme azonban ellenségnek tekint mindent, ami változik. Az ebből fakadó harag agressziót szül. Néha saját maga ellen fordul, de gyakrabban a vélt „ellen-ségre” irányul. A kereszténység történetének sötét fejezeteit szülte ez az agresszió. Hiszen a szeretet nevében, a kereszt jelképével üldözték az eretneknek nyilvánított másképpen hívőket. Talán a reformáció a legbeszédesebb példája a megmerevített, rögeszmés vallásosság fantaziadús, szárnyaló meghaladásának. A dogmatizmus persze mindig jelen volt, jelen van a vallási életben. Fantazmagóriája lényege egyfajta „isteni hatalom” kisajátítása. Ezt tulajdonítva magának kíméletlenül leszámol – akár fizikailag is – mindazokkal, akik nem fogadják el. „Örök igazságok” birtokosainak tekinti magát, és nem tűri az ezektől való szabadulást. Az alkotó fantázia azonban együtt halad Istennel az új valóság felé. Isten ígéreteire támaszkodva új és új utakat keres és talál a semmi által sem rögzíthető valódi Valóság felé haladva. ■

JEGYZETEK

- 1 Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása.
- 2 Zsolt 8,6-ban a héber *Elohim* egyes fordításokban *angyal*ként szerepel.
- 3 MORRIS, Desmond 2016. *A csupasz majom*. Ford. Hernádi Miklós. GABO, Budapest.
- 4 GEHLEN, Arnold 1976. *Az ember*. Ford. Kis János. Gondolat Kiadó, Budapest. 8. o.
- 5 CSÁNYI Vilmos 1985. *Kis etológia*. 1. köt. Gondolat Kiadó, Budapest. 112. o.
- 6 Bolyai János levele apjához, Bolyai Parkashoz, 1823. november 3. In: BENKŐ Samu (szerk.) 1975. *Bolyai-levelek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 158. o. (Bolyai a levélben a korabeli helyesírás szerint „ujjnak” írja a szót.)
- 7 Lásd KOMORÓCZY Géza 1995. *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*. Osiris Kiadó, Budapest. Ebben a monográfiában a szerző Illés (Élijáhu) és az Omri-dinasztia szerepével foglalkozik, de megállapításai rokoníthatók a Ruth-tekercsből megérthetőekkel.
- 8 A Talmud megtiltja a mustár veteményeskertben való nevelését (j M Kilajim 3,2).
- 9 Művészi szinten találkozunk ezzel a gondolattal például Dosztojevszkij életművében.
- 10 Lásd RÓZSA Huba 2002. *A Genézis könyve*. 1. köt. Szent István Társulat, Budapest. 103. o.
- 11 RAJ Tamás 1989. Teremtés. *Janus*, VII. évf. 1. sz. 39–40. o. 39. o.
- 12 Idézi NYÍRI Tamás 1972. *Ki ez az ember?* Szent István Társulat, Budapest. 181. o.
- 13 PANNENBERG, Wolfhart 1991. *Mi az ember?* Ford. Boros István – Gáspár Csaba László – Várad Mónika. Egyházfórum Kiadó, Budapest-Luzern. (Egyházfórum könyvei 9.) 23. o.
- 14 Uo. 12. o.
- 15 PIKOR, Wojciech 2022. Human Creativity in the Context of Creativity of God in Gen 1–2. *The Biblical Annals*, 12. évf. 4. sz. 461–472. o.
- 16 A folyamatteológjának nevezett gondolkodás megfogalmazása szerint Isten „elszenvedti” a világot.

Szokatlan angliai utazás

Köszönet két staffordshire-i kistányérnak

→ PETRÓCZI ÉVA

Nincs kandallóőrző
staffordshire-i porcelán kutypárom,
se tigrisem, se medvém,
de még Éliás próféta figurám
és Viktória királynő szobrocskám sem.

De éppen huszonhárom
év szünet után, ez szintiszta
valóság, nem álom,
ismét Anglia földjén járhatok,
réges-rég túl minden
ösztöndíjkorhatáron.

Ez a varázslat mostantól jól,
tündérpálca-érintésnyi
könnyedséggel megy nekem,
mert két, zsibvásáron szerzett
COUNTRY LIFE mintás tányérkámon
legeltetve szemem
jóformán hallom a csaholást
s a fénylőn zengő kürtöket,
annyira meglevevnedett
rajtuk egy-egy,
a *Downton Abbey*-be
illő falkavadászat-jelenet.

S ahhoz, hogy jóvoltukból
viszontláthassam Angliát,
hozzáségtett mai reggelim

narancslekváros pirítósa,
ez a régi, bevált ízkóta.

→ *Petróczi Éva* (1951): József Attila- és Károli Gáspár-díjas költő, író, műfordító. Legutóbbi kötete a Szabó Andrással közösen jegyzett *Szenci Molnár Albertről – Két hangon – Születésének 450. évfordulójára* (Dunántúli Református Egyházkerület, 2024) című.

Fogaskerekkel hajtott képzelet

Mechanikus játékok a kora újkori gyűjteményekben

→ BÓDAI DALMA

A könyvnyomtatás és a felfedezések hatására kiszélesedő világ számtalan ismeretlen és érdekes dolgot rejtett, melyek nyomán új típusú műkincs-gyűjtemények jöttek létre. Ezekben a kollekciókban már nemcsak a tezauráció, azaz az értékek felhalmozásának céljával gyűjtötték a tárgyakat, sokkal inkább a tudás felhalmozása került előtérbe.

A korszak egyik legismertebb gyűjteményezési útmutatója Samuel Quiccheberg (1529?–1567) 1565-ben megjelent *Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi* című munkája volt. A szerző V. Albert (1528–1579) bajor herceg müncheni gyűjteményének kezelője volt. Quiccheberg korábban a Fugger család augsburgi könyvtárát is gondozta, és nagy hatással voltak rá a herceg megbízásából az 1560-as évektől Itáliában Bologna, Padova és Róma érintésével tett utazásai is. Ezek során több neves gyűjteményt megismerhetett. Quiccheberg *Inscriptiones* című művében egy ideális, tudományos rendszerezésen alapuló tárházat vázolt fel, melyben a tárgyakat öt nagy csoportba és azon belül különböző kisebb gyűjteményi egységekbe sorolta.¹

Az első csoport az úgynevezett történeti tár volt, amely az adott gyűjteményt felhalmozó család nagy személyiségeinek anyagát dolgozta fel. Ide kerültek az ősök portréi, a származásfák, a rokonok és a szövetségesek képmásai. Itt kaptak helyet a térképek, az adott család érdekeltségébe tartozó városokról és épületekről készült metszetek, valamint a számukra fontos (politikai, diplomáciai vagy hadi) események ábrázolásai is. A második egység

a kincstár, a szobrok, az ötvösművészeti remek, a pénzek, az ékszerek, a régiségek és az egzotikus tárgyak helye volt. A harmadik gyűjteményi részbe tartoztak a természeti ritkaságok: ásványok, fémek, növények, állatok és anatómiai különlegességek. Quiccheberg a negyedik részbe osztotta a mechanikus szerkezeteket, matematikai, fizikai és asztrológiai mérőműszereket, különböző automatákat és szerszámokat. Az ötödik a képtár és a rézkarcművek tára volt, ahová a festmények, a vázlatok és a metszetek, illetve az ezek elkészítéséhez szükséges eszközök kerültek.²

A Quiccheberg által felvázolt gyűjtemény az univerzalitásra törekedett. A 16. századtól az ilyen típusú gyűjteményekben a művészet és a természet végtelen változatosságát sűrítették egy térbe. A *naturalia*, az *artificialia* és a *scientifica* egymástól elválaszthatatlan volt benne, vagyis a természet, a művészet és a tudomány egy egységet alkotott.³

A világmindenség egy térben

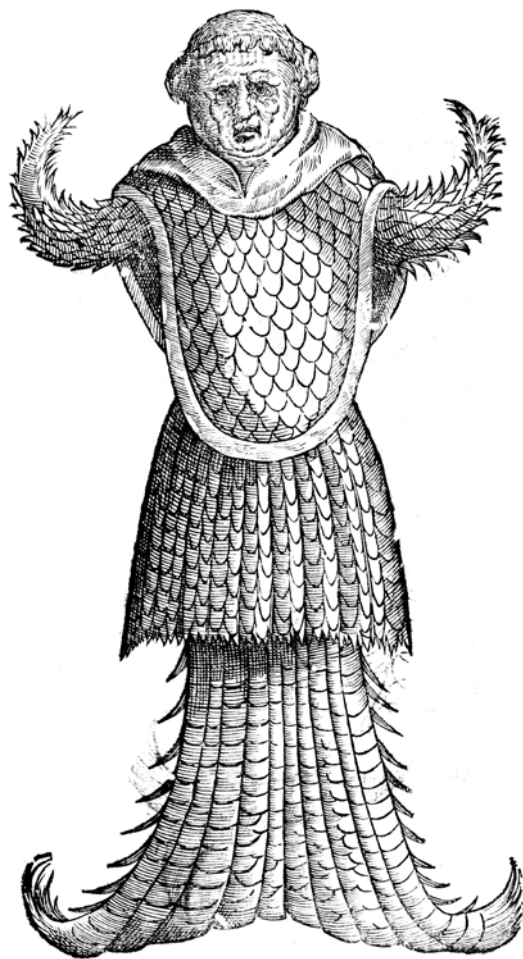
A 16–17. század során Európában számos úgynevezett *Wunderkammer*⁴ jött létre. Közülük kiemelendő a bolognai egyetem professzorának, a tudós és alkimista Ulisse Aldrovandinak (1522–1605) a gyűjteménye. Aldrovandi tudományos kutatása során és annak eredményeként a gyűjtemény felhalmozásában is ezt az univerzalitásra törekvő szemléletet követte. Gyűjteményéről 1595-ben készített inventáriumot. A kollekció ekkor közel tizenegyezer darabot tartalmazott: különböző ritka növényeket, állatokat és kőzeteket, emellett tizenöt kötet herbá-

→ Bódaí Dalmá (1992): történeasz, kutatási területe a 16–17. század művelődés- és kultúrtörténete. Legutóbbi kötete *Theatrum machinarum – Automaták és mechanikus játékok a kora újkori gyűjteményekben* (L'Harmattan Kiadó, 2021) címmel jelent meg.

riumot (körülbelül hétezer növényvel), több mint nyolcezer, a műveihez szánt festett illusztrációt, valamint a könyvtárat összesen mintegy háromezerkilencszáz kézzirattal és nyomtatvánnyal. A munkáit illusztráló ábrázolások elkészítésére hivatásos festőket és metszőket kért fel.

Aldrovandi legismertebb munkája az 1642-ben Bolognában megjelent *Monstrorum historia cum Paralipomenis historiae omnium animalium*, melyben különböző állati és emberi deformitásokat vesz sorra. A kötetben ismertetett (főként) végtagtorzulásokkal bíró állatok és emberek, valamint hibridek, félig állat, félig ember megjelenésű lények metszetes ábrázolásokkal illusztrált bemutatását az egyiptomi kultúra isteneivel kezdi. Bizonyos torzulásokat a méhen belüli fejlődés rendellenességeihez köt, másokat az éghajlathoz, és részletes anatómiai leírásokat is közöl. A könyv előzményének Fortunio Liceti itáliai filozófus-polihisztor, Galileo Galilei egyik közeli barátja *De monstrorum causis, natura et differentiis* című, először 1616-ban Padovában nyomtatott munkája tekinthető. Liceti könyvének népszerűségét mutatja, hogy 1634-ben és 1668-ban újranyomtatták, 1665-ben pedig Amszterdamban is megjelent. Aldrovandi és Liceti könyvei között a leírások és a képi ábrázolások terén is számos egyezés található, Aldrovandi azonban az abnormális megjelenésű, torz és hibrid lények jóval szélesebb példatárát sorakoztatja fel. Ahogy a preparátumok készítése egyre inkább professzionálódott, úgy a keresletnek megfelelően különböző állatokból összeállított hibrideket is készítettek, például sellőket, sárkányokat vagy más mitológiai lényeket. Aldrovandi ezek hitelességét is körüljárja munkájában.⁵

Ulisse Aldrovandi gyűjteménye vonzotta a tudós érdeklődésű utazókat. Fennmaradt egy irat, amely az 1566 és 1604 közötti időszakból tartalmazza a látogatók neveit, két egységre osztva külön az előkelő, rangos vendégeket és a többi betérőt városok és régiók szerinti bontásban. Utóbbi csoportban, a bolognai diákok között található magyar nevek is, például Kakas István és Berzeviczy Márton, akik később Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem diplomatáiként is szolgáltak. A diákok mellett – akik az

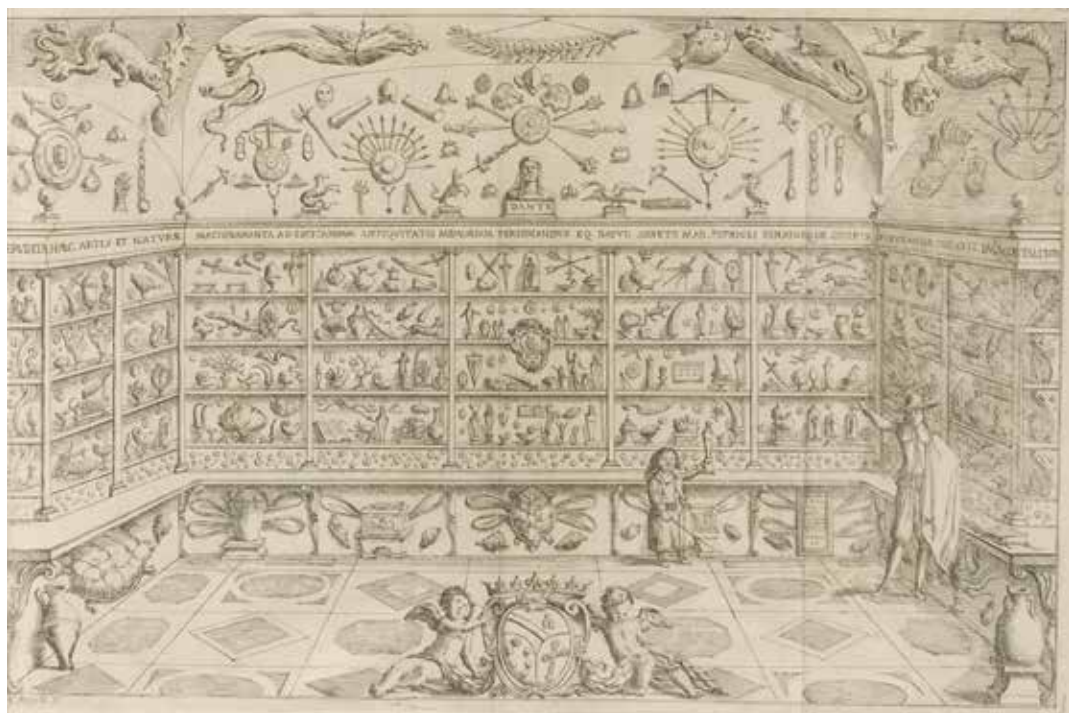
▲ 1. kép. Ulisse Aldrovandi *Monstrorum historia cum Paralipomenis historiae omnium animalium* című munkáját kísérő ábrázolás a tengeri szerzetesről, Bologna, 1642

összes látogató 57%-át tették ki – számos professzor, egyetemi tanár és más tudósok is megtekintették a tárlatot. Szintén nagy arányban látogatták különböző követek és diplomaták, például Carolus Sigonius humanista történétíró, II. Rudolf német-római császár egyik tanácsosa, valamint Gabriele Paleotti bolognai érsek, sőt maga VIII. Kelemen pápa is.⁶

Aldrovandi 1603-ban kelt végrendeletében a bolognai szenátus kezelésére bízta kollekcióját, meghatározott renddel az egyes darabok elhelyezésére és kezelésére vonatkozóan, és azzal a megkötéssel, hogy fordítsák a hagyatékot a köz javára. Az első

terembe osztotta be a könyvtárat, a másodikba a herbáriumokat, a harmadikba a növényi és állati preparátumokat, a negyedik egységbe pedig a kőzeteket. A szenátus a tárgyakat 1617-ben a Palazzo Pubblico-ba szállíttatta, ahol Aldrovandi elképzelését némi képp megbontva hat termet rendeztek be belőlük. Tudósokat rendeltek a gyűjtemény felügyeletére és szakembereket alkalmaztak a látogatók fogadására. Az állományt később egyesítették Ferdinando Cospì (1606–1686) szintén neves bolognai gyűjtő kollekciónak, aki 1660-ban ajánlotta fel anyagát a városi szenátus számára.⁷ Aldrovandi és Cospì egyesített kollekciónak 1677-ben közös, illusztrált katalógus jelent meg, amely már a *múzeum* szót használja a tárlat leírására. A kötet tanúsága szerint a tárgyak számára kialakított térben vegyesen álltak szobrok, fegyverek, korallok, ókori és keresztény művészeti emlékek, távoli tájak népeinek eszközei, állati és növényi preparátumok a tárolókban a természet, az ember és a művészet összhangjának kifejezésére, a világ mikrokozmoszba való sűrítése igényével (1. kép).⁸

Aldrovandi gyűjteménye a korszak természeti kollekciónak mintaadója volt. Manfredo Settala (1600–1680), akit a filozófus és teológus Filippo Picinelli a 17. században „korunk Arkhimédészének” nevezett, Milánó legjelentősebb *Wunderkammerét* hozta létre. A tudós érdeklődésű itáliai nemes ifjúkori utazásai nagy hatással voltak gyűjtői magatartására. Settala a világot a raritások, felhalmozásra érdemes természeti formák végtelen tárának tartotta. Kollekciónak az összes fellelhető tudást és ismeretet egy térbe kívánta sűríteni. Különböző művészek kommentárokkal ellátva összesen háromszáz grafikát készítettek kollekciónak különböző darabjairól. Paolo Maria Terzago 1664-ben katalógust készített a gyűjteményről, amely 1664-ben Milánóban jelent meg. Settala *Wunderkammeré* különböző csontvázakból, órákból, automatákból, szárított növényekből, ásványokból, festményekből, antik régészeti leletekből, fegyverekből és pénzermékből állt. Ez utóbbi tárgycsoportba számos magyar vonatkozású érem is tartozott, köztük több Mátyás

▼ 2. kép. Ferdinando Cospì gyűjteménye. Metszet Lorenzo Legati Museo Cospiano [...] című munkájából. Bologna, 1667 (rézkarc, 286 × 445 mm, The British Museum, London, ltsz. 1852.0612.47)

király idejéből való darab. A műkincs- és természeti gyűjteményt könyvtár egészítette ki.⁹

Settala gyűjteményéről egy a kollekción egészében, egy térben ábrázoló metszet is megjelent (Cesare Fiori metsző alkotása, Milánó, 1666). A képen a számtalan polc és természeti ritkaság mellett jobb oldalon látható egy ördög alakú mellszobor, amelyet egykor belső mechanikus szerkezetének köszönhetően mozgásba is lehetett hozni. A kép is így, mozgásban ábrázolja a tárgyat, ahogyan az előrehajol (emellett egykor fejét, szemét és száját is mozgatta). A tárgy ma a milánói Musei del Castello Sforzesco iparművészeti gyűjteményének része (2. kép).¹⁰

Tudományos munkái során és annak egyik alakjaként alakította ki gyűjteményét, mintegy a „tudás múzeumát” Athanasius Kircher (1602–1680) is, a 17. század egyik kiemelkedő tudós polihisztorja. Munkásságában Istennek a természetben fellelhető nyomai kifürkészését célozta meg egyrészt a természet mint a Teremtő tükörképének vizsgálata által, másrészt pedig a bábeli zűrzavar előtti feltételezett nyelv és írás kutatásával. Mindemellett az automaták és a különböző mechanikus szerkezetek – mint az isteni teremtést utánzó játékok – is foglalkoztatták. *Musurgia universalis* (1650) című munkájában leírt egyet, melynek játéka során három küklpsz szinkópaütemet kalapál, miközben Vulcanus (a tűz és a kovácsmesterség, a fegyverkészítés istene) vezényli őket. Kircher tudományos műveiben mindezek mellett geológiával, mágnességgel és vulkanológiával, valamint az ókor történetével is foglalkozott, illetve az egyiptomi hieroglifák megfejtésére is kísérletet tett (sikertelenül).¹¹

Kircher jezsuita szerzetes lévén, egész Európára kiterjedő kapcsolathálózatot tartott fenn. Egyházi levelezőpartnerei mellett világi kapcsolatrendszere is volt, és jelentős mecénások támogatták tudományos munkásságát, köztük kiemelten a Habsburg család is. A római Collegium Romanumban beren-

dezett múzeumát 1655-ben a városban tartózkodó (egy évvel korábban katolizált, majd trónjáról lemondott) Krisztina svéd királynő is megtekintette. Kircher magyar kapcsolatokkal is rendelkezett. Ezek feltehetően a Habsburgok közvetítésével Bécsben alakultak ki. *Oedipus Aegyptiacus* (1652) című monumentális munkájának több fejezetét magyarországi mecénásoknak ajánlotta, köztük a műgyűjtő Nádasdy Ferenc országbírónak és a tudós érdeklődésű Lippay György esztergomi érseknek.¹²

Kircher jellemző kutatási módszerét szemléltetik *Mundus subterraneus* című műve előkészületei. Ezek során 1659-ben kapcsolatrendszerén keresztül kiküldött egy tizennégy pontos kérdőívet Európaszerte. Ezeket az űrlapokon keresztül a bányászati központok, városok vezetőinél a bányászatra és az

ércekre, illetve a föld alatti lényekre vonatkozóan érdeklődött. Kircher a válaszokat, valamint a velük együtt küldött kőzeteket és érceket munkája alapjaként használta, egyben gyűjteményét is gyara-

pította velük. Ilyen úton kerültek Kircherhez magyar geológiai emlékek is a felső-magyarországi bányavárosok adományából.¹³

II. Rudolf fantáziavilága

A korszak neves gyűjtői között tartják számon II. Rudolf (1552–1612) német-római császárt, magyar és cseh királyt is. Ifjúkorában egy ideig családja spanyol ágának udvarában nevelkedett. Onnan hazatérve látta nagybátyjának, Tiroli Ferdinándnak az Ambras elnevezésű kastélyában elhelyezett gyűjteményeit, melyek hatással voltak későbbi mecénási tevékenységére. II. Rudolf 1583-ban Prágába helyezte át udvarát, s itt, kastélya külön szárnyában, több helyiségben rendezte be *Kunstammerét*.¹⁴ A kollekció alakulására vonatkozóan szemléletes forrás az 1607 és 1611 között készült inventáriumcsoport, valamint az azt kiegészítő 1621-es összeírás (melyet már utódja, Mátyás regnálása idején vettek fel).¹⁵

„Kircher jezsuita szerzetes lévén, egész Európára kiterjedő kapcsolathálózatot tartott fenn. Egyházi levelezőpartnerei mellett világi kapcsolatrendszere is volt, és jelentős mecénások támogatták tudományos munkásságát, köztük kiemelten a Habsburg család is.”

▼ 3. kép. Caspar Ulrich: *Handstein* Ábrahám áldozatának ábrázolásával, 1563 (ezüstözött érc, ásványok, aranyozott ezüst, 19,8 x 9 cm, Kunsthistorisches Museum, Bécs, ltsz. *Kunstskammer*, 4142)

Ez utóbbi alapján a prágai kincstár legnagyobb helyiségében húsz almáriumban, kilenc kabinet-szekrényben, valamint szekrényládákban és egy nagy asztalon sorakoztak a tárgyak. Az első öt almáriumban főleg indiai művészeti emlékek, legnagyobb részét kerámiák, illetve természeti ritkaságok voltak. A hatodikban tengeri halak, kagylók, korallok, illetve koralldíszes szobrok, a hetedikben négy krokodil, kagylók és halak, szarvak, faragott csontok, teknőspáncélok és hét maldívi dió. A korall a raritásgyűjtemények különösen kedvelt eleme volt, hovatartozása, állati, növényi vagy kőzet

volta ugyanis a korabeli tudósok között vita tárgyát képezte. A növények, állatok és kőzetek közötti átmenetet szimbolizálták, amely a természet metamorfózisainak megismeréséhez vitte közelebb a korabeli szemlélődőt.

II. Rudolf *Kunstskammer*ében a nyolcadik almárium tengeri kagylókat és csigákat tartalmazott. A kilencediktől némi tematikus változás figyelhető meg: a kőzetek, elsősorban a különböző ásványok (jaspis, achát, ametiszt, topáz, kalcedon, hegyikristály stb.), illetve azok megmunkált változatai kerülnek előtérbe, valamint a gipszből, alabástromból, borostyánból és viaszból készült tárgyak. A tizenkettedik-tizenharmadik almáriumban korallok, megmunkált rinocéroszszarvak és elefántagyarok is szerepeltek az ásványfaragványok mellett. A tizennegyedik almáriumtól következtek a különféle automaták, mechanikai szerkezetek, föld- és éggömbök, illetve matematikai és fizikai műszerek. A tizenhetedik-től a huszadik tárhelyig az *artificialia* került előtérbe: különböző ötvösmunkák és összesen 485 porcelántárgy, valamint majolikák és néhány *terra sigillata*¹⁶ kapott itt helyet. A *Kunstskammer* utolsó almáriuma kagylókat tartalmazott.

A kabinetszekrényekben kisebb méretű természeti ritkaságok, pénzek, medálok és gemmák voltak elhelyezve. A kollekción más része gazdagon díszített szekrényládákban sorakozott. Itt kapott helyet többek között egy kilencvendarabos, úgynevezett handsteingyűjtemény¹⁷ is. A cseh ötvösművészet magasiskoláját képviselő alkotások egy része ma a bécsi Kunsthistorisches Museumban található. Kiemelkedik közülük egy Jézus feltámadását ábrázoló, 31,7 centiméter magas darab. A tárgyon látható Krisztus-ábrázolás Albrecht Dürer 1510-es, meg egyező tematikájú metszetéhez nyúl vissza. Készítője Caspar Ulich volt, akinek alkotásai közül számos további *Handstein* is fennmaradt a múzeum kollekciónjában, melyek főként bibliai témákat ábrázolnak, köztük Éva teremtését, Ábrahám áldozatát és Krisztust az Olajfák hegyén, illetve ezektől némiképp eltérően Szent György küzdelmét a sárkánnyal. Ez utóbbi darab alján (ahogy számos analógiáén is) a bányászmesterség ábrázolása, a *Handsteinek* alap-

▲ 4. kép. Giuseppe Arcimboldo: II. Rudolf mint Vertumnus, 1590 (olajfestmény, 81,5 x 68,5 cm, Statens historiska museer, Stockholm, ltsz. 11615_SKO)

ját képző ércok kitermelésének egyes állomásai is láthatók (3. kép).¹⁸

A császári gyűjteményben külön egységet képeztek még az ötvösmunkák, köztük számos történeti, illetve a császári hatalomhoz kötődő darab, így különböző koronák és más felségjelvények. Szintén külön gyűjteményi részt alkotott, és külön elhelyezést is kapott az ezres nagyságrendű festménykollekción: itáliai, spanyol, németalföldi, bécsi iskolák képei, illetve a prágai udvarban készült remekművek. Megtalálhatók voltak itt többek között Tiziano, Correggio, Parmigianino, id. Pieter

Bruegel alkotásai is és Dürer csaknem valamennyi képe. A prágai *Kunstammer* képzőművészeti alkotásai között II. Rudolf fantáziavilágának szellemiségét leginkább talán Giuseppe Arcimboldo (1526–1593) zöldegekből, gyümölcsökből, virágokból, különböző állatokból és olykor tárgyakkal felépített, szurreálisnak ható allegorikus portréfigurái adják vissza (4. kép).¹⁹

Az *artificialia* és a *naturalia* egységének tárgyi megjelenítésére kifejező példa az úgynevezett *Seychellennuss-Kanne*: egy 38,5 centiméter magas, 36,5 centiméter széles, aranyozott talpazatba fog-

▼ 5. kép. Anton Schweinberger – Nikolaus Pfaff: Az úgynevezett Seychellennuss-Kanne, Prága, 1602 (ezüst, aranyozás, niello, 38,5 x 36,5 x 26 cm, Kunsthistorisches Museum, Bécs, ltsz. Kunstskammer, 6872)

▼ 6. kép. Nikolaus Pfaff: Kupa rinocéroszarvval és vaddisznóbórral, Prága, 1611 (rinocéroszarv, vaddisznóbőr, aranyozott ezüst, 49,7 x 27,5 x 17,7 cm, Kunsthistorisches Museum, Bécs, ltsz. Kunstskammer, 3709)

lalt, mitológiai alakokkal faragott, a Seychelle-szigetéről származó kókuszdióból kialakított kanna. A tárgy Anton Schweinberger (1550 k. – 1603) és Nikolaus Pfaff (1556?–1612) prágai mesterek munkája, akik a korabeli Európa legjelentősebb ötvösiparral rendelkező városából, Augsburgból, illetve Nürnbergből származtak. Karrierjük Prágában, II. Rudolf udvarában ért össze. A tárgy testét maga a félbevágott Seychelle-szigeteki kókuszdió alkotja, melyet két aranyozott ezüstsellő tart. Aranyozott fedelén a tengerek feletti hatalom szimbóluma látható: Neptunus, ahogy félig ló, félig hal hatásán, egy *hippokamposzon* lovagol. A gyűjteményben egyébként több, más típusú kókuszdióból készített tárgy is fennmaradt (5. kép).²⁰

A középkori bestiáriumok groteszk alakjait idézi Nikolaus Pfaff egy másik munkája: egy kupa, melynek apró, aranyozott fémrovarokkal és -bogarakkal díszített talpára épített teste keményített, korallmintásra formált vaddisznóbórból készült, fedele pedig üvöltő sárkányfejet formál orrszarvú-szarvakkal (6. kép).²¹

A prágai *Kunstskammer* univerzális gyűjtemény volt, amely magában sűrítette és kivonatolta a világot. Nagyterme a *naturalia*, a *mirabilia* és az *exotica* világot ötvözte, benne a tudomány, a világ megismerésének eszközeivel, kifejezve, hogy az ember a természetet a *scientifica* segítségével ismeri és érti meg, majd az *artificialia*, a művészet által emeli újabb szintre.²²

II. Rudolf gyűjteményében számos automata, azaz mechanikus óraműszerkezettel mozgó tárgy is helyet kapott. Ezek a virtuóz művészeti és technológiai megoldásokkal kialakított önműködő szerkezetek az élet illúzióját keltették a világ minden ismeretét egy helyiségbe sűrítő *Wunderkammerek* élettelen terében. Az automaták azonban nemcsak a kora újkorban voltak a csodakabinetek kivételes, központi darabjai, manapság is a művészeti, illetve iparművészeti múzeumok kiemelt műtárgyai.

A bécsi Kunsthistorisches Museum Kunstskammerében látható egy hajó alakú, összetett művészeti koncepcióval kialakított hajóautomata, amely gyakor II. Rudolf gyűjteményének egyik darabja

volt. A 67 centiméter magas és 66 centiméter hosszú tárgy aranyozott ezüstből készült, óraműszerkezete réz és acél, bábuinak ruhái festettek, ugyanígy a vitorláit is. Az automata ma is működőképes. Játéka során a bábuk először lassú, ünnepélyes dallamot játszanak, kezüket és fejüket mozgatják, dobolnak, valamint harsonázást és trombitálást imitálnak, majd kis szünet után a hajó elindul egy hasonló, gyorsabb, magasabb hangokon megszólaló tételre, végül ágyúlövésekkel fejezi be a mozgását. A bábuk ruházata és a trombiták apró zászlóin látható kétféjű sasok egyértelművé teszik, hogy egy birodalmi hajót lát a szemlélő. Maga II. Rudolf német-római császár is feltűnik a hajón, a rácsozott tetetű kabinban. A hajó vitorláin a tengerek mitológiai lényei láthatók, sellők és *hippokamposzok*, valamint kentaurók, ahogyan a vízbe gázolnak.²³ A hajó testén körbefutó vésett felirat a hajó-állam, hajóskapitány/kormányos-uralkodó szimbólumrendszerre épül, illetve megadja a tárgy készítésének évét is: 1585.

A műtárgyat megalkotó mester, Hans Schlottheim a korszak egyik jelentős órásmestere, aki leginkább automatái révén ismert. Schlottheim neves naumburgi óraműves (7. kép) család sarja volt, művészete azonban Augsburgban bontakozott ki, 1576-ban itt vált céhmesterré is. Tíz évvel később II. Rudolf prágai udvarába került, ahol három évig dolgozott, ezt követően pedig az 1590-es években a drezdai, szász választófejedelemi udvarban is dolgozott.²⁴

Egy II. Rudolf hajóautomatájához hasonló darab látható a londoni British Museumban is. A tárgyat (9. kép) 1886-ban Octavius Morgan brit politikus, történész és műgyűjtő, a Royal Society tagja, a British Museum jelentős donátora ajándékozta az intézménynek. A mechanikusan mozgó galleont²⁵ mintázó darabot a kutatás szintén Hans Schlottheim munkájaként tartja számon. Az 1585 körül készített tárgy az előzőnél nagyobb méretű, 104 centiméter magas, 78,5 centiméter hosszú és 20,3 centiméter széles. Belső óraműszerkezete vasból és rézből készült, a hajó teste aranyozott, domborított és cizellált díszítés borítja, melyen a tengerek világának mitikus lényei jelennek meg.

▲ 7. kép. Hans Schlottheim: Hajó formájú automata, Augsburg, 1585 (aranyozott és részben festett ezüst, rézötözet, vas, 67 x 66 x 67 cm, Kunsthistorisches Museum, Bécs, ltsz. Kunstkammer, 874)

▲ 8. kép. Az automata részlete

A fővitorla a Habsburg család címerállatával, a kétfejű sassal ékesített, alatta egy zománcdíszes ezüst oralap látható, melynek két mutatója van.²⁶

A tárgy egykor kétszeres funkcióval bírt. Egyrészt mérte az időt, minden negyed- és egész óraker az árbócok kosaraiban ülő, zománcdíszítésű sárgarézből formázott alakok apró kalapácsokkal elütötték az adott óra számát. Másrészt pedig külön

játéka is volt: a hajó elindult, kereken gurult, miközben egy fűjtatóval működő sípszerkezet dallamot játszott. A fedélzeten látható tizenöt bábu közül tíz trombitált, kettő dobolt, három pedig felügyelte őket. A figurák közül nyolc már nem eredeti darab, most látható megjelenésük leegyszerűsített.

A hajó hátsó részén, a kabin előtt áll II. Rudolf császár alakja, koronája felismerhető, kezében országalmát és jogart tart. A fölé boruló baldachint a Német-római Császárságra utaló, vésett és domborított ornamentika díszíti. A tárgy játéka során az ülő császár aranyból készített alakja előtt vörös, hermelinnel díszített palástban vonult el hat választófejedelem²⁷ festett bábuja, köztük maga a tárgy egykori tulajdonosa, I. Ágost szász választófejedelem is. A hódoló fejedelemeket mozgó szemével követte a császár az automata játéka során, jogarát mindegyikük előtt megemelte. A hajó végül tüzelt, egykor mind a tizenegy ágyújából, így mozgása erős hang- és füstjelenség közepette fejeződött be.

A mechanikus galleon 2010 óta nem játszik, egykor azonban rendkívül összetett, hét egységből álló szerkezet működött. Az első az óraszerkezet fogaskerekeit, a második a negyedek, a harmadik pedig az egész órák ütését irányította. A szerkezet negyedik egysége a zenét adta, illetve a zenélés imitálásában részt vevő figurákat mozgatta. A játék muzsikájának dobszólamát külön mechanizmus biztosította, ez az

ötödik egység. A hatodik a hajó kerekeit mozgatta, ezáltal gurult játéka során a tárgy. Az utolsó, a hetedik pedig az ágyúkat sütötte el.

A 18. században a tudományos fejlődés új irányzatainak nyomán megváltoztak a filozófia új útjain a tudás felhalmozásának és rendszerezésének módjai. Ez a változás az univerzalitásra törekvő, a világot

egy térbe sűríteni kívánó *Kunstammere*k és *Wunderkammere*k idejének végét jelentette. A legnagyobb gyűjtemények a 19. századra szinte mindenütt nyilvános múzeumokká alakultak Európában. A *Wunderkammere*k terébe egybesűrített mikrokozmosznak az elsőre rendezetlen szertelensége enciklopédikus, rendszerező jellegű kollekcióná alakult. Az ipari forradalom hozta technikai fejlődés hatására a *Wunderkammere*k ékét jelentő automaták már nem a teremtést utánozták, a gépek által keltett élet illúziója ekkor már nem Isten teremtő hatalmát hamisította. A mechanikus szerkezetek fokozatosan kiléptek a tudatosan megkomponált gyűjtemények mikrokozmoszteréből, és az ember szolgálatába álltak. ■

▲ 9. kép. Hans Schlottheim: Mechanikus galleon, Augsburg, 1580–1590 (sárgaréz, vas, ezüst és zománc, 104 x 78,5 x 20,3 cm, The British Museum, London, lt.sz. 1866,1030,1)

JEGYZETEK

- 1 KUWAKINO 2013, 303–324. o.
- 2 QUICCHEBERG 1565.
- 3 A kora újkori ritkasággyűjteményekről összefoglalóan lásd: MAURIÈS 2002.
- 4 A német *Wunderkammer* szó szerinti jelentése: 'csodakamra'.
- 5 ALDROVANDI 1642; FINDLEN 1996, 17–31. o.
- 6 VISKOLCZ 2014, 163–179. o.
- 7 FINDLEN 1996, 26–27. o.
- 8 LEGATI 1677.
- 9 TERZAGO 1664.
- 10 FINDLEN 1996, 33–35. o.
- 11 BONNANI 1709.
- 12 FINDLEN 2004.
- 13 KISS 2005, 436–468. o.
- 14 *Kunstkammer* (német): művészeti gyűjtemény.
- 15 KAUFMANN 1994, 83–102. o.; FINDLEN 1997, 209–219. o.
- 16 Különleges, a korszakban gyógyhatásának tartott, vörös agyagból készült edény.
- 17 *Handstein* (német): ércből megmunkált, jellemzően asztali dísz, kis-plasztika.
- 18 HAAG–KIRCHWEGER 2012, 186–188. o.
- 19 KIRCHWEGER 2008, 189–194. o.
- 20 HAAG–KIRCHWEGER 2012, 200–201. o.
- 21 Ő. 202–203. o.
- 22 BUKOVINSKÁ 2015, 229–254. o.; KAUFMANN 2004, 526–537. o.
- 23 HAAG–KIRCHWEGER 2012, 218–219. o.
- 24 ABELER 1977, 552–553. o.
- 25 16–17. századi óceánjáró teher- és hadihajótípus.
- 26 THOMPSON 2004, 52–55. o.
- 27 A hat választófejedelem: a mainzi, a kölni és a trieri érsek, a rajnai palotagróf, a szász herceg és a brandenburgi örgróf. A hetedik cseh királyi címe miatt maga II. Rudolf volt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABELER, Jürgen 1977. *Meister der Uhrmachtenkunst*. Uni Set, Wuppertal.
- ALDROVANDI, Ulisse 1642. *Monstrorum historia cum Paralipomenis historiae omnium animalium*. Nicolò Tebaldini, Bologna.
- BENTZ, Katherine 2012. Ulisse Aldrovandi, Antiquities, and the Roman Inquisition. *Sixteenth Century Journal*, 43. évf. 4. sz. 963–983. o.
- BONANNI, Filippo 1709. *Musaeum Kircherianum*. Giorgio Placho, Róma.
- BUKOVINSKÁ, Beket 2015. Die Kunstammer Rudolfs II. Entstehung, Niedergang, Wiederentdeckung. In: Sabine Haag – Franz Kirchwegger – Paulus Rainer (szerk.): *Das Haus Habsburg und die Welt der fürstlichen Kunstammern im 16. und 17. Jahrhundert*. Kunsthistorisches Museum, Bécs. 229–254. o.
- KAUFMANN, Thomas DaCosta 1994. A kincstárol a múzeumig. Az osztrák Habsburg-ház gyűjteményei. *Café Babel*, 4. évf. 14. sz. 83–102. o.
- KAUFMANN, Thomas DaCosta 2004. Remarks on the Collection of Rudolf II. The Kunstammer as a Form of Representation. In: Donald Preziosi – Claire Parago (szerk.): *Grasping the World. The Idea of the Museum*. Ashgate Publications, Aldershot.
- FINDLEN, Paula 1996. *Possessing Nature. Museums, Collecting, and Scientific Culture in Early Modern Italy*. University of California Press, Berkeley.
- FINDLEN, Paula 1997. Cabinets, Collecting and Natural Philosophy. In: Eliška Pučíková (szerk.): *Rudolf II. and Prague. The Court and the City*. Thames and Hudson, London. 209–219. o.
- FINDLEN, Paula (szerk.) 2004. *Athanasius Kircher. The Last Man Who Knew Everything*. Routledge, London – New York.
- HAAG, Sabine – KIRCHWEGGER, Franz (szerk.) 2012. *Die Kunstammer. Die Schätze der Habsburger*. Kunsthistorisches Museum, Bécs.
- KISS Farkas Gábor 2005. „Difficiles nugae”. Athanasius Kircher magyarországi kapcsolatai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, CIX. évf. 4–6. sz. 436–468. o.
- KIRCHWEGGER, Franz 2008. Arcimboldo und die Welt der Kunstammern. In: Wilfried Seipel – Sylvia Ferino-Pagden (szerk.): *Ausstellungskatalog Arcimboldo. 1526–1593*. Kunsthistorisches Museum, Bécs. 189–194. o.
- KUWAKINO, Koji 2013. The Great Theatre of Creative Thought. The Inscriptions vel tituli theatri amplissimi (1565) by Samuel Quiccheberg. *Journal of the History Collections*, 25. évf. 3. sz. 303–324. o.
- LEGATI, Lorenzo 1677. *Museo Cospiano. Annesso a quello del famoso Ulisse Aldrovandi donata alla sua patria dall'illustrissimo Signor Ferdinando Cospi...* Giacomo Monti, Bologna.
- MAURIÈS, Patrick 2002. *Das Kuriositätenkabinett*. DuMont, Köln.
- TERZAGO, Paolo Maria 1664. *Musaeum Septalianum. Manfredi Septalae patritii Mediolanensis industrioso labore constructum*. Elisei Violae, Tortona.
- THOMPSON, David 2004. *Clocks*. British Museum Press, London.
- QUICCHEBERG, Samuel 1565. *Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi...* Adam Berg, München.
- VISKOLCZ Noémi 2014. Ulisse Aldrovandi műveinek összkiadása a 17. századból az SZTE Klebersberg Könyvtárban. *Magyar Könyvszemle*, 130. évf. 2. sz. 163–179. o.

Elalvás előtt

→ BOTH BALÁZS

Kemény viaszból csorduló méz.
Bronzarcú este, nyári vasárnap.
Rácson sült hús, régi napot idéz.
Sziromhullató berillzöld ágak.

Csend tűzfénye, mely nem sebez meg.
Az Adria, mielőtt leszáll a nap.
Négy halk mondat, talán a kezdet.
Az első vers, ami szívembe kap.

Lámpasor álma az éji parton.
Zuhanni, hatezer méteren át.
Részvét, nyakkendő, kórházi karton.

Áruló csókja, pár igaz barát.
Mikor a lányom az ég felé tartom,
és elmosolyogja magát.

Anyák napja

Húsod és véred fényeből
szóttél nekem napot és eget.
Szél fújta tested csipkebokrait.
A lélek Istennél lebegett.

Mikor az idő, mely kezdettől
benned és bennem egy ütemre járt,
mert fájtam neked, felmutatta
a teremtés gyönyörű iszonyatát:

két testté lettünk. Majd szemem
lámpák éles fénye sebezte,
félméternyi magányod adták
azon az estén a kezedbe.

Negyvennyolc éve. Elfáradtam, anya.
Virággal sírod előtt állok.
Fájt-e annyira megszülnöd engem,
ahogy nekem fáj a hiányod?

Hagyaték

A postaládán idegen név áll.
Tárgyaid földbe, tűzbe vesztek,
Tanúként rólad utód se szól
az élő emlékezetnek.

Küzdj, álmodj, élvezz – nagyot ásít,
kítárva karját a romlás:
hallgat a köd, benne autóroncs,
porladó macskacsontváz.

Öklöd, a csend, téged ütött le.
Szétfutó gyűrűk a vízen –
álomban talán apámhoz szólok,
de nem hallja már senki sem.

Fiam 18. születésnapjára

Ütődöt csodajelek kísérték:
április fújt az ágakra lombot,
apró rúgások, ultrahangfénykép,
majd barlanghomályod szertefoszlott.

Tudom, csak reflex, ahogy parányi
ujjaid megragadták az ujjam.
Férfiből kezdtem apává válni,
tanítottalak, és én is tanultam.

Emlékszel? Rúgtuk a bőrt lenn,
kezünkben ijá feszült a faág,
neveltünk, mikor ült a börtönben
Máris szomszédal a Mész család.

Év zuhog évre. Hajam deres lett.
Elszálltak közös kölyökeink.
Tizenyolc csillag ragyog feletted:
az új horizont hívó fénye ring.

Seneca

Mi a lélek? Ma sziromkápázat,
nektárillatú, napos mező –
holnap: dőlt fejfák közt kóbor árnyak,
néhány növény, és mind mérgező.

Változik, romlik, ahogy az anyag,
aki arcon üt, holnap mosolyog rád,
s repül a lelked, éhes madarak,
ha hullnak a kenyérmorzszák.

Nárcisz születése

Letérdelt. A nimfák lopva nézték,
vagyva mind beteljesedni sorsát.
A folyó tükrében csodálta képét,
köré rajzoltak a tavirózsák.

„Bajamtól lángol a víz! Ennyi szépség
nincs sehol, tán csak ha istenek ontják
olvadó arany és ametiszt fényét,
mind kápázat, de én: a valóság!”

S nézte, nézte, tőr szívében a titka,
ki Nemeszisztől bosszúért esdett,
kéregbe vájva körmét, a nimfa.

Az ifjú, nem unta az önszerelmet –
reggelre virág lett, és sárga szirma
a szélben, mint a lányok dala, lengett.

Dante: Inferno

Üldözött, pillants hátra. Bár nehéz,
ím, e tűzben megolvad a titok.
Itt kell, hogy lelkeddel szembenézz:

napfényben ázó, büszke nárciszok,
hajnali harmat, lágy madárdal –
Lapján könyvednek, ha egyet fordítok,

bakó vagy, aki lesújt a bárddal.
Benned nőtt, rügyből a lomb, te voltál,
e katlanban a bűn súlya rád vall:

latrinabúz lett lényed, nem égi oltár,
isteni törvény, vagy önfejed szerint.
Az éjszín kámzsás inkvizítornál

járd be ezt a pokolkört megint.

Weöres-improvizáció

Igazi arcom nem láthatod:
folyton hullámzó víz vagyok.
Felhők tükre, a Nap föléd,
lelkedig csorgó, nagy sötét.

Igazi hangom, tudd, nem ez –
akit bántanak, megsebez.
Ha csend vagy, én a láng, vihar,
ha szomjas, bürök, bájital.

Igazi lényem változó:
titok, mint roncs kalózhajó.
Odüsszeusz, kit szirén kísért:
hite a kard, az íj, a vért.

Hirosimai gyerek verse

Gázláng (1944)

Álmomban mindig lángot iszom.
Ezerfokos fény metszi hátam.
Kobaltkék csillag az otthonom.
Fürdök radioaktív sugárban.

Kilépve időm árnyékából,
arcom helyén vakító rúnák.
Minden madarat négy motor repít:
árvaság, halál, tűz, szomorúság.

Maszkmögött, rejtve igazi arcom,
a gyerekkor nem múló sok sebe ég.
Gázlángmosolyom ha rád villantom,
a téboly tompakék fénye tiéd.
Add nekem idő! Ókori átok
csorog le sötéten ablakomon.
Fájjon a csend, mint ostorcsapások –
gyúlt idegeiddel játszadozom.
Gyűlöllek, hát ne hagyj magamra.
Mikor kint-bent jeges zápor zuhog,
előhív elméd, a zord sötétkamra,
de többé a fényre ki nem jutok.

Teremtő képzeletünk

→ BOTH BALÁZS

„A valóságban nem létező dolgok elképzeléséhez szükséges mentális képességünk a fantázia, mely magában foglalja a kreatív alkotást, az álmvilágot és a szórakoztatást is.” Ezt a választ adta a mester-séges intelligencia, a ChatGPT arra a kérdésemre, mit jelent a fantázia. Szabatos válasz, tudvalevő, hogy akár politikai beszédek és szépirodalmi szövegek létrehozásában is döbbenetes eredményekre képes. Sokan kongatják a vészharangot, egyfajta „Terminátor-korszak”, a „gépek lázadása” jellegű apokaliptikus bekövetkezését jósolva. Természetesen ha nem is mindent, de sok találmányt és energiát hasznosíthatunk jó és gonosz célokra egyaránt.

Júliusban a bécsi repülőtéren, mikor indulás előtt feldübörgött az Airbus két szárnyába épített gázturbinás sugárhajtómű, hogy a több mint ezer kilométeres távolságot másfél óra alatt maga mögött hagyva földet érjen Nápolyban, az első sugárhajtású gép jutott eszembe. A Messerschmitt Me-262 fejlesztése a második világháború kitörése előtt egy évvel kezdődött, és a gép 1942. július 18-án emelkedett először a levegőbe. Orrában négy darab harminc milliméteres gépágyú rejtőzött, a szövetséges pilóták „légkalapácsként” emlegették rettegve, mert néhány lövéssel lángba borította hatalmas négymotoros bombázóikat. A háború véget ért, a sugárhajtás maradt, csakúgy, mint Hi-

rosima és Nagaszaki iszonyatos emberi és anyagi áldozattal járó tragédiái után a maghasadás energiájának lelassításával működő atomreaktorok, melyek ma is jelentős szerepet játszanak a világ energiaellátásában.

Békésebb vizekre evezve, az emberi fantáziát a művészeti alkotásokban is megcsodálhatjuk. Homérosz, Dante, Shakespeare, Goethe műveit olvasva, Mozart, Bach, Beethoven zenéjében gyönyörködve, a képzőművészet nagyjainak képei előtt állva vagy a filmek világában kalandozva elgondolkodhatunk, hogy az emberi képzelőerő valóban határtalan. Az évezredek során szerzett tudásunk, műveltségünk, a kollektív emberi lét és az egyén szubjektív életének, tapasztalatainak, emlékeinek sűrítmenyéből születő nagy művek egyike-másika bizonyos, hogy életünk végéig velünk marad. Pilinszky János *Apokrif* című versének mondatai huszonöt éve kitörölhetetlenül élnek emlékezetemben, időről időre felmerülve egy-egy életszakaszban. És a Szentírás, Jézus szavai az evangéliumokban, a hegyipatak-tisztaságú mondatok, melyek örök igazsággal fénylenek minden kor emberei számára. Ahogy lélegzünk, eszünk, illene mindennap lelki és szellemi táplálékkal is élnünk. Alkotóképességünket – fantáziánkat – pedig gyógyításra, építésre, remekművek alkotására fordítanunk mindannyiunk javára, Isten még nagyobb dicsőségére. ■

▲ JR Korpa: cím nélkül, 2024

Sötétség

→ SZEMETHY ORSOLYA

Utolsó emlékem abban különbözik az álmaimtól, hogy színes, míg az álmok fekete-fehérek. Tisztában vagyok a fogalmakkal, pedig talán értelmezhetetlenek számomra. Annak kéne lenniük, hiszen éppen huszonöt éve, hogy megvakultam hároméves koromban.

Utolsó emlékem rövid, eleje és vége nincs, elmosódó színfoslány, és a hangok, a csaholás, a szél zúgása hangosan dübörög, nem hasonlítható ahhoz, amit egyébként hallok. Ez a szélzúgás zene, a csaholás, nyüszítés fülsiketítő, a képek pedig, mielőtt bekebeleznék őket egy széteső szivárvány, élesek, ragyogóak.

Egy erdőben sétálunk a családommal, kicsi vagyok, lassan lépkedek, előttünk két kutyánk fut, a zsemleszínű meg a kisebb fekete, szabadon. Néha egymásnak dőlnek futás közben, versenyeznek, látszik, hogy egy falkához tartoznak ők ketten, boldogok, összeérintik a vállukat, nyargalnak sebesen előre, néha felvakkantanak. Eltorzul a hangjuk, vékonyodik, már csak nyüszítés, ahogy az emlékképet bekebelezi a sötétség.

Léna húgom elmondásából tudom, hogy mindenki öregszik, két kutyánk régóta nincs már meg, ami furcsa, hiszen velem vannak nap mint nap, nem érintem őket, csak látom magam előtt, ahogy futnak, végtelenítve.

Húgom és anyám, nagymamám mindig elérhető közelségben vannak, ritkán hagynak magamra, mindig segítenek, felvenni, levenni a ruhákat, eligazodni új helyzetekben. Pedig magamtól is megoldanám. Nem vagyok egyedül a sötétben sem.

Ennek egy részét Léna húgomnak köszönhetem, aki részletesen, élvezettel beszél mindarról, ami körülvesz minket. Sok időt tölt velem, a saját arcán megmutatja nekem, milyen a változás, ahogy felnő az ember, már nem a gyerekcotot viseli, amire nem emlékszem, hiszen ő még nem létezett, amikor én hároméves voltam. Én sem azt viselem, közli minden érzélem nélkül.

Elmondja, hogy nézek ki, mire hanyagul firkált arckép jelenik meg előttem fekete háttér előtt illanó fehér vonalakkal. Anyám arcára emlékszem, Léna már-már szemérmetlen alaposággal mondja el nekem, milyen az arca most. Nem akarja megszipíteni, tárgyilagosan beszél, ahogy általában az emberekről, nekem tetszik, nem tudom, általa válok-e olyanná, amilyen vagyok, az ő szavai alapján képzelem el a külvilágot, vagy a sajátom ez?

Azt hinnék, nincs saját valóságom, pedig van, egy részét Léna festi, más részét hallgatom, érzem, a szavakból megalkotom a képeket, melyek nem tángitanak. Eleinte mintha kínozni akartak volna, bármit hallottam, azonnal látni kezdtem azon a belső képernyőn, ahol a sötétben először furcsa krikzkrakszokból, szellemképes vonalakból alakok, épületek, szobák, állatok formálódtak gyerekesen vidám színekkel, amilyenekkel otthagytott engem a világ. E barlangban ezernyi gyertya ég, megadatott a készség, hogy éjjel, mikor lehül a levegő, elcsendesedik a világ, elfújhassam őket, majd elaludjak ugyanúgy, mint bárki más. Álomban fűgén ugranak fel újra a kimérák, hogy a könnyed, lebegő térben új kalandok elébe nézzünk.

→ *Szemethy Orsolya* (1976): képzőművész, író, lovasoktató. 2020-ban mint legjobb elsőkönyves szerző regénykéziratával (*A következő megálló: a Boldogság*) elnyerte a Petri György-díjat. Legutóbbi (első) kötete *A sikoltó – Rémnovellák* (Magvető Kiadó, 2022) címmel jelent meg.

A vízben ellazulok, pedig ez a wellnessfürdő nem az óceán, szűk, nekimehetek a lépcsőnek, a medence szélének még könnyebben, mint a szárazföldön. Léna és anyám hűségeken navigálnak, elmondják, hogy milyen szép a hely, ahová nyaralni jöttünk. Szép. A fürdőköpeny tapintása – akár egy állat bundája. Szeretem az állatokat, fantasztikus teremtmények, álmomban különös, meleg öleléssel fogadnak, látnak a sötétben, én is látom őket. Pálcikavékony lovak, szaladó kutyák, szárnyas griffek, amilyenekről Léna mesélt nekem, nem ám gépiesen, hanem a rá jellemző, tán direkt az én számomra kifejlesztett sebészi precizitással. Hallottam, amikor anyám néha rászólt, ne rémítsen meg a történeteivel, amikor sétálni mentünk, tiltakoztam, mondtam neki, nem rémisztenek. Örökké élnék, anyám és Léna sem öregszik, hiába érzem, ahogy megtapintom az arcukat, hogy más, mint volt néhány éve. Anyám szavaival: én vagyok az ő hősiük, akinek egy rossz szava nincs, amiért ilyen nehéz terhet rótt rám az Isten.

Tudom, hogy valójában rájuk róttá, és nem rám, aki hős vagyok, minden fantasztikus történetem hőse, kiválnak a falból, a sötét szurokból ők is, oda lépnek hozzám, együtt megyünk. Nem kell vigasz, próbálok nekik is nyújtani, nem hordok szemüveget, nem szeretném, hogy a többiek azon gondolkozzanak, mi van mögötte. Az én szemem tükrébe nem néz senki, Léna szerint, de egyet se búsuljak, mert okosabb vagyok bárkinél, elég csak szóba elegyedni velem. Ha társaságba megyünk, Léna mindenki-vel közli, hogy nem vagyok hülye, csak vak, és ha hozzám intézik a szavaikat, legyenek kedvesek a nevemen szólítani, nem elég, ha felém fordulnak. Őszinte szeretettel bánik velem, pedig anyám egyre ingerültebb, amikor Léna hív, hogy írjunk mesét, miközben tudja jól, hogy a húgom nélkül nem lenne teljes az életem.

A történeteket eleinte együtt találjuk ki, már csak én beszélek, ő leírja, és megtanít írni a nekem vett számítógépen, nyelvtanilag, stílusában ellenőrzi, közös játékunk ez, anyámnak voltaképp egy szava sem lehet, kutyám is van, akivel bárhová elmehetek, hogy más levegő érje az arcomat, mint otthon vagy

a kertben, az árnyas fák között. Teher lenne? Egy külön világegyetem, melyet nekem alkotott a teremtmője, és Lénát küldte, hogy megmozdítsa, életre keltse az alakokat, melyek benépesítik. Áldás, nem átok van rajtam. Minden átszűrődik azon a magas falon, ami elárnyékolja előlem a külvilágot, ha magam maradnék, már akkor sem tűnne el, Léna szellemhangja folytatná az elbeszélést, én pedig bátran indulnék tovább nélküle is. Néha azt gyanítom, örökké fogok élni. Nem mondtam senkinek, de egyre inkább biztos vagyok benne, oly szilárd ez a birodalom, ami bennem lakozik.

Anyám egy idő után belátta, hogy mi húgommal együtt vagyunk, együtt maradunk, amíg csak lehet, nem veszíti el Lénát akkor sem, ha az iskola mellett a legtöbb szabadidejét velem tölti. Nem küldi már el, hogy legyen a barátaival, mert az ő korában ezt kéne tennie, hogy normális élete legyen. Azt nem teszi hozzá, hogy ahelyett, hogy a vak bátyjával tölti

▲ Miamojolene: Persona, 2011 (fotó)

azt az értékes időt. Aztán elhallgat, biztosan elmélkedik, milyen a normális élet. Megnyugtatom, hogy ezt nem tudhatjuk, mert az én életem, bár szűk, és én maradok az egyetlen hőse, attól még egészen normális.

Megsimogatja a fejem, érzem, hogy már nem remeg, nem gyengül el, mint régen. Kigyógyul ő is a sajnálkozásból, elfogadja.

Nagyanyám sosem tiltakozott, nem érdeklik sem Léna hátborzongató történetei, az, hogy kioktat másokat, hogy túl sok időt tölt velem, nem érdekli anyám sajnálkozása meg a különféle világegyetemek, sőt. Most például hallom, ahogy kiált nekünk, jöjjünk ki a vízből, fotót akar készíteni a családról ezen a gyönyörű helyen, még ebéd előtt.

Elfáradtunk a fürdőzésben, éhesek vagyunk, de ha nem így lenne, akkor sem tiltakozna senki. Léna rám segíti a köntöst, mivel nem a saját ruhadarabom – elkél néhány mozdulat. Ő pedig nagyon

„Aztán elhallgat, biztosan elmélkedik, milyen a normális élet. Megnyugtatom, hogy ezt nem tudhatjuk, mert az én életem, bár szűk, és én maradok az egyetlen hőse, attól még egészen normális.”

szelíden, automatikusan teszi ezt. Aztán elrendezi a hajamat, amiről pontosan tudom, hogyan van levágva, legalábbis van róla elképzelésem, hiszen részletesen elmondta, és ha megtapintom, magam is a helyére tudom fésülni, kétoldalt rövid, a fejem tetején kissé hosszabb, ezt oldalra fésüli az ujjjával, megigazítja a köntöst a vállamon, és odavezet a fénybe, ahová állnunk kell a fotó végett. Érzem a meleget a bőromön, anyám az egyik oldalamra, Léna a másikra áll, mindketten belém karolnak. Nagyanyám hangosan számol, mikor mosolyogjunk, és nézzünk majd rá. Léna kuncog, mire anyám lepisszegi. Tudom, arra gondol, milyen felesleges ez, de tiszteli nagyanyánkat, nem szól. Én nem fogom látni a képet soha, csak ők, mégis jobban látom őket, mint ők valaha fognak, mert a bennem eltűnt arcoknak hatalmas, örökkévaló csarnokával semmiféle rögzített kép nem versenghet. ■

Klerikus és laikus az oltár és a rítus azonos oldalán

Beszélgetés Balogh Péter Piusszal és
dr. Földváry Miklós Istvánal

→ NEGYELA LÁSZLÓ

A katolikus egyház második vatikáni zsinatának (1962–1965) hatására gyökeres fordulatot vett a római katolikus liturgia. A trienti zsinat által jóváhagyott, mintegy öt évszázadig érvényben levő, szigorúan csak latin nyelven végzett szertartást a népnyelvű szentmisék váltották fel. Ekkortól változott a liturgia iránya is. A hagyományos rítushoz (trienti vagy háttal misézés) különböző módon viszonyulnak a mindenkori regnáló egyházi előljárók (a püspökök és a pápa): van, aki ellenzi, van akinek közömbös, de akad olyan főpap is, aki nyíltan támogatja.

Vasárnap délelőttönként a 10 órai hagyományos rítusban bemutatott szentmisére zsúfolásig megtelik a budapesti belvárosi Szent Mihály-templom. Aki nem érkezik időben, annak már nem jut ülőhely. Döntő részben fiatalok látogatják ezt a szentmisét. A Váci utcai templomigazgatóval, Balogh Péter Piusz gödöllői premontrai apáttal és a rendszeres hagyományos rítussal történő liturgikus élet szervezőjével, dr. Földváry Miklós Istvánal beszélgettem.

NEGYELA LÁSZLÓ: *A hagyományos rítussal kapcsolatban az a vád szokott felmerülni, hogy művelői idősebbek, és nosztalgiából művelik vagy gyakorolják ezt a liturgiát. Földváry úr, ön a fiatalabb generációnak a tagja, így ön erre rácsáfol. Hol találkozott ezzel a rítussal?*

FÖLDVÁRY MIKLÓS ISTVÁN: Ma már csak utolsó tagjai élnek annak a generációnak, amely még emlékezhet gyerekkorából erre a liturgiára. Egyébként a

főpapoknál is érzékelhető, hogy az a nemzedék, amelyik még papként vagy akár ministráns gyerekként megtapasztalhatta a régi liturgiát, most már a nyolcvanéves korosztály. Talán még a nyolcvanas években, amikor ez a kérdés új lendületet nyert – Lefebvre érseknek a mozgalma és a Szentzékkal való konfliktusa kapcsán –, lehetett beszélni ilyen emlékezetéről, bár akkor sem volt jellemző Magyarországra. Amikor én bekerültem ebbe a körbe, Magyarországon a múltba néző megközelítés még egyáltalán nem volt meghatározó. Olyan idős embert láttam már, aki meglátta ezt a liturgiát, és valamiféle nosztalgia töltötte el, de ez jellemző módon az úgynevezett csöndes miséken történt. Fontos hangsúlyozni, hogy a mi liturgiánk tartalmát tekintve valóban az, amit az idősebb generáció valaha tapasztalt, de érzéki szinten, tehát a szubjektív tapasztalat szintjén nem hasonlít rá. És sokszor szembesültünk is ezzel: eljöttek idősebb emberek, hogy most majd itt gyerekkoruk liturgiáját fogják látni, aztán azt se tudták, hogy mi történik, mert az ő gyerekkorukban ilyen nem volt.

Azok a reformok, amelyeket a második vatikáni zsinat után bevezettek, teljesen jogos problémákra reagáltak. Nem azt állítjuk, hogy szerintünk mindennek maradni kellett volna a régiben, hanem azt, hogy a fürdővízzel kiöntötték a gyereket is. Az egész kora újkor és különösen az elmúlt néhány évszázad olyan folyamatnak volt tanúja Európában, amelynek során a liturgikus gyakorlat, mondhatni, kiürese-

→ *Negyela László* (1984): várostörténész, a hittudományok doktora. Kutatási területe a kortárs szakrális építészet és örökségvédelem, valamint Szabadka várostörténete. A *Bácsmezei Napló* és *Az Úr Építi* című magazin, valamint a *Tabernaculum* teológiai periodika szerkesztője. Egodokumentumok, teológiai és építészeti könyvek szerkesztője. Legutóbbi, Oszkó Ágnes Ivettal közösen írt könyve „*Építs nekem hajlékot!*” – *Szubjektív zsinagógatúrák a Kárpát-medencében* (MMA Kiadó, 2023) címmel jelent meg.

▼ Fotó: Merényi Zita/Magyar Kurír

dett. Ezt valaha a disszertációmban úgy fogalmaztam meg, hogy kialakult egy „minimálliturgia” meg egy „maximálliturgia”.

Az európai kultúra a maga módján nagyon kreatív volt, ezért a liturgiára és a templomi gyakorlatra építve létrehozott például egyfajta professzionális zenekultúrát. De létrehozott építészetet, ötvös- és textilművészetet, irodalmat és egyebet is, ahol ehhez megvoltak az anyagi, intézményi, oktatási erőforrások. Ez oda vezetett, hogy a tényleges gyakorlat ilyenkor mintegy fölfelé hagyta el a liturgiát. Az alkotók elvileg szolgáltak a liturgiában, de a liturgia voltaképpen maga is a művészeti élet terepe, felülete lett. Érdeemes talán hozzátenni, hogy olyan felület, amely egyébként a legdemokratikusabb része volt ennek a kultúrának. Nem hallgathatott mindenki magas színvonalú zenét egy főúri udvarban, de a templomban – bizonyos szűrővel persze – mindenkihez eljuthatott. Voltak olyan évszázadok, amikor a népesség döntő hányadának a templom volt a magaskultúrával

való találkozás fő színhelye. A művészek, alkotók, szervezők szempontjából is azt a fajta publicitást, amelyet ma egy koncertterem vagy egy sportpálya ad meg, akkor a templom biztosította. Nyilvánvaló, hogy ha egy művész szerette volna, hogy marandó, magas presztízsű és széles közönséghez eljutó kulturális javakat hozzon létre, a legkézenfekvőbb dolog volt a liturgiába telepíteni ezeket a termékeket. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy az ilyen művek vallásilag rosszak vagy világiasak. Azt viszont mondhatjuk, hogy ha létezik liturgikus lelkiület, vagy hogy a rítus egyfajta autonóm világ, akkor az ilyen „maximálliturgia” már feszegeti és gyakran át is lépi annak a határait. Ilyen folyamat többé-kevésbé bekövetkezett más felekezeteknél is, de leginkább az Európában többségi, hatalmi helyzetben lévő keresztény felekezetek éltek át. Főleg a katolikusok, az evangélikusok és az anglikánok.

A másik oldal, amely számszerűen sokkal többeket érintett: a „minimálliturgia” volt. Azokon a

helyeken, ahol nem voltak ilyen erőforrások, a liturgia lejjebb ereszkedett, mint a késő középkori vagy kora újkori átlag. Egyszerűen azért, mert amit a középkorban nap mint nap a fönntartásához kellett csinálni nyelvben, zenében, tárgyi kultúrában, az túlságosan költséges és erőforrás-igényes volt. Akik hozzászóltak, hogy zenekar és kórus kell a zenes liturgiához, azoknak az egyszólamú liturgikus ének már nem jelentett semmit. Ahhoz viszont túl bonyolult volt, hogy komoly energiát fektessenek a megtanulásába és az életben tartásába. Ebből az lett, hogy egy falusi templom vagy egy városi plébánia esetén az úgynevezett olvasott vagy csendes liturgia vált normává: volt egy pap, annak volt egy ministránsa (ünnepélyes alkalmakkor néha több), esetleg még egy kántor. A pap csendesen elvégezte a maga szertartásait. A nép ezzel párhuzamosan vagy áhítatgyakorlatokat végzett: rózsafüzérezett, imakönyvet olvasott, vagy – különösen itt, a Habsburg-területeken – népekeket énekelt. Többnyire ez volt a való élet liturgiája.

A 20. században, sőt már a 19. században is, párhuzamosan azzal, ahogy a romantika nemcsak mint művészeti irányzat, hanem mint általános korhangulat felfedezi a múltat, a közösségiséget – az egyéni alkotók helyett a népszellemben rejlő zsenialitást –, sokan ráébrednek arra, hogy ezek a régi korok tudtak valamit. Lett egy bizonyos nimbusza a római rítusnak, a késő ókori Rómának és a középkornak. Ebből fakad, hogy elkezdik felfedezni a liturgikus valóságot, ami természetesen romantikus szűrőn keresztül történik. Kicsit olyan, mint például a jáki templom rekonstrukciója. Ma ennek a hitelességén, jogosságán vitatkoznak a művészettörténészek. Megint fordulatot élünk át, mert volt időszak, amely kárhozatosnak tartotta az eredeti művek mindenfajta továbbgondolását. De ma már sokan a hozzáértők közül is kezdik megkérdőjelezni a bokáig érő romok doktrínáját, a múlt konzerválása helyett szakmai körökben is egyre elfogadottabbá válik az igényes rekonstrukció.

A lényeg, hogy az úgynevezett liturgikus megújulás a 19. és 20. században bizonyos értelemben kitalált középkort teremtett, de lendületet adott

annak, hogy újra felfedezzék és megpróbálják gyakorlatba hozni a liturgia eredeti szövegét, zenéjét, tárgyi világát, sajátos lelkületét, logikáját, szerkesztését és esztétikáját. Volt egy lelkes mozgalom, amely lényegében ennek a múltnak az újrafelfedezéséből táplálkozott, miközben természetesen a maga 19–20. századi módján újraértelmezve tette magáévá. Ez volt az egyik meghatározó irányzat, amelynek hatása alatt a második vatikáni zsinatot is kezdeményező vagy azon közreműködő papi értelmiség felnőtt.

Ez, a forrásokhoz való visszatérés igénye kapcsolódott össze sajátos módon egy egészen más iránnyal, amely az egyház korszerűsítését, az egyház eurocentrizmusának felszámolását célozta meg, szembenézve azzal, hogy a legnagyobb katolikus tömegek már egyre kevésbé Európában élnek. De ugyanúgy benne volt ebben a második világháború sokkja is. Volt egy nemzedék, amelyik a klasszikus nyugati kultúrán nőtt fel, és romba döntötte a világot. Volt egy népességrobbanás, amely a generációs arányokat is megváltoztatta Európában. A háború után húsz évvel a népesség hatalmas százaléka volt fiatal, és ez, a hippikorszak élcsapata teljesen érthető módon nem tudta eléggé tisztelni az előző, háborús generáció örökségét. Egy másik kihívás volt a kor egyháza előtt, hogy ha szeretné megszólítani ezt a fiatal réteget, ha szeretné egy megújult egyházba átmenteni az ő gondolkodásmódjuknak, értékrendjüknek a kereszténységgel kompatibilis vonásait, akkor ezektől a régi, arisztokratikus, polgári vonásoktól kell megfosztani – ahogy akkor érezték: megtisztítani – az egyházat. Gyakorlatilag mindkét igény, a távoli, általában gyarmatosított népek kereszténységének egyenjogúsítása és a fiatalok és az alacsonyabb társadalmi osztályok felé való társadalmi nyitás együtt járt az egyház „európaiatlantizálásával”. Ez napjainkban is ismerős probléma. Más összefüggésben: a közéletben, a politikában állandóan jelen van a konfliktus, hogy vajon mit kezdjünk a gonosz agresszornak tűnő fehér ember örökségével. Az egyház ezt a diskurzust kivételes módon megelőzte, hiszen az már a hatvanas években lezajlott.

E két tényezőtől egy nagyon furcsa összekapcsolódás jött létre: az a szellemi irányzat, amely az egyház korszerűsítéséért küzdött, politikailag összekapcsolódott azzal a múltért lelkesedő romantikus szellemi hagyománnyal, amely a liturgikus megújulási mozgalomból táplálkozott. Ezek érdekszövetségbe kerültek egymással, mert mind a kettő a maga módján reformer volt: a maga módján mind a kettő valami újat akart. A korszerűsítési irányzatnak – ha most csak a liturgiát nézzük – szüksége volt arra a szakmai tekintélyre, amelyet a régi korokkal foglalkozó, forrásokhoz visszatérő erők jelentettek. A forrásokhoz való visszatérést sürgető erőknek viszont szükségük volt arra a társadalmi aktualitásra és lobbierőre, amelyet a reformerszárny jelentett az egyházban. Így történhetett, hogy megindult egy radikális reformsorozat, és olyan gyorsasággal végbe is ment, amilyenre addig nem volt példa az egyháztörténetben.

Én mindkét problémát látom és átélem. Amikor elkezdtem a liturgikus szervezkedést, a fiatal generáció tagja voltam, huszonnégy éves. Én is érzékeltem és érzékelem mindmáig, hogy szükségünk van modernizációra. Világi egyetemen tanítok, nem tisztán egyházi közegben mozgok. Többnyire nem vallásos fiatalok vesznek körül évtizedek óta a hétköznapokban. Ezért nekem velük kell a hangot megtalálnom, az ő nyelvükön kell érthetővé tennem a vallásos magatartást és annak történelmi megnyilvánulásait, miközben oktatóként nem folytathatok hittérítő tevékenységet. Nekem nyilvánvaló, hogy ehhez az érthetővé, sőt vonzóvá tételhez olyan nyelvet kell ma használnunk, amely nem a régi vallásos nyelvezet földézése. Belső, kenetteljes prédikátori nyelven senkit nem fogok tudni megszólítani, valószínűleg már az egyházon belül sem. Ebben az értelemben inkább ultraprogresszívnek mondanám magamat, semmint tradicionalistának. Olyannak, aki háromszázhatvan fokos fordulatot tett, ezért ténylegesen arra néz, amerre a konzervativizmus is, de nem azért, mert mozdulatlan maradt, hanem mert végigjárta a teljes kört.

N. L.: *Hogy jutott el oda, hogy élére álljon a hagyományos rítus mozgalmának Budapesten?*

F. M. I.: Volt egy nagyon mély tapasztalatom, hogy én szeretek európai lenni, hogy közöm van ahhoz a talajhoz, amelyből származom. És akarom is, hogy közöm legyen hozzá, ebben a paradigmában szeretném megélni az életemet, az önazonosságomat. Nem vagyok hajlandó belemenni az öndekonstrukcióba. Az európai múlt felfedezése például a 20. század második felében valami hasonló dolog volt a régizenei mozgalomban: a háború utáni nemzedék, amely még egyáltalán nem szimpatizált a közvetlenül őt megelőző európai örökséggel, észreveszi a barokkot, a reneszánszt, a középkort, és egyszerűen ledöbben attól a szépségtől, erőttől és dinamizmustól, amit ezeknek a koroknak az egyházi, népi és udvari kultúrája jelentett. Ha csak a történelemkönyvekben olvasunk róla a csatákkal meg összeesküvésekkel együtt, akkor ezek talán elég hervasztó koroknak tűnnek. De a történelemtudomány után az oktatás is lassan felfedezi, hogy nézzük meg azt is, mit építettek, mit énekeltek, mivel telt az élet. Amit az ember tényleg átél, az a kor tárgyi kultúrája, zenéje, irodalma, és ez valami egészen nagyszerű dolog. Valahonnan innen jövök. Gyerekkori alapélményem valami mély fogékonyság ez iránt: a kerületi zeneiskolában, zeneirodalom-órán tizenkét-tizenhárom éves koromban középkori zenét mutatott a tanár, és én azonnal kazettát kértem róla.

Ez időben egybeesett a személyes vallásos életem ébredésével, ahogy némelyek mondanák, a megtérésemmel. Az egyik legmeddőbb dolog, amit mint megközelítést visszautasítanék, az a tartalom és a forma szétválasztása vagy másként a hit és a kultúra szétválasztása. Ilyen értelemben nincs belső és külső. Ahogyan testben élünk, úgy a szellemi tartalmakat a kultúra testén keresztül tapasztaljuk és éljük meg. Ennek az egésznek, a láthatónak és a láthatatlannak az egysége tett engem rítus-, illetve liturgiakutatóvá. Egyébként ez megfelel a katolicizmus hagyományos felfogásának: egyrészt a megtestesülés dogmájára épül, másrészt a test feltámadását vallja – amit nagyon kevesen szoktak komolyan venni. Nem lelkek lebegnek a felhők között, hanem megdicsőül a világ, az anyavilág.

Az egyetemen latin–görög szakon végeztem, és ott a középkori latin révén mintegy újra kapcsolatba kerültem azzal a kultúrával, amely már gyerek- és kamaszkoromban is megérintett. Ez tette lehetővé, hogy újra közel kerüljek a gregorián énekekhez, a középkori liturgikus forrásokhoz, ezek átírásához. Témavezetőm, Déri Balázs professzor is ebbe az irányba terelt, szakdolgozatként ilyen szövegek kiadásával foglalkoztam. Ekkor kezdtem el tanítani a Zeneakadémia egyházzene tanszékén is. Az első évfolyam nagyon jó és fogékony volt, én is különösen szuggesztív voltam mint fiatal, kezdő tanár. Akkor jött a gondolat, hogy nem elég, sőt kevés csak tanulni erről, csinálni is kellene. Először nyári táborokat szerveztünk, ahol egyházatyák kommentárjait tanulmányoztuk, és liturgikus énekeket gyakoroltunk azokból a kódexekből, amelyekből év közben latint tanultunk. Innen jött a gondolat, hogy akkor végezzük el egy az egyben azt a liturgiát, amely ezekben a kódexekben van. 2004-ben tanítványaimmal

először szerveztük meg a nagyböjt első vasárnapját megelőző éjszakáján a virrasztó zsoltosmát. Ezek tehát nem misék voltak, mert ahhoz pap kell, ezt viszont világiak magukban is csinálhatták. Átírtuk a dallamokat és a szövegeket az eredeti, 13. századi könyvből, megtanultuk, hogy kell a gyakorlatba átültetni. Ez a kezdeményezés volt a kiindulópont.

Én magánemberként, illetve a családommal is ezt a liturgiát gyakoroltam. A zsoltosma volt a középpontban, amelyet a mai katolikus közösség kevésbé ismer, általában eltávolodott már tőle, de a keleti egyházak és a körülöttünk élő más hagyományos vallások életének központi részét képezi. Úgy nevezhetnénk átfogóan, hogy napszaki ima-istentisztelet. Ma a zsidóság istentisztelete lényegében ebből áll: van egy reggeli, egy délutáni és egy esti ima, illetve bizonyos alkalmakkor Tóra-olvasás. Az iszlám a napi ötszöri imával szintén napszakkokhoz kötődő ima-istentiszteletet végez. A korai kereszténység még részt vett a zsidó hagyomány

ima-istentiszteletében. Például az Apostolok cselekedeteiből kiderül, hogy Péter és János fölmennek a kilencedik órai, vagyis a délutáni minihaimára a templomba. A 3. századi *Apostoli hagyomány* című iratban ezek a napszakhoz kötött imák bevett gyakorlatként szerepelnek, a 6. században Szent Benedek *Regulája* pedig már teljes részletességgel leírja a napszaki imának azt a ciklusát és elrendezését, amelyet mi is végzünk. Ezt imádkoztuk házilag latinul, gregorián dallamokkal a feleségemmel együtt. Ma is mondjuk, és ebbe vontam be akkor a tanítványaimat is. Időközben kinőtt a kezdeményezésből a zsolozsma kiadása, így tudományos vetülete is van. Csak a napszaki imák után következett a mise.

Dobszay László nagy hatású tanár volt a Zeneakadémián. Ő már a hetvenes-nyolcvanas években a Schola Hungarica [*gregorián énekkar – a szerk.*] révén a magyar értelmiség látókörébe hozta a gregorián éneket és annak sajátosan magyar hagyományát. Az ő hatására, közreműködésére *scholák* alakultak egyes plébániákon. Így jött létre a gyülekezeti használatban élő népnyelvű, mégis teljesen hiteles gregorián énekkészlet. Ez hozzám már gyerekként közel hozta az anyagot, anélkül, hogy tudtam volna, valójában mi ez, és honnan származik. Dobszay aztán a kilencvenes évek végén, a kétezres évek elején egyre többször hallatta a hangját olyan összefüggésben is, hogy szerinte mi a baj a katolikus liturgiával, hol tévesztettek utat a reformok. Ezért ő Magyarországon mintegy indexre került. Olykor indulatos tudott lenni, és konfliktusba került az akkor vezető pozícióban lévő egyházi emberek egy részével. Ezért nemcsak ő, hanem minden, ami hozzá kötődött, feketelistára került.

Ám amikor Joseph Ratzinger egyre fontosabb egyházi pozíciókba jutott, majd pápa lett, Dobszay mintegy igazolva látta magát. Ratzinger, a későbbi XVI. Benedek pápa ugyanis nagyon sokszor fogalmazott meg párhuzamos gondolatokat azokkal, amiknek korábban Dobszay is hangot adott. Egy

időre az ő pápasága nemcsak a régi rítus rehabilitálásának, hanem az új liturgia hagyományosabb szellemben való végzésének is valamiféle hullámát indította el: korábban ezek legfőljebb a megtúrt kategóriába tartoztak. Ezeknek az időknél vannak maradandó eredményei, például egyes országokban a liturgikus szövegeknek a hagyományosabb nyelvre való újrafordítása vagy például az úgynevezett Benedek-oltár. Dobszay ebben tehát igazolva érezte magát, és kilépve a hazai diskurzusból, írt két könyvet angolul. Egyet a liturgikus reform kritikájáról – ezt a tanulmánygyűjteményt Ratzinger bíborosnak ajánlotta. A másikat valamivel később a római rítus

„Innentől kezdve elkezdtünk azon dolgozni, hogy a zsolozsma mellett a misét is elérhetővé tegyük.”

helyreállításáról írta, amelyben valójában azt fogalmazta meg egy reformprogram formájában, hogy ha visszamehetnének a reformok

előtti állapotba, hogyan kellene a reformokat végrehajtani. Itt nagyon fontos hangsúlyozni, hogy ő valójában reformer volt: akart reformokat, de úgy gondolta, hogy a ténylegesen bevezetett reformok rosszul lettek kigondolva és végrehajtva. Ahogy ezek a könyvek megjelentek Amerikában, illetve Angliában, az ottani, illetve más nemzetközi tradicionalista szervezetek felfigyeltek a szerzőre, és a kétezres évek elején megkeresték őt. Először egy világi szerveződésű, de a hagyományos latin misét pártoló nemzetközi szervezet, az Una Voce részéről, hogy vajon mi nem akarunk-e Magyarországon valamit szervezni, ami csatlakozna az ő nemzetközi szervezetükhöz. Érezték, hogy benne van a levegőben: olyan korszak várható, amikor jobb esélyekkel érvényesíthetik törekvéseiket. Dobszay ebben nem akart részt venni, egyrészt, mert idős volt, másrészt mivel ő valóban reformernek ismerte saját magát, nem afféle reakciónak. Úgy fogalmazta ezt meg egy közös ismerősünknek, hogy az alagutat kétfelől fúrják. Vagyis el kell kezdeni a folyamatot a megújított liturgia tradicionalizálása irányából és a tradicionális liturgia megújítása irányából is. És akkor – optimális esetben – a két stáb valahol középben összehalmozik, és létrejön az alagút. Én akkor

neki fiatalabb kollégája voltam: tudta, hogy nála tradicionálisabb irányt képviselek, ezért mintegy engem delegált maga helyett. Megbeszéltük, hogy majd én megyek a nemzetközi találkozókra, és én fogom képviselni Magyarországot. Megfogalmaztuk a téziseinket, hogy mit tartunk mi a saját, magyarországi dolgainkban értéknek, mit szeretnénk ebből megtartani akkor is, ha kapcsolatba kerülünk ezekkel az alapvetően más társadalmi és kulturális háttérből érkező, úgynevezett tradicionalistákkal. Innentől már pörögtek az események, részben azért is, mert XVI. Benedek pápát megválasztották, és ez zöld jelzést adott ezeknek a mozgalmaknak.

Az első komolyabb nyilvános esemény az volt, amikor a 2005-ös kölni katolikus ifjúsági világtalálkozó kapcsán a Szent Péter Papi Testvérület – ez a Szentszéktől elszakadt X. Szent Pius Papi Testvérületnek a pápához visszatért közössége – bajországi szemináriumában előtáborot szervezett. Az volt a terv, hogy a hagyományos liturgiához kötődő katolikusok mint fiatal társaság mutatkozzanak meg a világtalálkozón. Végül én lettem megbízva azzal, hogy szervezzem meg az ide kiutazó magyar csapatot. Ennek a magját az én akkori zsolozsmázó társaim és zeneakadémista tanítványaim alkották. Azután mások is csatlakoztak hozzájuk, például az a pap is, aki azóta is a régi rítusú misék főcelebránsa a Váci utcában. Én nem mentem ki a találkozóra, mert akkor született a második gyerekem. A nemzetközi társaság el volt ragadtatva, hogy a magyarok milyen jól tudnak énekelni, mert a mieink voltak a legprofibbak zenei kérdésekben, és látszott, hogy otthon vagyunk a liturgiában. Nagy volt a lelkesedés, hivatalosan is megalakult a Juventutemnek elnevezett ifjúsági tagozat, amely ezeket a régi rítushoz kötődő, de már a reformok után született fiatalokat volt hivatott tömöríteni.

Innentől kezdve elkezdtünk azon dolgozni, hogy a zsolozsma mellett a misét is elérhetővé tegyük. Kapcsolatba kerültünk olyan papokkal, akik hajlandók voltak erre. Arra kértük Erdő Péter bíborost, hogy jelöljön ki egy templomot, ahol ezt megtehetjük. Ő a városligeti Jáki kápolnát jelölte ki, ott tartottuk meg az első misénket 2006 novemberében.

Minden kelléket bőröndben vittem oda, hetekig próbáltunk rá, minden új volt. A celebráns, Andrzej Komorowski Krakóból érkezett, frissen szentelt pap volt, jelenleg a Szent Péter Papi Testvérület generálisa. A diakónus az a Kovács Ervin volt, aki később a mi papunk lett. Hat alkalommal tartottunk ilyen misét 2006–2007-ben külön engedéllyel, havonta. Ezután jött 2007-ben XVI. Benedek pápának az a nagyvonalú rendelkezése, a *Summorum pontificum motu proprio*, amely külön püspöki engedély nélkül, plébániai szinten is lehetővé tette a régi rítusú rendszeres misézést és szentségkiszolgáltatást akkor, ha erre igény van. Miután volt igény és gyakorlott társaság is, Pesten a belvárosi plébánia-templom fogadott be bennünket.

BALOGH PÉTER PIUSZ: Amikor még csak havi alkalmak voltak, akkor a szentmise a Városligetben, a Jáki kápolnában volt, később Osztie Zoltán pest-belvárosi plébános atya fogadta be a társaságot. A következő helyszínváltoztatás akkor történt, amikor elkezdődtek a belvárosi templom restaurálási munkálatai. A munkálatok idejére az egész plébánia a Váci utcai templomba költözött át. Akkor a régi rítusú mise is átjött ide. Amikor elkészült a templom felújítása, akkor én lettem a Váci utcai templomban a templomigazgató. A bíboros úrral és a plébános atyával közösen úgy döntöttünk, hogy ebben a templomban maradnak a hagyományos rítusú szentmisék. Ezzel párhuzamosan az ukrán görögkatolikusok is itt vannak velünk.

F. M. I.: Eleinte mindössze tíz-húsz ember volt, de mi töretlenül ünnepélyes asszisztenciát állítottunk ki, és mindent énekelünk. Ez fokozatosan jutott el odáig, hogy most már a Váci utcai Szent Mihály-templomban vagyunk, amelyik annyira tele van, hogy húsz perccel a mise előtt alig lehet leülni. Az ottani társaság döntően fiatal, és kiemelném azt is, hogy meglepően kiegyenlítették a nemi arányok. Ez azért fontos, mert a keresztény egyházi életben gyakran tapasztalható bizonyos mértékű elnőiesedés. Ebben a liturgiában a férfiak is meg tudják találni magukat. Valóban szükségük van arra, hogy higgyenek valamiben, fegyelmetten kezek közt működjenek, legyen valamiféle csapat-

szellem, legyen miért odaadni magukat, legyenek magas elvárások, kihívások, és ezek nemes, esztétikus formát kapjanak. A jelenségnek kifelé is van megszólító ereje. Fontos tapasztalat, hogy ma már nagyon sokan vannak a közösségünkben olyanok, akik karizmatikus háttérből jönnek. A karizmatikus megújulási mozgalom vagy mozgalmak, közösségek jellegzetesen az egyházi könnyűzenével és valamilyen spontaneitással kapcsolódnak össze a fejekben. Mégis, azok az emberek, akik ilyen háttérből kerültek a régi rítus közelébe, egészen érdekes módon nagyon magukra találtak benne.

N. L.: *Sokakban az a sztereotípiát él, hogy ez a rítus az idősök nosztalgiája. De önöknél a szentmise-látogatók zöme húszas, harmincas éveiben járó fiatal. Még az ő szüleiknek se lehetne igazából nosztalgiájuk a hagyományos rítus.*

B. P. P.: A hetvenes évek elejével véglegesedett az új rítus elterjedése a világon, így Magyarországon is. Már azok az emberek is, akik a régi rítus korábbi végzésének szemtanúi voltak, nagyon idősök. Persze vannak olyanok, akik emlékeznek rá, de zömében tényleg nem róluk van szó. Azt gondolom, sem itt Magyarországon, sem a világon bárhol, ahol ilyen közösségek alakultak, ez nem az idősök nosztalgiája. A középkorúak vagy a fiatalok – akik lehetnek papok, szerzetesek meg természetesen világiak – felfedezik kifelé is szentegyházunk liturgikus formáját. Ez egy nagyon mély és megszentelt liturgiája az egyháznak, a latin nyelvvel együtt járó tartalommal és annak mélységével. Míg a *Novus Ordo*-ban fontos lett az anyanyelvűség, a liturgikus cselekmények bizonyos szempontból leegyszerűsödtek. A gregorián énekek a hagyományos római liturgia szerves részei, végigkövetik a teljes évkört. Ezt egészítik ki a népének, esetleg a többszólamú énekek. Azt gondolom, hogy ezek az értékek azok, amelyek a fiatalokat is megérintik. Nemcsak a zenészeket, hanem azokat az értelmiségi és a lelki életre fogékony fiatalokat is, akik egyébként is igénylik az igényes imaéletet. Igénylik, hogy közösségre találjanak, igénylik a liturgikus formát, amelynek a legmagasabb formája a szentmise. De akár a zsolozsma énekléséről vagy nyilván más szertartásokról is szó lehet, hogy azt

anyaszentegyházunknak szép, megszentelt formájában végezzék.

N. L.: *Van nyitottság vagy keresés a misztikum irányában?*

B. P. P.: Igen, szerintem biztos, hogy van egy ilyen vonal is, mert úgy gondolom, a vallásos ember keresi a misztériumot. Azt, hogy a misztérium milyen formában nyilvánul meg, változó lehet, teremtheteket csendet magam körül, a rohanó világban ráirányíthatom a figyelmemet a *sacrum*-ra. De az is meglehet, hogy olyan nyelven szólalok meg, amely nem hétköznapi, ugyanakkor a liturgia megszentelt és hagyományos nyelve. Esetleg képzem is magam benne, mert lehetőség van arra, hogy az ember alapszinten megtanuljon latinul, akkor a cselekményt már valamennyire tudja követni, és jobban is érti, az állandóan visszatérő szövegeket pedig már tudja is. Több olyan hívőt ismerek a hagyományos szentmisére járók közül, akik más alkalmakkor az új rítusú, magyar nyelvű misén vannak ott. A hagyományos rítus olyan tartást, nevelést ad a keresztény léleknek, amely minden más formára is ki tud terjedni, és akkor nem engedik, hogy például egy szentmisén akármi történjék, akár rituálisan is vagy ének szempontjából, még ha kevésbé szabályozott is.

N. L.: *Van, aki beleszületett ebbe a közösségbe?*

B. P. P.: Igen, a szolgálattevő fiatalok között ismerek olyanokat, akik már abszolút ebbe születtek bele. Kicsi gyerekként kezdtek idejárni, családdal. Vasárnap 10 órakor kezdődik a szentmise, ilyenkor a hívek teljes spektruma megtalálható, a kicsi, karon ülő gyerekektől egészen a nyugdíjasokig minden korosztály képviselteti magát.

N. L.: *Visszatérve a kezdetekre, nagy szerencse, hogy a helyi ordinárius Erdő Péter bíboros volt, és az ajtók megnyíltak, nem pedig bezáródtak, mint oly sok más helyen.*

F. M. I.: Ez igaz, de én azt gondolom, hogy itt mindig kettőn áll a vásár.

N. L.: *De ő világegyházi viszonylatban is inkább a mérleg nyelve, és nem kötelezte el magát egyik áramlat mellett sem.*

F. M. I.: Talán igen. Ő okos ember, aki felméri a helyzetet, tudja, milyen közegben mozog, és ott milyen

▲ Merényi Zita/Magyar Kurír

eszközökkel érdemes dolgozni. Mi elég hosszú egyeztetéssel jutottunk el addig, hogy létrejött egy korrekt megegyezés, legalábbis nem nagyon akadályoztak bennünket.

N. L.: *Magyarországi viszonylatban ha valamit nem támadnak, akkor az már a túrt és támogatott kategória.*

F. M. I.: Szerintem mi ezt a bizalmat kiérdemeltük. A hagyományos rítushoz, illetve a hozzá ragaszkodó szubkultúrához teljesen jogosan kapcsolódnak negatív előítéletek. De erről nem a hagyományos rítus tehet. Az egyik dolog, amivel szembe kell néznünk: ha egy gyakorlat az adott társadalom vagy közösség többségi gyakorlata, akkor nyilvánvalóan a konformistább hajlamú, a szociálisabb, a beilleszkedni és együttműködni kész emberek fognak kötődni hozzá. Ha egy gyakorlat kisebbségi gyakorlat, akkor automatikusan olyan embereket fog inkább vonzani, akik nonkonformisták, nem beilleszkedők, esetleg neheztelnek a többségi társadalomra és annak magatartására. Ez nagyon kényes ügy, mindenütt átéljük. Minél marginalizáltabb egy csoport, annál inkább vonzza magához a beilleszkedni nehezen tudó elemeket, és annál jobban felerősödnek a szét húzó tendenciák is. Be kell látnunk, hogy a korai kereszténység is ilyen volt. Az üldözések korában a

korai kereszténységet sok belső feszültség terhelte, ez az apostoli levelekből is kiderül.

A másik dolog, hogy a régi liturgia azáltal, hogy az érzelmi-esztétikai skálán mégiscsak valami múlt-hoz kötődő, fegyelmezett, formális, mintegy katonás és arisztokratikus dolgot jelent, a mi politikai skálánkon jobboldali dolognak tűnik. Óhatatlanul vonzó hatást gyakorol azokra, akik erőteljesen, néha szélsőségesen jobboldaliak.

Szerintem mi egyrészt bebizonyítottuk, hogy megbízhatók vagyunk, tartósan, kiszámíthatóan csináljuk azt, amit csinálunk, lassan, de ütemesen gyarapodunk. Tehát felelősséggel oda lehet adni nekünk egy templomot, mert az a templom működni fog, az ottani hívek adakozni fognak, a dolog lekipásztorilag és anyagilag rentábilis lesz. Nem az történik, hogy egy hirtelen fellángolás után kimaradoznak az emberek, elhalnak a dolgok, hanem jól működik az üzem. Azt is megmutattuk, hogy együttműködők vagyunk. Nem egyházat akarunk létrehozni az egyházban, hanem jó kapcsolatokat tartunk mindenkivel. Nem fanatizáljuk az embereket, nem nézünk le olyanokat, akik a saját egyházunkon belül nem a mi közösségünkhöz tartoznak, nem kapcsoljuk össze a liturgiát attól idegen ideológiai kérdésekkel.

Amikor arról hallunk, hogy egy adott püspök mennyire elutasító ezekkel a dolgokkal szemben, sok esetben egyszerűen rossz tapasztalatokról van szó. Meg kell hagyni, hogy nálunk szerintem szerencsés is volt a helyzet, mert a kezdeményezés vezetői, frontemberei – engem is beleértve – szelíd, tárgyalóképes, széles látókörű emberek voltak. Voltak olyan helyek, ahol az a néhány ember, aki a dolog élére állt, a szélsőségekre hajlamos, erősen ideologikus vagy fanatizált fajtából került ki, akik úgy élték meg a régi liturgiát, mint valamilyen prófétai küldetést, amiben ők egy végletesen megromlott és megalkuvásokkal tönkretett egyházat fognak majd újraépíteni. Ilyenek már voltak a történelemben, ez voltaképpen a reformátorok magatartása. A reformáció se úgy indult, hogy egyházat akar alapítani, csak mégis ez lett belőle. Nagyon örülnék, ha idővel azokat a püspököket vagy más elöljárókat is jobb tapasztalatokban részesíthetnénk, és meg tudnánk győzni, akik rossz emlékeket őriznek.

N. L.: *Vékony jég lehetett, hogy nem ment át szélsőségre vagy nem torkollott a Lefebvre-féle szakadásba.*

F. M. I.: Én Lefebvre-t nagyon tisztetem. Csak rá kell nézni, Lefebvre egy csupa szív, nagyon elkötelezett, de nagyon normális ember volt.

N. L.: *Érthető, hogy ha fenn akarta tartani a rendszert, és még nem voltak püspökök, akkor kénytelen volt a Szentszék előzetes engedélye nélkül saját maga szentelni.*

F. M. I.: Igen, ez tény, majdnem haláláig várt a szakításra. Engem soha nem vonzott a szélsőség. Van bennem egyfajta – ha szabad így fogalmaznom – előkelő viszolygás mindenfajta szélsőséges vagy fanatikus megnyilvánulástól. Az én kötődésem a hagyományhoz inkább biztonságérzetből fakad. Kutatóként szellemileg egy olyan történelmi világban töltöm az időm jelentős részét, amely azt sugározza felém, hogy amit én csinállok, a világ legtermészetesebb dolga. Az a liturgia, amit végzek, nem szubkultúra, nem különös hobbi. A mögöttem álló ezeröttszáz év tanúsága szerint egy nagy hagyomány áramlásának a része vagyok, amit per pillanat történetesen szinte csak én képviselek

itt Magyarországon. Mindenki más az átmeneti üzemzavar állapotában van... Komolyan gondolom, tapasztalatból és nem ideológiailag állítom, hogy márpedig enyém az igazság, és mindenki más téved. Azt mondom, hogy ha az ember a történelmi távlatait, a gyökereit látja annak, amit csinál, akkor megváltoznak az arányok. És nem azért csinálom ezt, mert egy kisebbséget képviselek, mert más vagyok, hanem mert tágabb, történelmi összefüggésben én képviselem a többséget.

N. L.: *Vannak új érdeklődők és vannak új emberek, akik csatlakoznak a közösséghez? Ők hogy találhatnak önökre?*

F. M. I.: Folyamatosan vannak, különösen a Covid-időszak óta nagy a számbeli gyarapodás. Ez a korszak eléggé meggyengítette az egyházi életet. Úgy vélem, sokaknak keserű tapasztalat volt, hogy a vallásos élet, az istentiszteleti élet a nélkülözhető dolgok kategóriájába került. Miközben, mondjuk, a fodrászhoz meg a közértbe el lehetett menni, a templomba nem lehetett. Ez azt sugározta, hogy a templomba járás a mellőzhető luxustevékenységek közé tartozik – ami azért elgondolkodtató.

N. L.: *Még háború alatt is nyitva vannak a templomok.*

F. M. I.: Igen, igen. Korábban az élet nagy válságaira (mint éhínség, járvány, háború) az emberiség azzal reagált, hogy többet imádkozott. Ez most olyan válság volt, amire úgy reagáltunk, hogy kevesebbet imádkoztunk. Ez szerintem nagyon megrendítő. Mi is engedelmesek voltunk, tehát azt csináltuk, amit az aktuális egyházi előírások mondtak. De érzékelhető volt, hogy az utolsó percig kitartunk, minden lehetőséget, amit legálisan lehetett, kihasználtunk.

Az emberek ide egymást hívják leginkább. Eleinte vezettem egy blogot, szervezőként is működtem, utána ezeket a funkciókat továbbadtam fiatalabb barátaimnak, kollégáimnak. Most én már csak a *scholánk* működtetésével foglalkozom. De úgy látom, hogy manapság leginkább újra a személyes kapcsolatok az erősek. Talán az is meggyőző, hogy a mai, erősen mediatisztált világban a mi profilunk a valóságos jelenlét profilja. ■

Arcok és szemek Molnár Krisztina Rita Hosszú utazás (2022) című verseskötetében

→ S. BÉRES BERNADETT

Molnár Krisztina Rita ötödik verseskötete, a *Hosszú utazás 2022 nyarának végén, öt évvel az előző versgyűjteménye (Levél egy fjord partjáról) után jelent meg a Scolar Kiadó akkoriban újonnan indított s deklaráltan már befutott szerzők számára megjelenési lehetőséget biztosító sorozatának (Scolar Prím) ötödik darabjaként. Az előző kötet megjelenése óta eltelt időben sorra jelentek meg az író-költő meséi, gyermekeknek szóló regényei, valamint egy novelláskötete is.*

A *Hosszú utazás* készülő cikluscímeit évek óta ismerte a Molnár Krisztina Rita költészetét figyelemmel kísérő olvasó, hiszen a kötet egyes darabjai korábban már megjelentek egyebek mellett a *Bárka Online* és az *Élet és Irodalom* hasábjain. A *Lenkőnyv* című első ciklus huszonkilenc „szalagból” áll, míg a *Lapok egy hercegségből* huszonzét számozott verset tartalmaz.

Lenkőnyv

A kötet szemet gyönyörködtető borítóképét Bódi Kati grafikusművész készítette a szerző tervei alapján. A kompozíció fókuszában egy arc részlete, egy szem látható. Ez a szem egy a költőről készült portréből származik, melyet fia, Keserű Péter készített róla. A szem előlnézetből látszik, miközben a profilgrafikát oldalnézetben látjuk. A montázs etruszk falfestmények részleteiből áll össze, a borítókép narancsos, vöröses, terrakotta színvilága, valamint a kép bal felső sarkában repülő stilizált madarak több versszövegben is megjelennek. A kép

és a szövegtörzsek legfontosabb kapcsolódási pontja azonban az az öt textilszalag, mely a kompozíciót vízszintesen tagolja. A felső három szalagon feliratok szerepelnek, ezek a laikus, nyelvtörténetben nem járatos befogadó számára nagy valószínűséggel értelmezhetetlen és ismeretlen

betűhalmaznak tűnnek. A szalagok azonban a legfontosabb etruszk nyelvemlék, tudományos nevén a *Liber Linteus Zagrabienensis* (másutt, főként a német nyelvű szakirodalomban: *Liber Agramensis*), azaz a *Zágrábi lenkőnyv* részletei.

A Kr. e. 250 körül keletkezett *Lenkőnyv*, mely az itáliai etruszk civilizáció eddig ismert legteljesebb fennmaradt nyelvemléke, regénybe illő módon élte túl a keletkezése óta eltelt közel két évezredet. A 19. században Napóleon egyiptomi expedíciója nyomán divattá vált a tehetős európaiak körében az óegyiptomi civilizáció fennmaradt és még hozzáférhető rekvizitumainak felvásárlása és gyűjtése. Így került 1848-as alexandriai útja során a Monarchia horvát nemzetiségű udvari hivatalnokának, Mihajlo Barićnak a tulajdonába egy szarkofágban megőrzött eredeti múmia. Hazatérve Barić kibontotta a testet a pólyából, és kiállította a házában egy üvegvitrinben, azonban szerencsére a lenből készült vászoncsíkokat

▼ Fiatal férfi feje, Kr. e. 3–2. század (terrakotta, 29,2 cm, The Metropolitan Museum of Art, New York, ltsz. 11.212.13)

is megőrizte. A hivatalnok halála után pap testvére örökölte meg mind a múmiát, mind annak eredeti pólyáját, és a zágrábi múzeumnak ajándékozta őket. Ekkor kezdődtek a szövegre vonatkozó vizsgálatok is, melyek során megállapították a korát és azt, hogy eredetileg Toszkánából származhatott a lenvászon anyagú tekercs, melyet az egyiptomi nő mumifikálása során felszabdaltak, és ezekbe a csíkokba tekerték bele a testet. A szalagok eredetileg valamiféle könyvként képzelhetők el, összesen kétszázharminc sornyi szöveget tartalmaznak, melyet fekete, illetve vörös tintával írtak a tekercsre. Több kísérlet ellenére a mai napig nem sikerült teljesen helyreállítani, valamint értelmezni, ugyanis láthatólag erősen hiányos. A kutatók feltételezése szerint valamiféle vallási, illetve rituális éves naptár lehetett, erre az istenek neveiből, a himnusztröredékekből és az évszakokra való utalásokból következtetnek a szakemberek.¹

A kötetben számos versben feltűnnek a legkülönbözőbb arcok: egy gyorsba tekert ókori múmia, valamint a szarkofágon fekvő szobor arca, a Bulgakov-regény helytartójának fájdalomtól lüktető koponyája, a kék kabátos ló vagy az őszes kapitányok cserzett arca. Jelen írásomban a kötet versei közül kettőt emelek ki e motívumok kapcsán, mindkettőt az első ciklusból, s reményeim szerint a versértelmezések egyúttal az egész kötet lírai kérdésfelvetéséhez is hozzájárulnak.

A szarkofágszobor tekintete

A *Lenkönyv* különös módon számozott versei utalnak egyfelől a cikluscím és a borítókép által megidézett etruszk nyelvemlékre, valamint arra az időtlenségre, mely egy majdnem kétezer éves, mára már kihalt nyelv emlékét őrző tárgy szemlélése közben fogja el a gondolkodó embert. Az alábbiakban a kötet első versét idézem.

Első szalag

Míg farkasok vonulnak

Etruszk vagyok.
Jó ideje időket lesek.
Ahogy rég teszük
a könyökükre dülők.

Mint anyám szarkofágján a szobor.
A haj rendezett.
A kéz elsimul a párnán.
Sima. Mint az arc.
Üveges a szem.
Hova néz, eldönthetetlen,
tükör nélkül
rögzült a tekintet
a kint-bent figyelemben.
Hiába műszerész és szemész,
a fókusz bemérhetetlen.
Az ok egyszerű,
nem nehéz megérteni,
nem mozdulatlan,
múltat és jövőt
egymásra másolva lát.
Micsoda montázs.
Egy túl gyorsan tekert film képei.
A szalag megfejtethetlen.
Etruszk jelek
múmiára csavart vászoncsíkokon.
A testtartás merev,
nem rezzenhet, mert akkor mulaszt.
Bár úgy tűnik, a farkasok vonulnak,
a küzdelem fel sem merül,
szökni nincs hová, nem érdemes,
és gyors vagy lassú lesz, de áttűnés.
Volt már ez a tegnap, ez a holnap.
Az idő előre, hátra. Menekül,
lebeg fölöttünk szemérmetlenül.

A vers nyitányában („Etruszk vagyok. / Jó ideje időket lesek”) a lírai szubjektum szemlélődőként, megfigyelőként határozza meg önmagát, s felveszi azt az időn kívüli, filozofikus pozíciót, ahonnan másként látszanak az összefüggések. Egy kihalt népcsoport tagjaként definiálja, később pedig élettelen szoborhoz hasonlítja magát: „Mint anyám szarkofágján a szobor. / A haj rendezett. / A kéz elsimul a párnán. / Sima. Mint az arc. / Üveges a szem.” Ez a sima arc, üveges tekintet rezzenéstelen, élettelen, mégis figyelmesen néz és lát „múltat és jövőt / egymásra másolva”. A lírai szubjektum által érzékelt képek filmszerűek, sőt áttűnések, montázsok jellemzik,

egyészen szubjektív, álomszerű és szürreális tehát a valóságészlelése. A vers világában a szem és a látás játszik központi szerepet. A *szem* fonémásor ismétlődik a *szemész* és a *szemérmetlenül* szavakban, valamint megjelennek a szinonimái a *tekintet* és a *figyelem* szavakban (mely utóbbit az *Új etimológiai szótár* a *szem* szavunk egyik jelentéseként tartja számon).² A *látás* aktusa közvetlenül megjelenik a *lesek*, *néz* és *lát* igékben, de ezeken kívül számos, a látással kapcsolatos szó is felidézti (pl. *fókusz*, *film képei*, *jelek* stb.).

A *Lenkőnyv* ciklusban szereplő versek képe a költői szándék szerint valóban szalagszerű: rövid, szabálytalan hosszúságú sorok alkotják a sokszor versszakokra sem tagolt hosszabb verseket.³ Az *Első szalag – Farkasok vonulnak* című versben a legrövidebb sorok négy szótagosak, ezekből kettőben szerepel az *etruszk* szó (1. és 24. sor), a leghosszabb pedig tizenkét szótagos, ebből a sorból származik a vers alcíme is: „Bár úgy tűnik, a farkasok vonulnak...” E két véglet között változatos szótagszámú és verselésű sorokat találunk. És bár a verselésben nem látunk klasszikus versmértéket, ezek a fentebb idézett sorok mind jambikus lejtésűek.

Az idő szemmel látható múlása tehát a kötet és a kötetnyitó vers kulcskérdése. A Scolar Kiadó által szervezett könyvbemutató beszélgetésen a költő a következőképp fogalmazott: „Vannak olyan határhelyzetek az életünkben, [...] amikor sokkal erősebben érzékeljük azt, hogy az időn muszáj gondolkodni. [...] Amikor az ember észreveszi, hogy valami nem stimmel az idővel, [...] visszatérnek idők [...], azoknak a pillanatoknak vagy állapotoknak a rögzítése, mikor az ember ráismer arra, hogy valóban visszatér az idő önmagába, akár spirálszerűen ismételve önmagát.”⁴

Az *Első szalag – Farkasok vonulnak* című vers a lírai szubjektum sajátos időszemlélése mellett az aktuális idők fenyegetettségét, bizonytalanságát is a kötet alapélményeként jelöli ki. A versszövegben háromszor fordul elő az *idő* szó, mintegy keretet alkotva: kétszer a vers nyitányában („Etruszk va-

gyok. / *Jó ideje időket lesek*”), egyszer pedig a verszárlatban („Az *idő* előre, hátra. Menekül, / lebeg fölöttünk szemérmetlenül”). A szöveg jelen idejű, de folyamatosan beszél *múltról* és *jövőről*, *tegnapról* és *holnapról* is (20. és 32. sor), valamint az *idő* legfőbb tulajdonságaként az ismétlődést és a mozgásban levést jelöli meg. Az *idő* szavunk történeti jelentései a következők. 1. időtartam; 2. időpont; 3. időjárás; 4. óra; 5. év; 6. korszak, kor; 7. körülmények (csak többes számban); 8. vihar.⁵ Ezek közül a vers leginkább a hatodik jelentésmezőt aktivizálja, de voltaképpen a hetedik jelentésréteg is körvonalazódik a szövegben. A vers fentebb idézett utolsó két sora bevonja az értelmezésbe Berzsenyi 1804-es *A közelítő tél* című versét, valamint párbeszédre lép

„Molnár Krisztina Rita költészetében nagy tétje van a természetfeletről való gondolkodásnak és a vele való párbeszédnek.”

számos kortárs költészeti alkotással, melyek a „szárnyas idő” toposzát írják tovább (pl. Orbán János Dénes *A szárnyas idő árbocomra szállt*, Er-

dős Virág *Közelítő* vagy Lackfi János *Oda-vissza* című műve). Bármelyik verset tekintjük is, mindegyikben jelen van az idő fenyegető aspektusa.

Különös módon tagolja a költeményt három hasonló szerkesztésű nyolc szótagos sor: „Hova néz, eldönthetetlen...” (10. sor); „...a fókusz bemérhető...” (15. sor); „A szalag megfejtethetlen.” (23. sor) Mindhárom sor végén egy-egy igéből ható igeképző és fosztóképző kombinációjával létrejött melléknév áll: *eldönthetetlen*, *bemérhető*, *megfejtethetlen*. Mindhárom alapige kapcsolódik valamilyen módon a látáshoz (*szem*, *fókusz*, *szalag*), mindegyik határozottságot, objektivitást sugall, az öntudatos ember dolgok feletti uralmát (*dönt*, *mér*, *megfejt*), azonban a két képző együttes hatására kialakuló szemantika miatt az esetlegesség, bizonytalanság uralkodik el a vershelyzeten. Az *Új etimológiai szótár* adatai alapján a ható igeképző alapjául szolgáló *hat* igének az ősmagyar korban alakult ki, és az ősi bb ’valahová eljut, mozog, előre, hátra mozdít, megfog, ural’ jelentésekből alakultak ki a mai magyar nyelvben ismeretes jelentései: ’tud, képes valamire, hatalmába kerít, birtokol, valahová eljut, hatást fejt ki, valamilyennek *látszik*’.⁶

Szoros összefüggés van tehát nyelvtörténeti szinten a ható képzőben megbúvó eredeti igealak, valamint a nézés és a látás aktusa között, s ezt a kapcsolatot valamelyest ma is őrzi a nyelvünk a *valamiként/valamilyenként hat* kifejezés 'valamilyennek látszik' értelmében. A versben tehát három alkalommal ismétlődik a *-hetetlen* szóvég, van azonban még két szóalak, melyek csak a fosztóképzőt hordozzák, a ható igeképzőt nem: *mozdulatlan, szemérmetlenül*. Az első szóalak a *hat* ige történeti jelentéseihez kapcsolódik, s tágabb értelemben a fentebb már idézett verszárlat is: „Az idő előre, hátra. Menekül / lebeg felettünk szemérmetlenül.” És ugyan az etimológiai kutatások szerint a *szemérmetlen* szó nem kapcsolható a *szemhez*,⁷ a szóalakban, a hangzásban mégiscsak ott van maga a hangsor, s ezáltal a vers zárlatában ismét csak a *látás* kerül előtérbe, mintegy visszatérve a vers kezdetéhez.

A fentiekén kívül több aspektusból felmerül még a hiábavalóság kérdése, megbízhatatlannak bizonyul a tudomány, és fölöslegesnek a harc: „Hiába műszer és szemész...” (14. sor); „...a küzdelem fel sem merül...” (29. sor) Mindkét itt idézett sor nyolc szótagos, szabályos négyes jambusi sor, megformált-ságukkal tehát a fentebb idézett sorokkal lépnek párbeszédre, s jelölik ki a költemény csomópontjait. A kötet első verse tehát meghagyja az olvasót abban a reménytelen gondolatban, hogy a világ veszélyekkel, farkasokkal teli, az idő pedig kiszámíthatatlan, és „szögni nincs hová, nem érdemes...”

Szürke arcok

Ezt a pesszimista felütést folytatja, illetve írja felül bizonyos tekintetben az *Ötödik szalag – Kovász hárommérőnyi lisztben* című vers.

Ötödik szalag

Kovász hárommérőnyi lisztben

A kétezerhuszadik év tavaszán
– a ködspirálba hajszoló időn –
felkúszott a köznapok bástyafalán
a félelem. Jegyében jött a böjt.
Pedig a hársfaodúban új fészek,
a megváltó rügyek a bokrokon,
a krókuszok mind az ünnepre készek –

de az ember – Uram, ne vedd zokon –
a bajban, mi most minket, a Földünket ért,
– a kód, a vírus, a járványveszély,
az ősgonosz rút koronája, sötét
cselét előre látni nincs esély –,

tehát, Uram, az emberek tőled most,
Atyától, Fiútól igen távol –
egymást sem érintjük, pláne, ki taknyos,
ölelni tilos, csókra se bátor
a maszkba, kesztyűbe bújtatott lélek.
Egy kísérletben bolygónyi egér.
Ezek lettünk, Uram. A teremtmények.
Szürkül az arcunk és szűkül a tér.

És az arcátlan vírus téged másol
– soha még ennyi tüskekoronás! –,
de színed nélkül, jaj, mit sehol máshol,
csak színed előtt lelni. A kovász
legyé! A menny hárommérőnyi lisztben,
mikor az ünnep, a kovásztalan kenyérnek ünnepe
felfénylik itt lenn,
hol vigaszra és reményre szomjasan
(csak ne legyen szürke az ég, az arcunk!)
lennénk veled az Olajfák hegyén
(csak tudjuk, hogy értünk jössz, s feléd tartunk!)
kétezerhuszban, nagybőjt idején.

Molnár Krisztina Rita költészetében nagy tétje van a természetfelettiről való gondolkodásnak és a vele való párbeszédnek. Míg előző kötetében ennek a tematikának külön ciklust is szentelt a költő – ott a keresztény ünnepek köré épültek a szövegek –, addig ebben a kötetben kevésbé koncentráltan, sokkal inkább elszórtan helyezkednek el ezek az egyébként nagyon is fajsúlyos versek. Az *Ötödik szalag – Kovász hárommérőnyi lisztben* című vers Molnár Krisztina Rita korábbi imaversei nyomába lép, és már címével egy szentírási szöveghelyet idéz meg a szinoptikus evangéliumokból: Jézus „[a]z-után egy másik példabeszédet mondott nekik: »Hasonló a mennyek országa a kovászhoz, amelyet egy asszony megfogott, és belekeverte hárommérőnyi lisztbe, amíg meg nem kelt az egész.«” (Mt 13,33; hasonlóképp:

Lk 13,21; az idézet a Káldi-féle Neovulgáta fordításból származik, más fordítások a *mérő*, *mérce*, illetve *véka* kifejezést használják a *mérőnyi* helyett.)

A szöveg a vers keletkezésének konkrét megnevezésével indul: „A kétezerhuszadik év tavaszán / – a ködspirálba hajszólo időn – / felkúszott a köznapok bástyafalán / a félelem. Jegyében jött a böjt.” A vers nyitánya kifejezetten kapcsolódik a kötetnyitó vers által tematizált fogalmakhoz: az időhöz és a fenyegetettséghez. Ez utóbbit a félelem explicit kimondása mellett a baljós jelentésárnyalatokkal rendelkező, gondosan megválasztott két szóalak, a *hajszólo* jelző és a *felkúszott* állítmány is erősíti. Történeti tény, hogy a versszöveg által megnevezett évben a koronavírus által sújtott Magyarországon a lezárások és az átmeneti élelmiszerhiány következtében rengeteg ember fedezte fel (újra) a kovász működését, és tapasztalta meg a bibliai példabeszéd konkrét jelentését és talán átvitt értelmét is a valóságban, a saját életében.

A szöveg a speciális vershelyzet ellenére – mely igen élénken él mindannyiunk emlékezetében – univerzálissá és időtlenné válik, mert a versben az emberiség által megélt világvégézés tapasztalata összekapcsolódik a kétezer évvel ezelőtti eseményekkel, Jézus kereszthalálának történetével: „...hol vigaszra és reményre szomjasan / (csak ne legyen szürke az ég, az arcunk!) / lennénk veled az Olajfák hegyén...” A reményvesztett hang mögött azonban ott vannak a természet ébredésének bizakodásra okot adóan ismerős, mégis egyedi képzetársítású képei: „Pedig a hársfaodúban új fészek, / a megváltó rügyek a bokrokon...” A betegségtől való félelem miatt egérszürkévé váló emberi arcok és a korlátozások miatt szűkülő emberi tér vigasztalan komorságában a tavasz színei, a megújulás és a húsvét misztériuma adhattak reményt a vers világában és mindannyiunk életében 2020 nagybőjtjében.

„A szöveg a speciális vershelyzet ellenére – mely igen élénken él mindannyiunk emlékezetében – univerzálissá és időtlenné válik, mert a versben az emberiség által megélt világvégézés tapasztalata összekapcsolódik a kétezer évvel ezelőtti eseményekkel...”

A kötet utolsó versének címe alatt (27. *Meghidegül*) mintegy mottóként egy másik szentírási szöveghely rövidítését olvassuk: Mt 24,12. A mondat, melyre az igehely utal, Jézus egyik végidőkről szóló beszédében hangzik el. A RÚF szövegét idézem, a kontextus felelevenítésével: „Amikor Jézus az Olajfák hegyén ült, odamentek hozzá tanítványai külön, és ezt kérdezték: Mondd meg nekünk, mikor lesz ez, és mi lesz a jele a te eljövetelednek és a világ végének? Jézus így válaszolt nekik: Vigyázzatok, nehogy valaki megtévessen titeket! Mert sokan jönnek majd az én nevemben, és ezt mondják: Én vagyok a Krisztus! – és sokakat megtévesztenek. Fogtok hallani háborúkról, és

hallotok háborús híreket. Vigyázzatok, ne rémüljétek meg, mert ennek meg kell lennie, de ez még nem a vég. Mert nemzet nemzet ellen és ország ország ellen támad, éhínségek és földrengések lesznek mindenfelé. De mindez a

vajúdás kínjainak kezdete. Akkor átadnak titeket kínvallatásra, megölnék benneteket, és gyűlöl titeket minden nép az én nevemért. Akkor sokan eltántorodnak, elárulják és meggyűlölik egymást. Sok hamis próféta támad, és sokakat megtévesztenek. Mivel pedig megsokasodik a gonoszság, sokakban meghidegül a szeretet. De aki mindvégig kitart, az üdvözüli. Isten országának ezt az evangéliumát pedig hirdetik majd az egész világon, bizonyosságul minden népnek; és akkor jön el a vég.” (Mt 24,3–14)

A szentírási részlet olvasása minden bizonnyal aktualitásokat idéz fel bennünk, és talán azt érezzük, soha nem volt valóságosabb a Károli Gáspár által költőien „meghidegült”-ként jellemzett élethelyzet, mint napjainkban.⁸ A vers alcíme tehát ezt a háttér-szöveget hívja elő emlékezetünkől, azonban a borúlátó felütés után a költemény annak a reményével zárul, hogy az ember minden fenyegetettségérzés ellenére túlél, ha kitart. A kötet hátoldalán – némi- leg szokatlan, ám a ciklushoz nagyon is szervesen illeszkedő módon – Kóvári Zsolt csillagász gondolatait olvashatjuk Molnár Krisztina Rita költészetével

kapcsolatban: „Valamennyien a térnek és az időnek egy megszabott véges tartományában létezőnk. [...] Mi hát a végtelen az ember számára? [...] erre az egyszerűnek tűnő kérdésre tudományos alapon nem tudok jó választ adni. A tudomány kérdései és válaszai véges léptékűek.” „Hiába műszer és szemész, / a fókusz bemérhetetlen” – felel a kötet első verse. Nyugtalanítóak a fenti kérdések, és nyugtalanító a tény, hogy rendkívül sok esetben elégtelenek a tudomány válaszai, és hallatlanul bizonytalanok a minket körülvevő idők. Azonban az emberiség évezredes tapasztalata, hogy a művészetek képesek valamit megsejtetni a végtelenből, vigaszt nyújtani szükség idején. A hit, a nyelv és a költészet bolyhos kendőként borul ránk, akármilyen nagy is a körülvevő világ hidege, erről tesz tanúságot a kötet záróverse:

„...vegyél fel meleg kendőt,
a puha, bolyhos, régi
ölel, a vállad védi.
Ha hidegül egyre körbe,
meghidegül a szél is,
fütyül csontba, velőbe,
szélbe, keresztbe vacog,
a világ egyre reszket,
csattog, haragszik, mérget
és félelmet csepegtet.
Ha felfordul mindenestül,
amíg az idő enyhül,
kendőben, felhőben bízva
tudni, hogy csak kitartasz,
hogy ez nem az a végül,
hogy elül a szél, a farkas.” ■

JEGYZETEK

- 1 A *Lenkőnyv* történetével kapcsolatban magyarul Janurik Tamás *Liber Linteus – A zágrábi etruszk lenvászoknyv* című kötetének előszavából tájékozódhatunk részletesebben, mely a Budenz Alkotóház *Etruszk Nyelvi Tudástár* című sorozatának második köteteként jelent meg Székesfehérváron 2020-ban. Jobbára ebből a forrásból származnak a magyar nyelven elérhető internetes ismertetések is. Ajánlható továbbá a *Wikipédia* angol, illetve német nyelvű összefoglalója, melyek a *Zágrábi lenkőnyvre* vonatkozó nemzetközi szakirodalom korrektt összefoglalását adják a kezdetektől napjainkig. Ezek az áttekintések fotókat is közölnek mind a lenkőnyvről, mind a múmiáról, melynek pólyáján megőrződött az etruszk nyelvemlék az utókor számára.
- 2 Vö. *Új magyar etimológiai szótár* (ÚESzWeb), szem szócikk: <https://uesz.nyud.hu/index.html>. (Megtekintés: 2024. március 23.)
- 3 Ezt az információt személyesen a költőtől, Molnár Krisztina Ritától kaptam, s ezúton is köszönöm.
- 4 A könyvbemutató beszélgetés *Scolar Prim újdonságok – Molnár Krisztina Rita és Patak Márta könyvbemutató a Könyvfesztiválon* címmel megtekinthető a *Scolar Kiadó* YouTube-csatornáján: <https://www.youtube.com/watch?v=TehXIAwwsiw>. (Megtekintés: 2023. november 1.)
- 5 Az adatokat vö. *ÚESzWeb, idő* szócikk: <https://uesz.nyud.hu/index.html>. (Megtekintés: 2024. március 23.) Kiemelések tőlem, S. B. B.
- 6 Uo. *hat* szócikk.
- 7 Molnár Krisztina Rita hívta fel arra is a figyelmet, hogy a hivatkozott etimológiai kutatásokkal szemben, a néprajzi kutatások fényében a *szemérem* szó azzal a szokással lehet kapcsolatban, mely szerint Magyarország egyes vidékein pénzérmét helyeztek a halott csukott szemére, hogy megakadályozzák a lélek visszatérését. Így a szó átvitt értelmű jelentése a konkrétból alakulhatott ki. A szót ma hétköznapi nyelvhasználatban abban az értelemben használjuk, hogy aki szemérmes, az lecsukja a szemét, nem néz egyenesen (például) egy férfi szemébe, „rajta van a szemérem”. A népszokással kapcsolatban vö. <https://tinyurl.com/yyc56d9f>. (Megtekintés: 2024. március 26.) Ha az etimológiai kutatások nem is tudják alátámasztani ezt az elméletet, a szóösszetétel költői alkalmazásában mindenképpen számolnunk kell ezekkel a jelentésrétegekkel is.
- 8 Itt kell megjegyeznünk, hogy a katolikus Szentírás-fordításokban nem szerepel ez a szó, tehát feltételezhetően Károli Gáspár szóalkotása (pl. „A gonoszság megsokasodása miatt sokakban kihűl a szeretet...” – SZIT).

Amazonit

→ HORVÁTH FLORENCIA

Mikor itt találtam magam, megörültem,
mindegyiküknél rátermettebb vagyok.
Eltiporni való voltam, afféle vezető.
Felismertem az egyéniségeket, lett
díszkíséretem, lettek helytartóim, szót
fogadott nekem a hadsereg. Amit meg
tudtunk álmodni, meg is teremtetők.
A lándzsás nőket férjhez adtam, újra
elkeltek a láncos asszonyok. Akik
kiházasodtak, halk beszédemre nem
figyelnek. Akkor kapják fel fejüket,
ha csatakiáltás hagyja el torkomat.
Sorakoznak, tartanak. Körülöttem
a láthatatlan pajzs. Velem halad,
húzódik a foghatók előtt. Kopogtatni
nem mernek, aki beküzdí magát,
elriasztja rettenetes erőm. Amit meg
tudok álmodni, meg is teremtem.
De kinek gyűjtögetem a bogyókat,
nevelgetem rózsám, és nyári
barnaságomat ki csodálja meg?
Fiatalságom ez a hatalmas őserdő.
Bármibe öltözöm, viselek magamon
egy apró amulettet. Tartományomba
beszívárognak a maszkulin energiák.
A nyílvezzős lányok, buzogányos
dámák megérintik a másik világot.
Én, a mediátor mindkét oldalon
elfelejtem magamat azonosító
jelszavaimat.

→ Horváth Florencia (2002): költő, kulturális újságíró.

A táguló világ terei és elbeszélhetetlen idői Budapesten

„Akármilyen is, ez itt az új világ, itt fogunk már élni, és itt halunk meg..”

→ KINYIK ANITA

PÉCZELY Dóra et al. (szerk.) 2024. *Budapest Nagyregény*. Szerk. Budapest Brand, Budapest.

Messze ringó tájakról, tovaúszó dinnyehéjakról, legendás lokálpatriótákról, egy forró, forrongó városról, az alul üres Kőbányáról, a cukkeráj mögött a kuplerájról, évtizedes titkokról, kint felejtett nyugágyakról, bennszakadt családi történetekről, bolygó polgárokról, felesleges állatokról, egykori szép kilátásokról, nagy reményekről és a táguló világ az embereket egymástól, ki tudja, merre sodró szeleiről, kifürkészhetetlen útjairól beszél a Budapest egyesítésének százötvenedik évfordulója alkalmából megjelent vaskos Budapest Nagyregény című elbeszélésválogatás.

Az impozáns kötetben testet öltő nagy vállalkozás mögött a Könyvfőváros Program, a fiktív elemekkel tarkított elbeszélések mögött pedig nagyon is valóságos civil történetek állnak: a *Budapest Nagyregény* projektet megelőzte egy kutatómunka, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár közreműködésével több száz budapesti küldte el családja személyes történetét, és járult hozzá a felhasználásukhoz. A Budapest kerületeinek megfelelő huszonhárom elbeszélést Péczely Dóra és szerkesztőtársai¹ válogatták, a Budapest tereit bejáró, testét körvonalazó, széttartó tagjait, puzzle-darabjait összerakó novellák mögött pedig olyan neves kortárs szerzők állnak, mint Bartók Imre, Fehér Renátó, Grecsó Krisztián, Kiss Noémi, Krusovszky Dénes, Simon Márton, Szabó T. Anna, Szvoren Edina, Tóth Krisztina és sokan mások.²

„Budapestet nemcsak építik és lakják, de írják is évszázadok óta” – hangsúlyozzák a szerkesztők az utószóban, megidézve olyan klasszikus szerzőket, akik kultikus irodalmi terekké emeltek bizonyos budapesti városrészeket. A kötet nem vállalkozik történelmi elbeszélésre, úgy szeretne ünnepi kiadvány lenni, hogy „generációkon és kerületeken átívelőn mesél mindazokról, akik a saját sorsuk részeként élnek Budapesten, alakítva a történetét”.

Két idősík és három emblemikus helyszín megjelenítése volt a felkért szerzők penzuma, ezen túl szabadon eresztették városépítő fantáziájukat és személyes városi legendáriumukat. „Egy város pont olyan, mint egy irodalmi alkotás” – állítják a szerkesztők játékba és a folyton íródo szövegváros bebarangolására hívva az olvasót.

A *Budapest Nagyregény* elképesztő utazás időben és térben egyaránt. Sokszor megráz, arcul csap a felfoghatatlan és feldolgozhatatlan (történelmi) valósággal, máskor meg életszerűen megjelenített, ismerős városképeivel és – városképi jelentőségű – tipikus figuráival megmosolyogtat, otthonosságérzetet ad.

Budapest múltja elevenedik meg, és a jelen képek között a lehetséges jövője dereng föl a kerületekben csavarogva, átutazóban, végig a (Lánc-)

→ *Kinyik Anita* (1987): magyar nyelv és irodalom szakos tanár, újságíró, teológus. Szociáletika szakirányú diplomamunkájában a háborítatlan szülési magyarországi mozgalmát vizsgálta.

hídon, keresztbe-kasul a városban, ahogy az *Óbuda múltja, jelene és jövője* című könyv is vándorol Vámos Miklós *Könyvtári könyv* című novellájában. Sokszor elhagyják, elfelejtik, mindenféle időjárási tényezőnek és külső hatásnak teszik ki, de – ahogy a város is – a könyv túlél és marad. Marad, ahogy az egykor virágzó társalkodó tér, a Dunapark-ház tetőkertje – üresen, rajta egy otffejejtett nyugágygal. Ez – Pilinszky után szabadon – mementója lehet a Budapestet is megtépző, nem csak fizikai értelemben porig romboló 20. századnak...

Túllátva a kilátást eltakaró kockatömbökön, az egymást néző házakon, a kötet idegenvezetői tekintetünket is vezetik – például föl, a Svábhegyre, amely elbeszélője szerint „olyan, mintha Zürichről lenne lecsatolva és véletlenszerűen hozzákötve Budapesthez”. A XII. kerületet a *Biopiac* című gunyoros elbeszélésben Háy János mutatja meg, nem fukarkodva a sznob lakosság elé tartott görbe tükrökkel: „A Balcsi nyáron különösen, de néha télen is tulajdonképpen része a kerületnek.”³

Az olvasó magasabbra is merészkedhet, tovább a Gellért-hegyre, hogy aztán madártávlatból is – „az oszladozó felhőgomolyok közül” aláereszkedve – megtekinthesse a várost, ahogy egykori szülőhelyére, a Dunapark-házba visszatérő, a nyilasok elől bújtatott rolleres kisfiú teszi már felnőttként a Margit híd tetejére állva. De „szertenézve nem lelé honját a hazában”... Németh Gábor *Zsidó nyaralás* című elbeszélése mellett talán Cserna-Szabó András novellája a leginkább történeti elbeszélés: a Mendel, vagyis később a Virág család döbbenetes történetét eleveníti fel, akik még a tatárjárás idején érkeztek, és aranyműves őseiket Buda városának első lakói közt tarthatjuk számon. A történet elbeszélője az épp elvonási tünetektől – és persze nyilván örökölt sorsától – szenvedő kései leszármazott, az utolsó budavári Virág, akiről megtudhatjuk, hogy a bölcsészkart végül nem fejezte be, a Mendel családról szóló szakdolgozata félbemaradt...

A családja történetéből egyenesen következően lelki zsákutcába jutó fiatal a legendás Széna téri lakás ablakából rosszsulléttól és látomásoktól gyötörve figyel, érkezik-e megváltóként a drogdílere.

Ugyanabból az ablakból néz kifelé, ahonnan egykor József Attila is kinézhetett, és ahonnan aztán Lipót dédpapi végignézte, ahogy a magyarok és a németek kitörnek, és a szovjetek „nem jutnak át, nem jutnak át, a Széna téren át”... És ahol aztán Kádár János kebelbarátja, a „Halál Virágjaként” emlegetett, emberek ezreit megkínzó – de unokáinak fagyira mindig készségesen pénzt adó – Árpí tata is töltötte öreg napjait (a konyhában szamizdatot nyomtató fiával egy háztartásban)... A darabokra hulló ifjú Blum stílszerűen József Attilától idéz: „Ha már elpusztul a világ, legyen a sírjára Virág!”

A kötetben a kilátás – a jövőbe? – a város több magaslati pontján a teljes kilátástalanságot idézi. Például Újpalota legkülönlegesebb épületének tetejéről, Budapest állítólag legmagasabb pontjáról, ahonnét csak betontengert és „elátkozott lakótelepeket” látni. Mégis, a szemünk elé táruló kép – ahogy minden mégoly fájdalmas elbeszélés is a kötetben – az életről, a városról és a benne élő emberekről mesél. Van, aki életigenlő gesztusként felcsep mesélőnek: egy dunai hajókirándulás külföldi látogatóit elkalauzoló mindentudó (elbeszélő) nagybácsi – szociológushallgató unokahúgának tudományos karrierjét megalapozva – Kemény István novellájában egyenest a város tudatalattijába vezeti a gyanútlan hallgatóságot, feltárva előttük a Duna-szindrómában szenvedő magyarság általános állapotát: „A Duna mellett lakó emberek közös problémája a FoMo” (vagyis a *fear of missing out* elnevezésű, a közösségi médiahasználathoz kapcsolható jelenség) – állítja az idegenvezető, aki sajátosan magyarítja is a generációs tünetet, és a „megkésettségéből fakadó irigységként” magyarázza hallgatóságának. Mindemellert a Vízivárostól a Tabánon és Csepelen át elvezeti őket Budapest – állítólag – legszomorúbb részébe, Budafok-Tétényre, saját gyerekkora egyik meghatározó színterére...

A kerületek történeteinek száalai több ponton találkoznak, összefonódnak, majd tovább örvénylenek magukban, ahogy a Duna, melyben mitikus lények is életre kelnek, például ha pesti esti sötét alakok sötét ügyletekbe bonyolódva belehalnak, és (vízbe) bukásuk történetét a Duna sellői suttog-

ják el az örök városnak – Dragomán György *A sellő harapása* című elbeszélésében. De sötét ügyletek fényes nappal is történnek Budapesten, például a VII. kerületi kutyafuttatón „tíz gramm kokainra cserélik az iPhone 13 Prót” – ahogy erről és a szabadulósobák klausztrófiás világáról Kemény Zsófi novellája tudósít.

Sokféle hang, sokféle tragédia vagy épp tragi-komédia, sokszínű megközelítések, mégis a háttérben a mindezeknek színteret adó város a (fő)városunk. „Én úgy vagyok a városommal...” – éneklí Cseh Tamás, és éneklí a dalait sokan, az aluljáróban ma is. Tompa Andrea *Andor látogatása* című elbeszélésében az újpesti képviselő is átéli az aluljáróérzést, sört (és virslit) osztva és együtt mulatva az undergroundművészekkel. A képviselő a Népszigeten (népi nevén a Szúnyog-szigeten), az elveszett állatoknak otthont adó, kevésbé ismert, kissé fapados területen, a Duna-parti harmadosztályú vendéglátóipari egység rozoga asztalánál ülve költi el vacsoráját, még egy szelfit is készít a hekkel és a Dunával, egy későbbi lájkvadász poszt reményében. A – budapesti életérzést sajátosan hozó – sodródásra erős hajlamot mutató képviselő úr egy egész éjszakát

„A titkokért alá kell merülni, benyitni a szobákba, konyhákba. Kertekbe lépni és a borostyánt féléretaposni a temetőben.”

elboljong a kerületben, a görbe estét az ÚP, vagyis az Újpesti Piac kultúrtetőterében kezdve – a titkárnőjétől kell megkérdeznie, milyen helyszínre kapott tiszteletjegyet –, egy Pintér Béla-darab megtekintésével. (Ezen a ponton a közvetlenül Újpest határában lakó rákospalotai lakos meghatódik, *last minute* színházjeggyel negyedórás szintidővel tud eljutni az említett emblematikus helyszínre...)

„A titkokért alá kell merülni, benyitni a szobákba, konyhákba. Kertekbe lépni és a borostyánt féléretaposni a temetőben.”⁴ És a titkok felfedése erőfeszítést igényel, akár családi titkok

fel színre kerüléséről, akár össznemzeti szégyenről van szó. Erőfeszítés a szembenézés, erőfeszítés a feldolgozás, aktív jelenlétet, benső munkát és sorsvonalátírást igényel. A *Budapest Nagyregény* nem szólít fel örökölt sorsunk felülírására, egy ünnepi kiadványnak ez nem is lehet feladata, mégis a sorok között megjelenik a kibeszélés, a rendberakás, a (kollektív) megtisztulás, a tanulás és a továbblépés igénye, amely városunk, gyermekeink városa, Budapest lehetőség szerint felszabadultabb, boldogabb és – bár nem a Háy-féle kék vér értelmében vett⁵ – zölddebb, virágzóbb jövőjébe mutat. ■

JEGYZETEK

1 Szeder Kata, Tasnádi István és Valuska László.

2 Cserna-Szabó András, Dragomán György, Dunajcsik Mátyás, Háy János, Kemény István, Kemény Zsófi, Karafiáth Orsolya, Mán-Várhegyi Réka, Nagy Gabriella, Németh Gábor, Szécsi Noémi, Tompa Andrea, Vámos Miklós, Závada Péter.

3 241. o.

4 313. o.

5 „A középkori kék vért a modern korban felváltotta a zöldövezet vagy más szóval a kéktüdő.” (244. o.)

Egy pillanatképről festett portré

→ *ANGYAL-CSEKE CSABA*

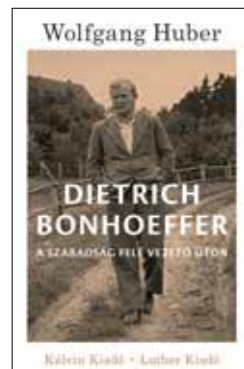
HUBER, Wolfgang 2024. *Dietrich Bonhoeffer. A szabadság felé vezető úton*. Kálvin Kiadó – Luther Kiadó, Budapest.

A méltán világhírű német teológus, Dietrich Bonhoeffer (1906–1945) népszerűségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy hatása egyfelől túlmutat a teológia tudományos művelésének körein, hiszen sok esetben az úgynevezett „lelkiségi irodalom” fogyasztói is olvassák műveit. Másfelől kegyességi határokön és politikai meggyőződések teremtette árkokon átnyúló, széles olvasóközönség ismeri és ismeri el az immár nagyrészt magyar fordításokban is könnyen elérhető teológia értékeit. Bonhoeffer e népszerűségének értékelése mellé azonban azt is rögtön hozzá kell tennünk, hogy a teológiatörténetben aligha volt más teológus, aki jobban ragaszkodott ahhoz, hogy a teológiai és etikai gondolkodás mindig egy adott, aktuális helyzethez kötött, és új politikai vagy társadalmi körülmények között változhat, mint ő maga, akinek életműve töredékesége ellenére ma is sokakat megszólít. Bonhoeffer számára azonban a teológiai munka efféle felfogása egyben azt is magában foglalta, hogy a gondolkodás megváltoztathatja és bizonyos esetekben meg is kell változtassa az életet, amely álláspontból egyenesen következik a teológia experimentális, életközeli jellegének hangsúlyozása is, amelyre véleményem szerint egyházunkban ma igencsak nagy szükség van. Bonhoeffer életművének e népszerűségét és mai gondolkodásunkat is megtermékenyíteni képes

jellegét tekintve, de önmagában is öröndetes, hogy az elmúlt években újonnan és átdogozott változatban megjelent fordítások után most a Kálvin Kiadó és a Luther Kiadó közös gondozásában és Csizmadia Csaba fordításában immár a hazai olvasóközönség is meg-

ismerheti a teológus gondolkodásának rendszerbe foglalt összefüggéseit. A szerző, Wolfgang Huber Berlin korábbi püspöke és a Németországi Protestáns Egyház (EKD) vezetője volt 2009-es nyugdíjba vonulásáig, valamint a Heidelbergi, a Marburgi és a dél-afrikai Stellenbosch Egyetem korábbi rendszeresteológia-professzora. A hazai megjelenés önmagában is öröndetes volta külön kiemelésre méltó, ugyanis véleményem szerint leginkább abban áll, hogy a németországi első kiadás (C. H. Beck, 2019) megjelenését követően a magyar változat elkészültére csupán öt évet várt a közönség, amely a hazai teológiai irodalom hírhedt, nemzetközi viszonylatokhoz évtizedekben mérhető lemaradását is kompenzálni látszik.

Huber mesteri életrajzi portré formájában közreadott interpretációjának az előbbieken mondottak összefüggésében különösen is az az erénye, hogy világossá teszi: Bonhoeffer legolvasottabb írásai – kü-

→ *Angyal-Cseke Csaba* (2000): az Evangélikus Hittudományi Egyetem teológus-lelkész szakos hallgatója, fő érdeklődési területe a liturgia, jelenleg a Lipcsei Egyetemen a Gusztáv Adolf Segélyszervezet ösztöndíjasaként folytat rendszeres és gyakorlati teológiai tanulmányokat.

lönösen az *Etika* és a *Börtönlevelek* – miért csak a teológus életében kibontakozó, meglehetősen egyedi egzisztenciális körülmények között íródhattak, másképpen fogalmazva: hogyan formálta és egészítette ki egymást Bonhoeffer élete és gondolkodása. E munkamódszer önmagában kifogásolható lenne, de Bonhoeffer teológiai felfogásának ismeretében ha nem is az egyetlen, mégis kiváló eszköz e gondolkodásnak nemcsak a megismerésére, hanem a megértésére és nagyobb történeti és teológiai összefüggésekbe helyezésére is. Huber tehát a német teológus gondolkodásának középpontba állításával és életrajzi portréjának megrajzolásával valójában azt mutatja meg, miért és milyen módon jelenthetnek ma is inspirációt e kivételes embernek a hit bátorságával meghozott döntései.

A mártír teológus életrajzának és teológiájának általános áttekintése után élete egyes állomásait ismerteti meg, azzal a szándékkal, hogy bemutassa az élettörténet és a teológiai gondolkodás közötti kölcsönhatásokat.

Huber az élet és a hit közötti összefüggéseknek e szándékolt bemutatását az *egyház, kegyelem, pacifizmus* kulcsfogalmak tematizálásával teszi egyértelművé, és ezeket Bonhoeffer életének egyes szakaszaihoz kapcsolja. A könyv tizenkét fejezetében így olyan teológiai témákat dolgoz fel, mint „az egyház mint a zárójel előtti előjel”, olcsó vagy drága kegyelem, az élet és a teológia Bibliája, keresztény pacifizmus, ellenállás és teológia, a bűn vállalása, felelősségetika, vallástalan kereszténység vagy éppen a zene teológiai jelentősége. E témák bemutatása aligha lehet e tömörségre predesztinált könyvismertetés tárgya, így a következőkben csupán Bonhoeffer hermeneutikájának, etikájának, valamint zenével való kapcsolatának egy-egy jellemző vonását emeljük ki Huber elemzéséből.

Az ötödik fejezet veti fel a Szentírás aktualizálásának kérdését, amely Bonhoeffer hermeneutikai felfogását az úgynevezett teológiai értelmezésben azonosítja. Ennek alapja, hogy az adott szakaszt mint Isten szavát olvassuk a Bibliából, az egyház könyvéből, amely rezponzív jellegénél fogva képes választ adni életünk kérdéseire. Az élet eseményei – Bonhoeffer értelmezésében – az Istennel való találkozás alkalmává válhatnak, amelyek során a szentírási szövegek úgy kapnak szerepet, hogy bennük maga Krisztus támaszt igényt a jelenre vonatkozóan, és nem fordítva, mert így Krisztus válik a megjelenítés alanyává. Ennek alapja a krisztológiára vezethető

vissza, ugyanis a Krisztusban önmagát megüresítő Isten előképe annak, hogy Isten beszéde „szolgai formában” belép a világ valóságába, azaz emberi szóban válik meghallhatóvá.

A kilencedik fejezet Bonhoeffer etikáját mutatja be a Max Weberhez és Hans Jonashoz köthető felelősségetika fogalmát segítségül hívva, amely a cselekvést megelőző és megalapozó

döntés során a cselekvések konkrét, ténylegesen prognosztizálható következményei és az értük vállalható felelősség összefüggésében vizsgálja a lehetőségeket, így sokkal többet mond el egy-egy döntés komolyságáról, mint a döntés tartalmáról. Huber elemzése Bonhoeffernek az említett filozófusok véleményéhez mérten egyfajta köztes felfogásban a cselekvés válaszjellegének hangsúlyozását emeli ki, amely a keresztények cselekvését az Istentől kapott megbízatás kontextusába helyezi. A hivatás, amely újszövetségi értelemben az elhívásnak felel meg, Krisztus követésére szól, amely az elhívó perspektívájából értelmezendő. A megszólított ember válaszára hivatott, e válasz pedig a felelősségben ragadható meg, amelyről az ember számot kell adjon. Az élet

„Wolfgang Huber Bonhoefferről festett teológiai portréja átfogó betekintést enged a teológus gondolásának forrásaiba, belső összefüggéseibe, de segítséget ad abban is, hogy gondolatait a mai társadalmi és egyházi kontextus figyelembevételével jól használjuk fel. Bonhoeffer teológiájának abszolutizálásával szemben azonban fontos hangsúlyoznunk, hogy életműve nem saját gondolatainak konzerválására, hanem a teológiai problémáknak a jelenben való feldolgozására szólít fel.”

Krisztus szemszögéből az ember hivatása, az ember szemszögéből pedig a felelőssége, amely egy hivatás gyakorlásában konkretizálódik. Ez utóbbival kapcsolatban Bonhoeffer Luther hivatásfelfogásának pszeudointerpretációját kritizálva kiemeli, hogy az emberi válasz vagy a felelősség olyan értelemben is vehető, hogy valaki kilép egy tevékenység végzéséből, mivel abban maradvá képtelen lenne tovább élni a felelősséggel, másfelől azért, hogy hivatáson túlmutató felelősséget vállaljon.

Véleményem szerint Bonhoeffernek a tizenegyedik fejezetben bemutatott, zenéről vallott felfogásában Johann Sebastian Bach művészetének értékelése a legfigyelemreméltóbb. A teológus megfogalmazása szerint bár a barokk mesterművésze képes a gyülekezethez közel hozni a hit komolyságát, zenéjének sokszor hangsúlyozott tökéletességét nem ismerte el, sőt annak töredékességét hangsúlyozta. A zene Bonhoeffernél megfigyelhető, nem isteni, hanem emberi hasonlatként való használata valójában a lutheri zenefelfogásból

is élvezhető, amely a zenét nem *ars*nak, hanem *creaturának* tekintette. Bach zenéjének töredékessége megmutatja, mi igazán fontos – azaz mi a *cantus firmus* – az életben, amelyhez képest minden más csak alkalmazkodni kényszerülő *contrapunctus* lehet. Bonhoeffer e kettőt az Isten, az örökkévalóság iránti és a földi szeretetnek felelteti meg, amelyek megteremtik az élet egyfajta polifóniáját.

Wolfgang Huber Bonhoefferről festett teológiai portréja átfogó betekintést enged a teológus gondolatának forrásaiba, belső összefüggéseibe, de segítséget ad abban is, hogy gondolatait a mai társadalmi és egyházi kontextus figyelembevételével jól használjuk fel. Bonhoeffer teológiájának abszolutizálásával szemben azonban fontos hangsúlyoznunk, hogy életműve nem saját gondolatainak konzerválására, hanem a teológiai problémáknak a jelenben való feldolgozására szólít fel. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy a Wolfgang Huber által körvonalazott teológiai portré valójában egy zsenialitást aligha nélkülöző pillanatkép elkészültének műhelyitkait tárja fel számunkra. ■

▼ Hieronymus Bosch: A gyönyörök kertje, részlet, (olajfestmény, 205,5 cm x 384,9 cm, Prado, Madrid, (tsz. P002823))